

RADU ALBALA

ANTIM IVIREANUL

OAMENI DE SEAMĂ

Cercetînd cu migală filele cronicarilor şi alte numeroase izvoare istorice, Radu Albala evocă în aceste pagini anii de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de-al XVIII-lea o epocă scurtă dar semnificativă pentru trecutul zbuciumat al patriei noastre. Strălucirea şi fastul curţii brîncovene, nunţi şi răsunătoare ospeţe domneşti — ce se desfăşoară între două sîngeroase execuţii şi în mijlocul necontenitelor urzeli trădătoare ale boierimii — suferinţa poporului exploatat, lupta maselor populare pentru scuturarea jugului otoman, dezvoltarea în aceste condiţii vitrege a unor opere de cultură naţională, iată fundalul pe care se profilează personalitatea lui Antim Ivireanul, cărturar, luptător, om politic, o adevărată figură de Renaştere.

Viaţa dramatică a acestui om, frămîntată ca şi vremea în care a trăit, înmănunchează cu curaj şi abnegaţie tot ce a fost chemare la progres în epoca

RADU ALBALA

ANTIM IVIREANUL
ȘI VREMEA LUI

EDITURA TINERETULUI

**Mitropolitul Antim Ivireanu —
pictură murală la Mînăstirea Govora**

Iscălitura mitropolitului Antim Ivireanu

„În Romînia este cunoscut și apreciat Antim Ivireanul, fiu al poporului gruzin, care, eliberîndu-se de robia turcească, și-a găsit adăpost în Romînia. Antim Ivireanul a fost un remarcabil om de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea și unul dintre fondatorii și conducătorii activității de tipărire a cărților în Romînia. În tipografia organizată de el s-au tipărit cărți în limbile romînă, greacă, slavă, arabă etc.

În 1703, Antim Ivireanul l-a trimis în Gruzia pe Mihail Iștvanovici, cel mai bun elev romîn al său, care a participat direct la crearea primei tipografii gruzine, unde s-a tipărit nemuritoarea operă a geniului poporului gruzin, Șota Rustaveli, «Viteazul în piele de tigru».

Nu este oare simbolică colaborarea creatoare a lui Antim Ivireanul și Mihail Iștvanovici, urmărind apropierea dintre culturile popoarelor noastre ?"

Din cuvîntarea tov. Vasili Mjavanadze, rostită în fața delegației de partid și guvernamentale a R.P.R. care a vizitat Uniunea Sovietică în august 1961 (Scînteia XXX 1961, nr. 5251, aug. 9, pp. 1—3).

Acolo unde, pe malul drept al Dîmboviței, strada Justiției face răspîntie cu strada Antim, se află o impunătoare zidire, veche de două veacuri și jumătate. Dacă cineva ar trece pragul splendidelor porți sculptate de însăși mîna ctitorului și ar pătrunde înăuntrul bisericii, ar afla, pe unul din cei patru stîlpi ce despart pronaosul de naos, versuri ca acestea :

Deși sînt ne-nsuflețit,
Stîlp de piatră întărit,
Omule, și de la mine
Poți afla, de-i vrea, vrun bine.
Eu am trei frați potriviți,
Toți deodată aici înfipți,
De o parte și de alta,
Doi în stînga, unu-n dreapta.
Caută la noi și vezi
Ca să te încredințezi
Că și pietrele unite,
Pentru folos potrivite,
Cît * de multă greutate
Lesne poate să o poarte.

---

* *cît* — oricît.

Monologul, alcătuit desigur cu prilejul restaurării din secolul al XIX-lea, continuă cu o lămurire:

Chir Antim mitropolitul,
Ivireanul mult vestitul,
Aicea ne-au așezat
Și cu ziduri ne-au legat

. . . .

și sfîrșește cu un îndemn către cititor, pe care, în chip simplu și emoționant, îl sfătuiește astfel:

Urmează cum au urmat
Ăst părinte minunat,

. . . .

Și de pietre pomenit,
Și în viață lăudat,
Și-ntre cei morți neuitat.

Lăsată vreme îndelungată în paragină, reparată adesea cu destulă nechibzuință, vechea alcătuire metropolitană e încă una din clădirile pe care abia acțiunea de restaurare și de întreținere a monumentelor istorice inițiată în anii noștri a refăcut-o, în 1950, în spirit științific. Tîlcul acestei ample acțiuni depășește, desigur, marginile unor lucrări de arhitectură; prețuirea ce se dă astăzi valorilor trecutului continuă și încununează peste moarte viața și truda acelor osîrduitori pe terenul odinioară atît de nesigur și de primejdios al culturii romînești.

Originar din Iviria — numele clasic al Gruziei — Antim s-a identificat pe deplin cu năzuințele poporului din patria lui de adopțiune. Prin cultivarea și dezvoltarea meșteșugului tipografic, el a adus o contribuție creatoare la mersul înainte al vechii noastre culturi. Îmbinînd măestrita folosire a limbii literare cu o bună observație a vieții, Antim nu s-a sfiit ca, de la înălțimea amvonului, să dea în vileag corupția socială și vicisitudinile jugului otoman. Luptător convins pentru independența țării noastre, el s-a situat, într-un moment nodal al istoriei universale, pe poziția fermă a unei politici de apropiere

cu Rusia, poziție care nu era alta decît cea a înseși maselor populare. Sfîrșitul lui tragic curmă o viață care, înmănunchind talentul cu dragostea și priceperea, unind suculența cuvîntului cu forța faptelor proprii, este, în limitele epocii feudale, o viață de muncă și de luptă neobosită, vrednică de toată luarea-aminte.

Strecurînd, în rigoarea datelor științei, o undă de ficțiune — întemeiată pe aceleași izvoare istorice, limitele acestei ficțiuni se pot cu exactitate determina cu ajutorul notelor de la sfîrșitul volumului — autorul a încercat ca în paginile ce urmează să dea ființă unuia din acele chipuri care, în ciuda lungului șir de ani, se înfățișează încă aievea înaintea ochilor noștri, împreună cu tot veacul lui, dramatic crîmpei al zbuciumatului nostru trecut.

R. A.

I

Eu aici în ţară n-am venit de voia mea, nici de vreo sărăcie sau lipsă

1

— De vreme ce, aşadar, dumnealui Vasile clucer jură aici în faţa noastră că aşa stau lucrurile şi nu cum face arătare Neacşul carele este vecin pe moşia dumnealui, întăresc domnia mea slugii mele lui Vasile clucer partea lui Neacşu, toată, iar Neacşul cu muierea şi cu copiii lui să muncească la casa dumisale în veci [1].

Divanul se ţinea în spătăria cea mică a curţii domneşti. La pereţele din fund şedea în scaun însuşi Costandin vodă Brîncoveanu, avînd în stînga sa pe vlădica Teodosie, mitropolitul Ungrovlahiei, iar la dreapta pe spătarul cel mare, ţinînd spada domnească. După rangul lor, boierii se înşirau de amîndouă părţile sălii, de-a stînga şi de-a dreapta scaunului domnesc, iar aprozii şi armaşii se aflau în faţa lor.

— Mai sînt pricini pentru astăzi, logofete ?

— Mai sînt, măria ta. Am cercetat după înaltă poruncă a măriei tale jalba boierului Bunea cu Costandin pentru ţiganca Dochiţa şi feciorii ei, şi iarăşi am cercetat pricina lui Pătru postelnicel cu

vecínii lui de la moşie. Apoi mai sînt cîteva pricini cu ţigani şi încă vreo două deşugubine *.

— Şi care-i socotinţa domniei tale, jupîn logofete, în jalba boierului Bunea ?

— Iat-o. Strămoşul boierului Bunea a avut o ţigancă, Dochiţa, şi aceasta o fată, Măgdălina. Costandin s-a însurat după pravoslavnică rînduială cu Măgdălina şi are cu dînsa şase copii, doi băieţi şi patru fete. Vine acum boierul Bunea în faţa cinstitului divan şi cere să-şi ia cuvenita parte din feciorii Dochiţei. Dar Costandin arată că n-a ştiut că soacră-sa a fost ţigancă, şi mai arată că azi toţi copiii lui ţin casă şi dau bir.

— Şi atunci ?

— Pravila zice şi obiceiul pămîntului întăreşte că ţiganul e rob din tată în fiu, aşa că roabă e şi Măgdălina, şi robi sînt şi copiii ei, măcar că tatăl lor e romîn slobod.

— Nu e bine. Să intre boierul Bunea şi Costandin.

La strigarea aprodului, cei chemaţi se înfăţişară înaintea divanului.

— Hotărăsc domnia mea astfel. Ca să nu se facă tulburări şi să se strice casele oamenilor, să răscumperi, Costandine, pe femeia ta din robie, iar domnia ta, boierule Bunea, să primeşti drept preţ de răscumpărare taleri opt de la Costandin, taleri cinci de la fiecare fecior şi taleri patru de la fiecare din cei patru gineri, peste tot taleri treizeci, şi ei să fie oameni slobozi şi nici o putere asupra lor să nu mai ai [3]. Să le scrii zapisul, jupîn logofete, şi să-l dai la mîna pîrîtului.

---

* *deşugubină* — delict, sau chiar crimă, care se putea răscumpăra cu bani,

În vreme ce pricinașii ieșeau pe o altă ușă și în spătăria cea mare începură să se adune numeroși boieri de rangul al doilea, se perindară în fața divanului, pentru înaltă hotărîre domnească, ceilalți jeluitori și pîrîți. Era vorba de un țigan „căzut la pierzanie", care urma să fie dus la ocnă, dar, așa cum se întîmpla adesea în aceste vremuri, cînd lipsa de brațe de muncă se făcea mereu mai simțită, se găsi și acum un boier care să răscumpere, cu 20 de ughi, capul țiganului, cu zapis ca să-i fie rob pe moșie. Pentru o moarte de om, un ucigaș se învoise cu rudele mortului, plătise deșugubina sau „prețul sîngelui", astfel încît înaltul divan îl lăsă să plece slobod. În schimb un alt țăran, sărac, care nu se putuse înlesni să-și „răscumpere gîtul", părăsise divanul de judecată cu osîndă la ocnă. Dar cele mai numeroase pricini erau, ca și aceea dintîi, pricinile de vecinie. Să ascultăm, de pildă, împreună cu înaltul divan, sfîrșitul hotărîrii domnești privitoare la Pătru postelnicelul : „Și apoi Pătru postelnicel a avut întocmire cu acei vecini mai susziși de a plătit cu bani buni toată ocina lor și a plătit și birul lor și toate dajdiile cîte sînt peste an într-un an. Și s-au vîndut acei cnezi mai sus-ziși, toți, de a lor bună voie și fără nici o silă și cu toată ocina lor să fie vecini lui Pătru postelnicel și cu știrea tuturor megieșilor din jurul locului. Pentru aceea am dat și domnia mea slugii domniei mele Pătru postelnicel ca să-i fie toate aceste ocine și vecini și vii ohabă * lui și fiilor lui și nepoților și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele" [3].

Într-adevăr, veacul al XVII-lea se situează la capătul unui îndelung proces, început cu sute de

---

* *ohabă* — proprietate intangibilă.

ani în urmă, de aservire a țărănimii, atît prin desființarea dreptului de strămutare, cît și prin creșterea numărului de țărani aserviți. Pricina economică a acestei necontenite aserviri era în primul rînd imposibilitatea țăranilor de a-și plăti datoriile, iar documentele menționează adesea că debitorul insolvabil urmează să-i fie boierului „vecin (sau rumîn) cu feciorii mei și cu toată moșia mea". Ulterior, țăranii încercau cîteodată o răscumpărare, fie cu bani, fie cu vite, fie cu o parte din pămîntul lor, dar asemenea acțiuni erau, de cele mai multe ori, sortite eșecului, căci începînd din secolul al XVI-lea, cînd grînele devin marfă, feudalii sînt din ce în ce mai interesați să-i lege de glie pe țărani și să le răpească dreptul de strămutare, spre a-și asigura forța de muncă necesară exploatării domeniului lor [4]. Astfel, paralel cu înăsprirea jugului otoman, dar și cu creșterea, relativă, a potențialului economic al țării — deschiderea de noi mine, sporirea numărului de vite etc. — asistăm la o necontenită pauperizare a marilor mase țărănești, în folosul, desigur, al stăpînilor feudali. În frunte cu domnul țării, aceștia își vor îngădui cheltuieli mereu mai însemnate, din care vor avea cîteodată de profitat tiparul și arhitectura, școala chiar, într-un cuvînt cultura, așa ca în epoca în care se desfășoară povestirea noastră.

2

În aceeași zi a lunii noiembrie 1692, în vreme ce divanul își urma judecățile în felul închipuit de noi mai sus, un modest călugăr, însoțit de un tînăr îm-

brăcat și el într-un anteriu negru, coborau poate Dealul Mitropoliei, îndreptîndu-se spre curtea domnească.

— Doamne, părinte Antime — zise cu mirare tînărul — ce o fi cu puhoiul ăsta de oameni, de împănează toate ulițele, parcă s-ar aduna la bîlci ?

— Nu știu, Mihăiță, fătul meu, dar oricum cată să stăm și noi puțin în loc, că de răzbit văd că nu-i chip nicidecum.

— Ia te uită, părinte, încolo, înspre casa iazagiului, parcă se vede apropiindu-se un alai.

Călugărul își puse mîna streașină la ochi și, de pe înălțimea unde se afla, încercă să deslușească ceva, pe deasupra mării de capete omenești. Pășind agale, în mijlocul zarvei pe care o făcea mulțimea și slujitorii adunați la priveală, se vedea într-adevăr înaintînd un alai. În frunte, în chip de mare postelnic, călca țanțoș gîdele, cu un toiag de beldie în mînă, după el venea armașul cel mare și înapoia lor...

„Țineți-vă — zice cronicarul Ion Neculce — săracelor țări, dacă sînteți putencioase, de acmu să biruiți nevoile din pizmele vechi..." [5] ale domnilor ! În urmă cu un an, o seamă de boieri ce se pribegise în Ardeal încă din domnia lui Șerban vodă Cantacuzino, fusese chemați de Constantin Cantemir la Iași, înzestrați cu jalbe și cu scrisori și mînați la Adrianopol, să-l pîrască pe Brîncoveanu la Poartă. Doi dintre ei însă, și anume un Barbu căpitan Bădeanu și un Costandin comis Vărzarul, veniră în ascuns la București și-i vestiră domnului cele ce se pun la cale. Iute de mînă, Brîncoveanu trimise pe Vergu portarul și pe Barbu Brătășanu la Adrianopol și, cu mijlocirea a nu mai puțin de 1 000 de

pungi de aur, dobîndi de la turci extrădarea celorlalți haini. Și astfel, luară pe Staico paharnicul, pe Preda căpitanul din Proroci, pe Preda căpitanul de la Milcov, pe Iacșă căpitan Sîrbul și pe Radu Hațeg și, punîndu-i într-un car mocănesc, îi aduseră în țară, băgați „în fiară și în cătuși". În acest alai de batjocură, precedați de gîdea și de armaș, „însemnînd și sfîrșitul lor în ce chip va să fie", și urmați de boierii care fusese trimiși la Țarigrad după dînșii, străbătură ei, potrivit domneștii porunci, drumul pînă la curte, spre marea veselire a norodului bucureștean.

Strecurîndu-se în urma alaiului, călugărul și însoțitorul lui se îndreptară și ei spre scaunul domniei.

Așa cum se înfățișa pe atunci, palatul domnesc, care era „pe stîlpi de piatră și cu trei cafasuri" * [6], putea sta cu cinste alături de cele mai strălucite clădiri ale apusului și răsăritului. Ca să ne facem o idee de întinderea vechii curți domnești din București, să ne închipuim o linie care, pornind de la vechiul curs al apei — Dîmbovița curgea pe atunci ceva mai la stînga, de-a lungul actualei străzi a Halelor — ar sui pe actuala stradă Șelari, și apoi, înaintînd pe Gabroveni, s-ar coborî din nou la cheiul gîrlei, paralel cu actuala stradă Șepcari, la vreo 15 metri est de ea [7]. Este, adică, perimetrul înlăuntrul căruia, de cîțiva ani încoace, echipele arheologice au efectuat rodnice săpături, dînd la iveală interesante vestigii ale trecutului [7 bis]. În vremea lui Brîncoveanu, care avea să înconjoare palatul cu zid de piatră și de cărămidă, se afla, în partea dinspre Bărăție, un turn și un puț, care se chema „puțul Turnu-

* *cafas* — cerdac, cameră în catul de sus al unei case, de unde se poate privi afară.

lui", iar pe partea de loc dinspre Covaci și Șelari se întindea grădina domnească, despre care Anton Maria Del Chiaro, secretarul florentin al domnului, ne informează că e „de toată frumusețea și are forma pătrată, desenată după bunul gust italian". În mijlocul ei, Brîncoveanu clădise un foișor frumos — *una bella loggia* — unde lua prînzul și-și făcea siesta după-masă, în mijlocul miresmei a tot felul de flori rînduite de jur împrejur în spalier [8]. În partea dinspre gîrlă se înălța încă un turn, numit „Turnul despre nemți". La 25 iunie 1691, în timpul unei furtuni cu descărcări electrice, trăsnetul căzu tocmai pe clopotnița acestui turn, în care se ținea iarbă de pușcă. Explozia iscă o panică nemaipomenită și ucise o sumedenie de oameni care se adăposteau, sub turn, de ploaie. Brîncoveanu reclădi însă numaidecît turnul, împodobindu-l și cu un „ceasnic" cum nu se văzuse încă în București [9].

La sosirea jalnicului alai, garda curții se dădu deoparte. Era un adevărat mozaic de uniforme roșii, albastre și verzi, de postav brașovenesc, purtate de lefegiii nemți și cazaci sau de seimenii mîndri de plăcuța cu armele principatului, care le atîrna pe piept. Urcînd măreața scară de marmură, „oaspeții" trecură pe sub coloanele pridvorului, apoi prin spătăria cea mare, unde erau adunați boierii de rangul al doilea, și ajunseră, în sfîrșit, în spătăria cea mică, zisă „cu stele" din pricina zugrăvelii tavanului, unde îi aștepta însuși voievodul, înconjurat de cei dintîi boieri ai țării. Sprijiniți de subsuoară de călărașii de Țarigrad, cu picioarele împiedicate în fiare și cu mîinile în cătuși, cei cinci haini înaintară pînă în fața domnului și-i căzură toți în genunchi.

— Iată — zise stolnicul Costandin Cantacuzino — ce oaspeţi aleşi ne trimite de la Ţarigrad bunul nostru prieten, tatăl lui Antioh, Constantin Cantemir, barbarul !

— N-aş fi gîndit — grăi atunci vodă — n-aş fi gîndit, Staico paharnice, să văz una ca aceasta, zău, n-aş fi gîndit în viaţa mea. Umblaşi ce umblaşi cu tot felul de umblete pentru ca astăzi să te văz dinaintea mea într-acesta chip, zău, n-aş fi gîndit.

— Greşit sînt măriei tale, doamne, răspunse Staico.

— Greşiţi sîntem, doamne, măria ta, greşiţi, dar îndurarea ta depăşeşte cu mult fărădelegile noastre, grăiră atunci şi ceilalţi.

— Apoi la ceasul ăsta o mie de vorbe un ban nu fac, rîse unul din boierii de divan.

— Drept grăieşti, domnia ta, îl întări vodă. Armaş ! Ia pe dumnealor de-i du în puşcărie, unde şi-au gătit, că noi avem altă treabă, să bem astăzi.

Şi în vreme ce armaşii îi luau şi-i duceau în temniţa de sub palat, rezervată tîlharilor, vodă adăugă :

— Poftiţi, boieri dumneavoastră, să sărbătorim slăvita nuntă a fiicei mele mai mari, a Stancăi, cu Radu beizadea sin Iliaş vodă de la Moldova [10].

3

Încă de luni de dimineaţă, tarafurile de lăutari îşi zdrăngăneau viorile şi cobzele atît în curtea domnească, sub ferestrele iatacului domniţei, cît şi în curtea domnescului ei logodnic. Cete de slugi se ţineau lanţ pe „poduri" cu darurile trimise de cei

poftiți la nuntă : ici unul purta pe umeri un berbec mare, viu, dincolo se vedeau alți doi ducînd în brațe cîte doi miei sau iezi, de asemenea vii. Găinile, curcanii și gîștele făceau un zgomot asurzitor în cuștile lor, purtate, pe stinghii, pe umerii cîte unei perechi de slujitori. Coșulețe cu cozonaci sau tipsii cu poame, acoperite cu basmale de mătase, cu gingașe flori brodate pe la colțuri, și, în sfîrșit, balercele cu vinul cel mai ales, erau numai o parte — neînsemnată și nu cea mai valoroasă — din plocoanele pe care fiecare din zecile de nuntași — ca să nu mai punem la socoteală pe cele sosite din satele însurățeilor — le închinau praznicului domnesc. În sîmbăta din ajun, mirele, cu lăutarii în frunte, venise la casa socrului, îi sărutase mîna și îi înfățișase în dar două piei de lup, pe care, așezîndu-se cu toții, cinstiseră cîte un pahar de vin.

Acum, întorși de la biserică, oaspeții așteptau, prin numeroasele cămări și iatacuri ale palatului, să fie poftiți la masă, în „casa cea mare". Cămările lui vodă, lipsite de fastul apusean al tapițeriilor, erau în schimb luminate de cîte o stucatură a tavanului sau de cîte o oglindă de Veneția în privaz de argint masiv. În locul oricăror tablouri, atîrnau pe pereți numeroase icoane de aur și de argint, în cadru de brocart.

Deosebindu-se de ei numai prin culoarea roșie — pe care, singur, ca odinioară împărații de la Bizanț, avea privilegiul s-o poarte — vodă sta de vorbă cu boierii, în vreme ce copiii de casă slujeau vutci și dulcețuri. La un semnal al trîmbițașilor, își dezbrăcară toți conteșele și servanele *, pe care și le prinseră numai la gît cu cîte o copcă scumpă și,

---

* *servan* — haină lungă, asemănătoare cu un anteriu.

cu mînecile fluturîndu-le pe spate, se porniră, după rangul lor, în cămara ospățului. Masa, lungă, are la capăt un singur jeț, pe care se va așeza domnul, și e înconjurată de divanul pe care vor lua loc, turcește, oaspeții. Fața de masă e din pînză lucrată în casă, ca și șervetele, peșchirele și măhrămile „de mîini". În fața fiecărui oaspe lucesc lingurile și cuțitele de argint. Sfeșnicele sînt și ele de argint, fiecare cu mucările ei alături. Pe divan sînt clădite cu îngrijire plapumele de zarbap * și hataia **, cearșafurile cu flori de fir și de mătasă, perne lucrate din „frenghii" grele, pilote cu fața de atlas. Pe deasupra se aștern „marele covor de pat", precum și stofe de preț, de asemenea roșii, care, îngrămădite pînă la oarecare înălțime de-a lungul peretelui, alcătuiesc o rezemătoare cît se poate de comodă. Toți mesenii s-au așezat ; în picioare, afară de spătarul cu sabia gospod pe umăr și cu cuca gospod pe basmaua cusută cu fir, au rămas numai dregătorii care slujesc la masă : postelnicul, care este un fel de mareșal al curții, se foiește încolo și încoace împărțind tot felul de porunci ; paharnicul îi toarnă domnului vin, stolnicul îl slujește cu bucate, medelnicerul stă gata cu ligheanul în care să-și spele mîinile, iar aga și armașul stau cu ochii în patru supraveghiind totul.

Dincolo, în iatacul doamnei, orînduiala e aceeași ; doamna șade în locul de cinste, iar jupînesele fac aceeași slujbă ca și, dincoace, bărbații lor.

Dar iată că trîmbițele au început din nou să sune și cele 60—70 de feluri de bucate — cam reci, ce e

---

* *zarbap* — stofă scumpă de mătase, țesută cu fir de aur și de argint.

** *hataia* — stofă fină de mătase chinezească.

drept, din pricina depărtării cuhniilor — încep să sosească, purtate pe tipsii și talere de argint, de aramă sau de cositor, făcute la Brașov sau la Danțca. Odinioară obiceiul era ca blidele să nu se strîngă, ci să se așeze unul peste altul, pînă cînd mesenii dispăreau cu totul înapoia lor, de nu-i mai vedeau nici cei care stăteau în picioare. Acum însă, paicii le schimbă într-una. După vreun ceas, boierii care au slujit la masă se retrag într-altă încăpere. După ce au fost, la rîndul lor, slujiți cu aceleași cinstiri și cu aceleași bucate, se întorc în cămara ospățului, tocmai cînd copiii de casă robotesc pe lîngă oaspeții care-și spală mîinile și gura în lighenele și în ibricele de argint și de aramă, unele poleite, altele, cele „de Bosnia", cu capacul lucrat în gingașe filigrane. Acum, toți se ridică în picioare și domnul închină cel dintîi pahar. În aceeași clipă ferestrele sînt zguduite de cele 12 tunuri și de zecile de puști pe care slujitorii le-au slobozit în curte. Cînd zgomotul se risipește, se aude cîntînd, tot de afară, muzica „steagurilor *", în vreme ce aci, înăuntru, un cor de la biserica domnească îngînă un imn religios. Dar acesta se încheie repede, lăsînd locul cîntecelor de lume, pe care țiganii lăutari se întrec a le cînta cu cît mai mult foc sau cu cît mai mult alean, după toanele mesenilor. Toasturile se urmează unul după altul : pentru împărat (urarea e în doi peri : nimeni nu poate avea de zis nimic, căci „împăratul" e, firește, sultanul, dar în sinea lor mulți se gîndesc, dimpotrivă, la împăratul austriac sau la țarul rus, care să-i libereze de jugul „milostivului padișah"), pentru domn, pentru boieri și așa mai departe, pînă

* steag — mică unitate militară, avînd drapel propriu.

cînd, biruiți de tăria vinurilor vechi de țară sau străine, nuntașii dau semne de osteneală. E ceasul la care se aduc ciubucele și cafeaua. Caii încep a sosi la scară. Boierii își trag, uneori cam anevoie, peste meși cizmele pe care le lepădase, după obicei, la intrarea în casă. Dincolo, la scara doamnei se înaintează carîtele cu „stîlpii" și „măciucile" poleite, rădvanele și cociile de Viena, trase de cîte doi sau chiar de cîte șase telegari cu valtrapuri verzi și albastre. Jupînesele și jupînițele se strîng în dulamele lor de lastră *, cu limii ** de sobol, cu pacea *** de samur sau cu pîntece de rîs, își încheie nasturii de aur sau de mărgăritar, căci noaptea e destul de friguroasă, mai clatină o dată din cap legănîndu-și cerceii cu „picioare și căsuțele" și apoi, potrivindu-și cu grijă fustele, „sucnele" de serasir sau de belacoasă, se așază pe pernele de catifea. Roaba cea bătrînă care nu le părăsește niciodată se suie și ea în fața lor pe podeaua trăsurii, vizitiul se aruncă pe un cal din stînga, și curtea începe a se goli [11].

Dacă ar fi fost și el așezat undeva pe la coada mesei, „smeritul între ieromonahi" Antim ar fi plecat mai de mult. Voia însă neapărat să-i vorbească domnului, ceea ce, acum, la spartul nunții, încercă să facă, apropiindu-se de măria sa.

— Lasă, părinte, vino sfinția ta la mine poimîine sau miercuri și atunci, după divan, va să ne tragem într-un iatac și să vorbim mai pe-ndelete.

---

* *lastră* — stofă scumpă de lînă.

** *limie* — partea de la gît a blănii unui animal.

*** *pacea* — blana de la picioarele unui animal.

Nu-i mai rămînea așadar decît să se întoarcă acasă. Părăsi curtea domnească — cal n-avea și nici trăsură nu-i trebuia pînă în vîrful dealului unde-și avea chinovia — așa că o luă agale înainte, pe drum. Îi făcea chiar plăcere ca după atîtea ceasuri de zgomotoasă petrecere să-și primenească puțin mintea și să asculte respirația orașului adormit. Mare și rotund, lățit pe o întindere nemăsurată față de cei nici 40 000 de locuitori ai lui — casele tîrgoveților, parcă aruncate cu praștia, erau înconjurate de întinse grădini, din care, adesea, nu lipseau nici aracii de vie — orașul nu mai înfățișa acum paleta de culori care izbea pe oricine îl privea pentru întîia oară. În slaba lumină a lunii, verdele grădinilor, negrul ulițelor pline de clisă și sclipirea zecilor de turle de biserici erau estompate, cufundîndu-se și ele în liniștea cea fără de margini. Marele han Șerban vodă, așezat pe locul unde se află astăzi clădirea Băncii de Stat, hanul Sfîntu-Gheorghe, așezat în dreptul Pieții 1848, precum și alte hanuri mai mărunte își ferecaseră porțile, „boltașii" își adăpostiseră cu grijă marfa, care, ziua, se răsfăța la vedere îmbiind pe trecători. Doar cîte un cîine mai bătea din cînd în cînd, dindărătul unui zaplaz, și din loc în loc urcau, din crîșmele săpate sub pămînt, strigătele petrecăreților întîrziați, care, slujiți de crîșmăreasă și îmbiați de „femeile podane" își înecau amarul în ulcele de vin care nu erau de cleștar, la mese care nu erau așternute cu nici un fel de față, și într-o duhoare care nu amintea cu nimic de aerul înmiresmat cu pastile de curse * și pulverizat cu apă de trandafiri din casele boierești.

---

* *cursă* — pastă aromatică importată din Orient, întrebuințată pentru a parfuma încăperile.

Odată intraţi în aceste chiţimii subpămîntene, unde nu-şi lăsaseră cizmele la uşă, spre a rămîne în meşi — pentru bunul cuvînt că cel mai adesea n-aveau nici un alt fel de încălţări decît „ghetele de la botez" — nu puţini erau ţăranii care, veniţi în ajun să-şi desfacă rodul muncii lor, menit să înşele gurile celor de-acasă sau să îndestuleze foamea cea fără de sfîrşit a birarilor, se trezeau dimineaţa cu toţi banii furaţi, ba mai trebuiau să-şi lase şi straiele zălog pentru a plăti un „chef" pe care n-aveau să-l uite aşa de uşor.

— Ehei! Fereşte, părinţele!

În frunte cu masalagiii — felinare vii, alcătuite din robi ţigani ce purtau în spinare grătare pline cu cîrpe aprinse, muiate în păcură — rădvanele boiereşti se întorceau de la curte.

4

— Aşteaptă afară un popă, măria ta. E aici de două ceasuri. Zice că să vestesc pe părintele Antim, tipograful de la mitropolie.

— Da, să poftească, încuviinţă domnul, întorcîndu-se către celălalt bărbat aflat în iatac, un om în vîrstă de vreo cincizeci şi ceva de ani [12], cu bărbia rasă şi cu o pereche de mustăţi lungi, lăsate pe oală, care-şi îndreptă spre dînsul privirea unor ochi mari, negri, boltiţi de o frunte neobişnuit de înaltă.

„Eu tată n-am pomenit, de vreme ce am rămas mic de tată, fără cît pre dumnealui, tata Costandin, l-am cunoscut părinte în locul tătîne-meu" [13], obişnuia adesea să zică Brîncoveanu, care îi păstra un adînc respect fratelui mamei sale, Costandin Can-

tacuzino, și aceasta nu numai pentru că stolnicul era cu 15 ani mai vîrstnic decît dînsul. Șerban Cantacuzino, voievodul care încercase să pună capăt luptei dintre facțiunile feudale boierești, să reinstaureze statul autoritar domnesc și să scuture jugul otoman, murise de o moarte năprasnică — și nu fără bănuială. Bogata familie a Cantacuzinilor se afla din nou în fruntea celei mai influente facțiuni boierești din Țara Romînească: înscăunat la stăruința lor și aproape împotriva propriei sale voințe („«Dar ce aș vrea eu cu domnia, de vreme ce ca un domn sînt la casa mea; nu-mi trebuiește să fiu»... Iar ei ziseră: «Ne rugăm...» Și-l luară de mîini și-l împingea de la spate..." [13 bis]), Brîncoveanu era de fapt reprezentantul acestui partid boieresc, mai puternic decît însuși domnul. Pe de altă parte, fratele răposatului Șerban vodă, Costandin stolnicul Cantacuzino, învățase la Adrianopol și Constantinopol, călătorise prin Europa, pe la Viena, Veneția și Varșovia și făcuse studii înalte la celebra universitate italiană din Padova, unde petrecuse cîțiva ani. Stăpînea pe deplin limba italiană și greaca veche, într-atîta încît mulți cărturari mărturisesc că, spre a afla pentru traducerile lor „ajutoriu și îndreptătoriu mai grelelor cuvinte și noime" [14], la dînsul alergau.

— Uite, unchiule, voi să-l cunoști și domnia ta pe călugărul pe care l-am adus din Țarigrad, ca să mai facă puțin vînt meșteșugului tipografic în țara ce o cîrmuim.

— Înțeleaptă socoteală, măria ta. Dar unde va să lucreze meșterul? După știrea mea, vechile tiparnițe așezate de Matei vodă Basarab la Govora, la Dealul și la Cîmpulung sînt de mult risipite. Afară

de cea de la Buzău, întemeiată de măria ta chiar în anul trecut, mai ființează un singur așezămînt, care este totodată cea dintîi tiparniță din București : vechea tiparniță din Dealul Mitropoliei, întemeiată încă din 1678 de Varlaam mitropolitul...

— ... Și care tiparniță nu mă mulțumește de fel. E drept că Biblia ieșită sub oblăduirea fericitului întru pomenire unchiul nostru Șerban vodă Cantacuzino în 1688, an al săvîrșirii sale din viață — și aici amîndoi bărbații își plecară capetele și rămaseră, o clipă, tăcuți — și al înscăunării noastre la domnia acestei țări, e drept, zic, că această carte e o fală a meșteșugului tipografic.

Și amîndoi se îndreptară spre analogul unde stătea, deschisă, monumentala lucrare cunoscută îndeobște sub numele de „Biblia de la București". Această cea dintîi traducere integrală a vechiului și noului testament însemna o îndoită izbîndă a culturii noastre în vremea aceea, cînd limba romînă, limba vorbită a poporului își croia, cu destulă anevoință, drumul spre a înlocui în limba literară slava bisericească.

După ce răzbise, încă din veacul al XVI-lea, în corespondența particulară și în pravile, după ce, de la 1660 încoace, hrisoavele și uricele cancelariei domnești se scriau aproape exclusiv în romînește, după ce ajunsese la o frumoasă înflorire în paginile cronicarilor, limba poporului deschidea încă greu ușa bisericii, instituție care monopoliza aproape exclusiv tiparul, dar care era totodată prin excelență conservatoare : cea dintîi liturghie în limba romînă se tipărește abia în 1679, în Moldova, de către mitropolitul Dosoftei. Iar în 1700, patriarhul Calinic îi scria lui Costandin Brîncoveanu, și îl sfă-

tuia să nu dea în limba vulgară cărțile bisericești, nici măcar una care era gata tradusă și pregătită pentru tipar, mărturisindu-și astfel neîncrederea în puterea de înțelegere a maselor populare: „Pentru că vorbele sînt pe înțeles, dar gîndurile pe înțeles tot nu se fac, nici nu pot necărturarii să priceapă ceva, nici nu se face bine de obște... iar poporul de rînd din ele nu știe nimic, și numai să năucește și să întunecă și n-aduc nici un folos... Gîndirile cărturărești și pline de taină nu sînt pentru popor. La izvor vine fiecare cu cofa lui și cît cuprinde atîta ia" [14 bis].

În țările romînești, îndelungul proces al izbîndei limbii romîne nu trebuie pus în legătură, în primul rînd, cu ridicarea păturilor orășenești, care, din pricina monopolului turcesc, nu reprezentau încă, așa ca în Transilvania, o forță suficientă, ci cu ridicarea unei noi boierimi, proprietari funciari mai mărunți, dar mai numeroși decît odinioară. Din rîndurile acestora se ivesc scriitorii de limbă romînească și, ceea ce este mai important, acestui public care nu știa slavonește, fiindcă n-avea nici răgaz, nici mijloace să învețe și care, astfel, prin situația sa materială și prin cultura sa se situa mai aproape de popor, lui i se adresează scrierile cu pricina, chiar dacă sînt ale unor boieri mai mici sau mai mari care, ei, învățaseră strălucită carte latinească, grecească sau slavonească. Că majoritatea tipăriturilor sînt, încă, pravile sau texte bisericești, se explică prin aceea că tipografiile au fost pînă tîrziu monopol domnesc sau bisericesc, dar și în acest cadru, strîmt deocamdată, cărturarii cu dragoste de popor au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a împinge cultura noastră cu un pas înainte [15].

„Biblia de la București" este, așadar, o izbîndă prin aceea că aduce, cum spuneam, pentru întîia oară versiunea romînească integrală a respectivului text. Dar ea mai e o izbîndă și prin frumusețea limbii romîne folosită în traducere, precum și prin aceea că, bucurîndu-se de o largă răspîndire pe teritoriile locuite de romîni — s-au găsit exemplare pînă în munții Apuseni și în Maramureș [16] — ea a adus o însemnată contribuție la unificarea limbii romîne literare. Desigur că în orînduirea feudală, nici învățatul stolnic Costandin Cantacuzino nu putea avea ideea unității politice a celor trei provincii locuite de romîni. Totuși, cuvintele lui „...însă romîn nu înțeleg numai pe ceștia de aici, ci și din Ardeal... și moldovenii și toți cîți într-altă parte se află", arată că la cărturarii luminați conștiința unității naționale începuse să existe.

De altfel, cuvinte asemănătoare se pot citi și în finalul prefeței Bibliei lui Șerban, pe care Costandin vodă, stolnicul și „smeritul între ieromonahi Antim", care li se alăturase, continuau acum să o răsfoiască.

— Drept grăiește astă predoslovie, zise Brîncoveanu. Ca „oarece lumină care a fost pînă acum supt acoperămînt, s-a pus acum în sfeșnic, ca să lumineze celor din casă noroade : rumînilor, moldovenilor și ungrovlahilor".

— Frumoasă tăietură, nu, părinte ? îl îndemnă stolnicul, arătîndu-i pagina chenăruită, tipărită cu litere mărunte și frumoase, și împodobită cu elegante inițiale ornate, roșii.

— Lasă, unchiule, că nici cele două cărți scoase pînă acum de cuvioșia sa nu sînt de lepădat. Și

Brîncoveanu luă de pe o poliță două volumașe in quarto, de vreo sută de pagini fiecare : Iată, aceste „Șasezeci și șase de capitole îndemnătoare" ale lui Vasilie Macedoneanul, împăratul grecilor, sînt cea dintîi carte scoasă de meșterul nostru. Cum vezi și domnia ta, scrie aici că s-au tipărit în vestitul oraș al Ungrovlahiei, București, în anul 1691, luna octombrie, de către Antim ieromonahul.

— Ce-i drept, lucrarea e îngrijită, încuviință stolnicul, plimbîndu-și degetele pe filele de asemenea chenăruite, tipărite pe două coloane, dintre care una, cea din stînga, cuprindea textul în limba elenă, iar cea din dreapta traducerea lui în neogreacă.

— Iar aceastălaltă a ieșit la nici un an după cea dintîi, adăugă domnul arătînd cealaltă tipăritură, tot grecească, purtînd data iunie 1692, și mențiunea : de preasmeritul dintre ieromonahi Antim Ivireanul.

— Ia te uită, Ivireanul ! Ești din Iviria, părinte ?

— Întocmai, jupîn stolnice.

— Adică din Colchida, din țara lînii de aur a străvechilor argonauți, grăi stolnicul și poate că în clipele acelea îi veniră în minte cîteva stihuri ale nemuritorului Homer, pe care atît de adesea le citise sau le rostise pe dinafară.

— Numai că n-am avut parte de frumusețile țării mele de naștere. Mi-amintesc doar că pe taica îl chema Ion și pe maica Maria. Căzut în robie turcească, am izbutit să mă răscumpăr și eram trăitor la Constantinopol, de unde m-au chemat măria sa luminatul domn Costandin Brîncoveanu.

— Da, cuvioșia ta, te-am chemat fiindcă voi să făptuim împreună lucruri mărețe. Sfinția sa — se întoarse el către stolnic — e meșter desăvîrșit în meșteșugul tiparului, știe desena și săpa în lemn și

cunoaşte limba slovenească, elinească şi grecească. Aşa că iată. Voim şi poruncim ca în cea mai scurtă vreme să dai la iveală, în limba romînească, o psaltire şi o evanghelie [17].

— În romîneşte? făcu Antim. Tare mă îndeamnă şi pe mine inima, cu toate că...

— Cu toate că ce? întrebă domnul.

— Cu toate că în predoslovia liturghierului din 1680, pe care l-am găsit în biblioteca mitropoliei, preasfinţia sa mitropolitul Theodosie scrie: „liturghia toată a o prepune pre limba noastră şi a o muta nice am vrut, nice am cutezat, drept mărturisesc pentru multe alte pricini ce m-au împins, săvai că şi pentru scurtă limba noastră romînească ce iaste". Adică săracă, măria ta, neînstare să tălmăcească frumuseţile limbilor celor străine.

— Aici greşeşte vlădica Theodosie, sări stolnicul. Ascultă ce frumoase stihuri s-au alcătuit, încă în 1673, în limba romînească:

Limbile să salte
Cu cîntece nalte,
Să strige-n tărie
Glas de bucurie.

Sînt ale mitropolitului moldovean Dosoftei, care înainte de a se călugări s-a numit Dumitru Bărilă. Iar Grigorie Ureche, carele a fost vornic în ţara de jos, a întocmit un letopiseţ, pe care-l am chiar eu într-un izvod şi care nu arată de loc a limbă „scurtă" şi săracă.

— Să mă iertaţi, cinstite feţe, dar şi eu încă la fel socot. Numai că eu multă şcoală romînească n-am învăţat. Printre feţe boiereşti sau obraze bisericeşti multă vreme n-am hălăduit. Limba romî-

nească, atîta cîtă o ştiu, am deprins-o şi o vorbesc cu ucenicii mei tipografi, şi cu poporenii pe care-i întîlnesc în toate zilele aici, pe uliţele Bucureştilor. Şi apoi, mai e ceva...

— Ce ?...

— Tot vlădica Theodosie, şi tot acolo, scrie că iarăşi l-a împiedicat lipsa dascălilor de elinie... Adică preasfinţia sa n-a găsit oameni vrednici de asemenea lucrare şi eu, smeritul între ieromonahi, să mă încumet la o treabă de la care s-a dat în lături însuşi vlădica !

— Dacă-i numai pe-atîta, rîse domnul, nu-ţi pese cuvioşiei tale de nimic. Apucă-te numai de lucru şi fă-l cum se cuvine. Cît priveşte tiparniţa din Dealul Mitropoliei, ziceai că ai a-mi spune ceva.

— Am, măria ta. Slovele sînt vechi şi tocite. Lăcaşul e mic şi neîndestulător. Zarva oraşului de scaun nu-mi prieşte nici mie, nici ucenicilor mei.

— Te-am înţeles, părinte. Vistieria e plină. Ţara e în pace cu toţi vecinii. Face-vom astfel încît sub oblăduirea noastră cartea, şcoala şi tiparul să înflorească aşa cum încă n-au înflorit vreodată pe meleagurile acestea.

5

Cîţi dintre sutele de bucureşteni care, în zilele toride de vară, se duc să-şi petreacă un sfîrşit de săptămînă la Snagov mai ştiu că, în insula din mijlocul lacului, acolo unde se înalţă o străveche mănăstire, a trăit şi a muncit cîndva iscusitul tipograf Antim din Iviria ?

De-atunci, căzut-a frunza de multe ori...

. . . .

Pe poliță, o carte cu lacăt ferecată
Grăiește-n faptul serii, pe buche de ceaslov,
Cum a-nflorit cuvîntul, din teascuri, altădată,
La schitul din ostrovul codresc de la Snagov,

ne spune poetul Mihnea Gheorghiu, [18] evocîndu-l — într-o „baladă" scrisă în 1956 — pe vrednicul înaintaș al culturii românești, ale cărui străduințe le-a adăpostit odinioară multisecularul lăcaș.

O sprintenă șalupă acostează astăzi în cît... minute la malul insulei pe care se află mănăstirea, declarată monument istoric, și țintă chiar și a multor excursioniști de peste hotare. Să încercăm la rîndul nostru să urcăm pe firul vremii cu cîteva sute de ani în urmă, în acea zi a anului 1694 [19], cînd „smeritul dintre ieromonahi Antim tipograful" va fi străbătut, împreună cu ucenicii lui, podul care pe atunci lega insula de țărm. Este podul din care, în 1862, anul cînd Odobescu petrecea „Cîteva ore la Snagov", nu mai rămăseseră decît „cîțiva taraci, rupți și pîrliți, care își răsfrîngeau, ici și colea, umbrele lor prelungite în verdeața întunecată a apelor". Cînd cu răscoala din 1821, eteriștii îi dăduse foc și podul „arse mereu, o zi și o noapte, întinzînd o coardă de flăcări peste luciul bălții" [20]. Dacă va fi fost iarnă, ostrovul, alb de zăpadă în mijlocul lacului întunecat, le va fi întărit desigur călătorilor din veacul al XVII-lea înțelesul numelui „Snagov", care pe slavonește înseamnă „locul zăpezilor". Într-acolo se îndrepta Antim cu tipografii lui, pentru ca, așa cum însuși o spune în prefața unei tipărituri din 1697 [21], să lucreze acolo „în liniștea și în singu-

rătatea mănăstirii de pe insulă, departe de zgomotul orașului și al lumii".

Glăsuiește un document că înainte de sosirea lui Antim, Brîncoveanu cercetase mănăstirea și găsise că „iaste de toate foarte ușoară și întru slăbiciune, și ceale dimprejurul ei vechi și stricate" [22]. Că acareturile mănăstirii vor fi fost într-adevăr rău chivernisite, nimic nu ne împiedică s-o credem. Că se afla însă „de toate foarte ușoară și întru slăbiciune" nu e decît o părelnică amăgire a domnului, pricinuită, poate, tocmai de paragina în care o adusese vreun egumen nepriceput. Căci averea mănăstirii se alcătuia, în vremea aceea, din nu mai puțin de 56 de moșii, 13 vii, 8 munți, 14 mori și 6 vămi, ca să nu mai vorbim de „perechea de case din București" și de o pivniță din Tîrgoviște, cu locul ei cu tot [23].

Trebuie spus aici, că, dacă la început mănăstirile au fost clădite de cîțiva sihaștri răzniți de lume, domnii, pe lîngă sentimentul de evlavie religioasă, sentiment real în epoca feudală, și-au dat curînd seama de importanța acestor așezăminte în sprijinirea autorității lor spirituale și politice și astfel, ei le-au înzestrat necontenit cu moșii, cu robi și cu tot felul de privilegii. La rîndul lor, boierii înființau și înzestrau și ei mănăstiri pe domeniile lor feudale, atît pentru a-și cîștiga independența față de domn, cît și pentru a-și asigura supunerea țăranilor. Daniile adăugîndu-se la alte danii, mănăstirile au ajuns încetul cu încetul să întreacă în posesiuni pe cei mai mari latifundiari boieri. E de ajuns să amintim că în 1863, cînd domnitorul Cuza și M. Kogălniceanu au făcu secularizarea averilor mănăstirești, acestea reprezentau peste un sfert din suprafața țării [23 bis]. Cum cele mai multe mănăstiri — și mai

ales cele mai mari — erau legate de domnie, biserica a fost un reazem puternic al puterii monarhice. Instituție feudală, sprijinind, prin ascendentul ei material și moral, orînduirea feudală și ierarhia ei, contribuind la menținerea dependenței supușilor față de stăpîni, biserica a fost și ea, la rîndul ei, sprijinită de cîrmuire. Spre deosebire de situația din evul mediu apusean, unde opoziția dintre monarhie și papalitate a luat adesea crîncene aspecte, la noi biserica a fost în tot timpul perioadei feudale subordonată domniei. Nu se cunosc în Țara Romînească decît trei cazuri de conflict între domn și biserică : unul este cel al patriarhului Nifon, izgonit din țară de Radu cel Mare (1495—1508) [24], faptă pentru care, de altfel, Neagoe, unul din urmașii lui (1512—1521) se căiește amarnic și încearcă să răscumpere „vechiul păcat" prin numeroase ctitorii și îmbelșugate danii făcute atît mănăstirilor de peste hotare, cît și celor din țară, al doilea este cel al lui Ștefan al Ungrovlahiei, depus de Matei Basarab în 1654 și, în sfîrșit, al treilea este al vlădicăi Antim, a cărui dîrzenie avea să-și afle un atît de tragic sfîrșit. Dar despre aceasta la rîndul povestirii.

În vremea, deci, cînd călătorea Antim spre ostrovul Snagovului, întregul complex de clădiri, așa cum, cu o jumătate de veac în urmă, îl văzuse Paul din Alep și cum, cu două veacuri mai tîrziu, n-avea să-l mai vadă Odobescu, era încă în ființă. Zidurile străvechii mănăstiri — și Odobescu a văzut bine cînd s-a îndoit că ea e ctitoria lui Vlad Țepeș [25] — ridicată de Mircea cel Bătrîn (1386—1418) închideau o întinsă curte pietruită, în care se aflau trei biserici : cea principală, la mijloc, cu hramul Vovideniei, existentă pînă în zilele noastre, și încă două

paraclisuri, aflate la aripile ei.[26]. Dacă din cel dintîi n-a mai rămas, astăzi, nici o urmă, cel de-al doilea paraclis şi-a însemnat trecerea atît în arta, cît şi în literatura populară. Aşa cum le-a descris pe larg Odobescu şi cum se pot admira în secţia feudală a Muzeului de Artă a R.P.R., „uşile de la Snagov" poartă pe ele inscripţia slavonească: „S-a zidit acest hram în zilele binecinstitorului... Io Vladislav voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, în anul 6961 (=1453)" [27] şi constituie un interesant monument de artă feudală. „Epoca acestei lucrări artistice — notează Odobescu — în care stilul ornamentelor bizantine se cam resimte de o influenţă gotică, vine tocmai de corespunde cu timpul în care Lucas Moser (1431), Schuhlein (1468) şi alţi meşteri sculptori împodobeau bisericile Suabiei" cu lucrări asemănătoare, de asemenea „săpate cu fineţă şi ornamentate de picturi multicolore" [28]. În vremea cînd marele nostru clasic petrecea „Cîteva ore la Snagov", uşile cu pricina se aflau într-un sat din apropiere, la Turbaţi, la un schit de maici care avuseseră grija să le ciuntească, retezîndu-le partea de jos, spre a le face să încapă în tocul, mai mic, al pragurilor lor. Despre chipul cum au ajuns aci, o legendă a locului relatează că, scufundîndu-se, nu se ştie cînd, în lac toată clădirea, n-au rămas decît aceste uşi, care au plutit pe apă pînă la schitul din Turbaţi. „Cine ştie — scrie acelaşi Odobescu — cine ştie în ce timpuri de foc şi de ruinare acest paraclis... a fost aruncat în apă de destructori şi uşile-i de lemn sculptat au plutit către ţărmuri, spre a conserva suvenirea ctitorului său şi a da naştere legendei ce-mi povestise călugărul, vîslaşul meu" [29].

Sînt „timpurile de foc și de ruinare" ale trecutului de urgie în care țările romînești sîngerau sub asuprirea jugului otoman, timpurile în care, însoțit de bună seamă de ucenicii lui, Mihai Ștefănescu și Gheorghe Radovici, Antim se îndrepta spre lăcașul din insulă, spre a se înfățișa mai-marelui său, Damaschin starețul, cu porunca domnească pentru întemeierea unui nou așezămînt de cultură.

6

— Fie, neică Mihai, că pe bune mîini am încăput. Dacă nici aici n-om deprinde meșteșugul tipografiei, apăi chiar că ne putem numi curat nevrednici.

— Drept grăiești. Uite, nu-s nici trei ani de cînd scoteam aici, la Snagov, cea dintîi carte care a ieșit de sub teascurile aceste...

— O știu și eu. Poartă anul 1696 și în predoslovie scrie că e pîrgă și roadă nouă a acestei tiparnițe.

— Da, da. Și că s-a făcut cu purtarea de grijă a cinstitului Antim Ivireanul. Nu-s nici trei ani, zic, dar cîte — și nu numai de-ale meșteșugului ! — nu ne-a fost dat să învățăm de la dînsul !

Dintre cei doi ucenici care vorbeau astfel, plimbîndu-se într-o frumoasă zi de aprilie a anului 1699 prin grădina mănăstirii Snagov, unul era, poate, Gheorghe Radovici, pomenit pentru întîia oară în prefața unui volum tipărit tot la Snagov, în 1700. Numele celui care, cum însuși o spune acolo „am învățat cu multă osteneală și osîrdie de la sfinția sa Antim Ivireanul meșteșugul tipografiei", îl vom în-

ЧТО ЕСТЬ ГРАММАТІКА?

Есть извѣстное художество благо и глаголати и писати учащее:

Колико есть частій Грамматіки?

Четыри:
- Ордографія:
- Етумологія:
- Сунтаксіс:
- Просодія:

Чесому учатъ сія четыри части?

Ордографія учитъ право писати, и глаголы в реченій прямо ударяти.
Етумологія учит реченія в своя части точнѣ возносити.
Сунтаксіс учитъ словеса сложнѣ сочиняти.
Просодія учит метро, или мѣрою количества стихи слагати.

О ОРѲОГРАФІИ:

Что есть Ордографія?

Есть часть Грамматіки первая, естество

а пв

Gramatica slavonească, Snagov 1697

tîlni apoi în cărţile „ivirene" pînă tîrziu, în 1714. Cît despre cel de-al doilea, acesta lucrase, într-adevăr, împreună cu Antim (lîngă care stătuse, poate, şi în Bucureşti) la tipăritura din 1696, care-l şi pomeneşte. Tînăr încă, „Mihai" se iscălise acolo doar cu prenumele ; o dată cu trecerea anilor el avea să-şi adauge, după datina răsăriteană, şi pe cel al tatălui : „Ştefanovici", „Ştefănescu" sau „Iştvanovici", închipuind astfel un nume a cărui faimă nu va întîrzia să se răspîndească pînă departe peste hotarele Ţării Romîneşti, din Transilvania lui de baştină pînă la Moscova şi din Olanda pînă în Georgia. La rîndul lui, nu va pierde nici el prilejul să-şi exprime (ca în prefaţa unei tipărituri din 1706) nețărmurita dragoste şi admiraţie faţă de priceputul lui meşter : „Aflîndu-te şi văzîndu-te [C. Brîncoveanu]... şi cercetîndu-ţi ascuţita minte, te-au aflat vrednic şi iscusit... întru vederoase şi apucătoare de mînă lucruri, carele văzîndu-le şi cu mintea pricepîndu-le minunatul acesta domn, au zis (şi poate zice) : «au doară vom afla om ca acesta ?» şi altele asemeni. Că a ce feliu de meşteşug şi lucrare iscusită nu te-ai arătat desăvîrşit ? De voi zice în toate, nu voi minţi, că adevărul voi grăi".

Dar să-i lăsăm pe cei doi tineri să-şi urmeze convorbirea.

— Mi-aduc aminte de acum doi ani, cînd puneam la cale tipărirea gramaticii lui Meletie Smotricki.

— Cînd a trăit, neică Mihai, învăţatul acesta ?

— S-a născut la 1578 şi a murit la 1633. Lucrarea lui, „Dreaptă alcătuire a gramaticii slavoneşti", a fost tipărită la Vilna, de două ori : o dată în 1619 şi a doua oară la 1629. Eram gata să încep culesul, cînd taica Antim vine şi mă opreşte.

— De ce?

— Aflase o a treia tipăritură, făcută la Moscova, după moartea cărturarului, în 1648. Această a treia tipăritură cuprinde, pe lîngă materia celor două dintîi, o predoslovie, precum şi, la sfîrşit, numeroase adaosuri folositoare. Drept grăia meşterul nostru : dacă învăţaţii de la Moscova au dat o lucrare mai deplină, sîntem datori ca tot astfel să o punem şi noi în mîna cititorilor noştri.

— Şi ?

— Şi aşa am urmat întocmai ; preacinstitul Antim a scris şi el o predoslovie a lui şi am dobîndit laudă de la însuşi dumnealui stolnicul Costandin Cantacuzino, care a cerut cartea pentru învăţătura dumnealor Ştefan şi Răducanu, coconii dumisale.

Vom adăuga că exemplarul care a aparţinut stolnicului există şi azi în colecţiile Bibliotecii Academiei R.P.R., purtînd, pe prima foaie, următoarea adnotaţie manuscrisă : „Să se ştie cînd au învăţat dascălul Damaschin coconii dumnealui stolnicului Costandin Cantacuzino întru zilele luminatului D. ns. Io Const. voivod Bas. Br., mai 2 dni 7204". Damaschin acesta nu e altul decît dascălul de la şcoala slavonească din Bucureşti, întemeiată de Brîncoveanu. Bun cunoscător de limbă latină şi slavonă, el a fost episcop de Buzău şi i-a urmat, poate chiar după recomandarea acestuia, lui Antim în scaunul de la Rîmnic. Un singur lucru e nelimpede în nota cu pricina : mai 7204 dă, în cronologia erei noastre, 1696, adică un an înainte de data apariţiei cărţii ! Să fie o scăpare de condei sau să fi vrut să însemneze profesorul data cînd a început, pe alte cărţi, învăţătura lui Ştefan şi a lui Răducanu ?

— Vrednic a fost părintele Antim şi bine au făcut cei ce l-au pus, anul trecut, stareţ la această mănăstire, reluă Mihai Ştefănescu, care, împreună cu tovarăşul lui, pătrunsese acum în biserică.

— Măcar că înaltele feţe arhiereşti — răspunse acesta, scăzînd glasul — mi se pare că nu-l prea văd cu ochi buni.

— L-or vedea, nu l-or vedea, el îşi cată de treaba lui. Iată, chiar în cel dintîi an cînd a venit aci, a şi început să se îngrijească de podoabele de preţ ale trecutului. El, cu banii lui, a tocmit meşter anume, şi l-a pus de a dres şi frumuseţea asta de odor, care se părăginise cu totul.

Şi, luînd în mînă afumătoarea de argint, în forma unei sfere, cu un capac conic sprijinit pe trei picioare în chip de S, fixate pe o tavă lată (care se pot vedea şi astăzi în Muzeul de Artă a R.P.R.), Mihai Ştefănescu citi, pe buza tăvii, următoarea inscripţie :

— „Această căţie împreună cu potirul şi cu ale lui toate fiind stricate, s-au prefăcut în zilele prealuminatului domn Io Costandin..., voievod, cu cheltuiala smeritului întru ieromonahi Antim Ivireanul tipograful, leat 7203" [30].

— Şi aici ce scrie, neică Mihai ? întrebă celălalt, cercetînd cu luare-aminte o altă inscripţie, gravată pe dosul tăvii cu litere latine cursive, fine şi împodobite cu parafe.

— Scrie, pe latineşte : Daniel Fódór excudit. Anno 1694". Adică : „A făurit-o Daniel Fódór, în anul 1694". E numele meşterului argintar, care n-a uitat să însemne şi greutatea argintului ce i s-a încredinţat : „dramuri 326".

— Şi cîte din cărţile vechi nu s-a ostenit şi n-a cheltuit el să le dreagă! Iată, bunăoară — citi el o însemnare romînească făcută pe scoarţa unui vechi manuscris slavon — „acest minei a lui dechemvre fiind stricat şi răsipit s-a legat cu cheltuiala smeritului între ieromonaşi Antim Ivireanul tipograful... leat 7203"[31].

— „Antim tipograful"! Şi înainte, şi chiar şi acum, după ce a ajuns stareţ de mănăstire, şi tot nu uită niciodată meşterul nostru să-şi pună lîngă nume arătarea meşteşugului lui.

Într-adevăr, tot „Antim tipograful", sau „părintele Antim tipograful" va apărea numele viitorului mitropolit şi mai tîrziu, ca de pildă în zapisul din 1703 (mai 26), pe care i-l dă la mînă egumenul Ignatie de la mănăstirea vecină, Gruiu[32].

— Uite, ştii ce-mi place mie la mai-marele nostru? Un cărturar ca dînsul, şi n-are o clipă de odihnă.

— Asta aşa e, întări celălalt. Cînd nu citeşte, cînd nu scrie, cînd nu lucrează cu noi în tiparniţă, mereu îşi găseşte de robotit cîte ceva. Ba ciocăneşte cu dăltiţa la cîte o măiastră cioplitură în lemn, ba, de pildă, acum trei ani...

Şi Mihai aminti cu nestăpînită admiraţie cum Antim ridicase singur planurile uneia din moşiile mănăstirii, Răpoaia, care poartă data 7204 (=1696) şi sînt lucrate şi subscrise în trei locuri de el[33].

Amurgise. Un vînt uşor încreţea faţa lacului. Peste foşnetul sălciilor băteau, cadenţat, clopotele de seară. Întocmai ca în dialogul de la Cozia — „Mircea! îmi răspunde dealul; Mircea! Oltul repetează" — două clopote aşezate în clopotniţa cea

mare rosteau fiecare, așa cum spune o veche legendă a locului, cîte o silabă din numele ctitorului Snagovului, nebiruitul luptător împotriva jugului otoman: „Mir!" — „Cea!"; „Mir!" — „Cea!"[34].

Un țăcănit de potcoave pe podul de lemn, rădvanul se oprește și din el coboară, sprinten, starețul mănăstirii, „părintele Antim tipograful".

— Gătește-te de drum, Mihai băiatule! grăi el curmînd scurt firitiselile de bun venit ale celor doi ucenici. Pleci deîndată în Ardeal și pui iarăși pe picioare tiparnița cea veche de la Bălgrad. Este poruncă domnească.

7

Dacă Antim va fi fost, într-adevăr, la București, fie plecat ca să ia parte la fastuoasa ceremonie funebră desfășurată, în februarie, la moartea jupînesei Stanca Cantacuzino, sora stolnicului și mama domnului[35], fie chemat pentru alte porunci, ar fi avut ce le povesti oamenilor lui de la Snagov, cînd l-ar fi iscodit despre cîte se mai întîmplaseră pe acolo în ultima vreme.

După ce, în 1691, anul sosirii lui Antim la București, abia se domolise flagelul lăcustelor care făcuseră prăpăd în holdele țării vreme de șapte ani de zile[36], nu apucară să treacă alți șapte, că bucureștenii fură din nou loviți de o altă năprasnă, cel puțin tot atîta de cumplită. Ciuma, „ciuma nebuna", „iazma", „sfînta", se dezlănțuise iarăși și, „cu trei coase nevăzute, cu ciocan de fier bătute", secera bătrîni și copii, voinici și femei, pustiind ulițele și ca-

sele şi aşternîndu-şi cernitul linţoliu de jale peste întreg oraşul. Domnul şi curtea şedeau la Tîrgovişte, ne spune cronicarul, de la 9 zile ale lui octombrie pînă la 6 zile ale lunii lui decembrie şi avea gînd încă să mai şază, „de vreme ce — motivare cît se poate de firească! — încă nu se potolise boala ciumei ce era atuncea în Bucureşti" [37]. De bună seamă că tot acolo se vor fi aflat şi Iacob Pilarino, doctorul de curte, şi doctorul „cel mare", Pantaleone, şi doctorul Ioan Comnenul. Cu Enache Doftorul şi cu Iacob Doftorul, şi ei medici domneşti, plătiţi cu cîte 800 de taleri pe an, lista medicilor bucureşteni la 1697 se încheie. Nici un spital (cel de la Colţea avea să fie întemeiat abia în 1709) şi 5 medici la 50 000 de locuitori! Dar cîtul acestei împărţiri nu ne-ar da încă o oglindă fidelă a realităţii, căci dacă cei cîţiva medici erau adesea chemaţi pe la casele boiereşti, norodul de jos, „obrazele scăpătate" nici în vis n-ar fi putut plăti onorariile acestor „prinţi ai ştiinţei", care îşi vizitau bolnavii călătorind în făloase rădvane sau chiar — lux deosebit de rar pe atunci — în trăsuri cu arcuri. Lăsată pe seama babelor şi a descîntecelor, boala îşi juca mendrele în voie. Cutremurat de groază, poetul popular o zugrăveşte ca pe o adevărată gorgonă:

O clonţată-nveninată
Cu pielea pe trup uscată
Şi cu părul despletit,
Tot cu şerpi împleticit.

Dacă ne gîndim la nulitatea asistenţei sanitare, dacă ne gîndim că asemenea epidemii reveneau, într-o vreme, cu regularitate aproape matematică

din zece în zece ani, ne dăm seama de cîtă putere, de cîtă vitalitate, de cît optimism și de cîtă nebiruită poftă de viață a avut nevoie poporul ca să treacă și prin aceste încercări.

În același an în care bucureștenii cădeau ca muștele, trăsniți de boleșniță, la cîteva sute de kilometri de plaiurile dîmbovițene se întîmpla un eveniment care avea să dea mult de gîndit celor care cîrmuiau destinele statelor europene. În 1683, asediul Vienei se sfîrșise cu catastrofala înfrîngere a cotropitorilor turci — și se cuvine să semnalăm că, sabotînd, sub conducerea lui Șerban vodă Cantacuzino, acțiunile trupelor turcești, oștile romîne și-au avut și ele partea lor în această înfrîngere. Urmează Buda (1686), apoi Mohaci (1687), amîndouă bătăliile soldîndu-se cu sîngeroasa zdrobire a turcilor. O nouă bătălie se dădu acum la Zenta. Dar această luptă, ultima din lungul război început cu 14 ani în urmă, „n-au ținut — ne spun cronicarii — mai mult decît trei ceasuri" [38], căci, „nemții cu tunuri, cu puști, dînd război vitejește, i-au omorît pe toți (turcii), de n-au scăpat suflet dintr-înșii" [39]. Sultanul este silit să înceapă tratative și doi ani mai tîrziu, în 1699, se încheie, la Karlovitz, pacea prin care Ungaria și Transilvania revin imperialilor, turcii nemaipăstrînd, la nordul Dunării, decît Banatul Timișoarei. Este momentul în care declinul puterii otomane începe să devină din ce în ce mai evident : așa-zisa „Ligă sfîntă", încheiată încă după asediul Vienei între poloni, austrieci și venețieni, cu scopul — răsunător și mărturisit — al izgonirii semilunii din Europa și cu cel — nemărturisit — de expansiune teritorială, se și vedea exploatînd în locul turcilor stăpînirile acestora din Europa. Ocupînd Tran-

silvania, Habsburgii o aduc într-o stare de semicolonie. Ei intensifică exploatarea minieră, înființează manufacturi de stat și recrutează lucrători din rîndul oamenilor liberi și al iobagilor. Sarcinile fiscale și feudale, în loc să scadă, sporesc. De aceea s-a spus cu drept cuvînt că, după pacea de la Karlovitz, poporul Transilvaniei a schimbat „jugul de lemn" turcesc pe „jugul de fier" austriac.

În mijlocul acestor amestecături, Brîncoveanu duce o politică de neutralitate care, cel puțin deocamdată, pare cît se poate de înțeleaptă. Primind de la el, pe tăinuite căi, informații despre turci, ba chiar, cîteodată, provizii de război, imperialii îi acordă titlul de „principe al imperiului", iar în 1709 împăratul Iosif i se adresează : „illustrissime princeps, syncere dilecte". Pe de altă parte, „Sublima Poartă", domolită de pungile de bani cu care „Altînbeg" — prințul aurului — potolea lăcomia haraciului, a vizirilor și a meghistanilor *, îl lăsa în pace și părea că îl ține în mare cinste. Astfel, din 1690, în Țara Romînească răbojul războaielor nu mai fusese crestat cu nici o luptă. Pe domnița Maria, după o logodnă ale cărei petreceri, la Țarigrad, au ținut „din mart pîn' la iuni... făcînd mare cheltuială țării cu multe podoabe, can și fără treabă" [40], o mărită după Constantin Duca beizadea, care ajunge, datorită stăruințelor socru-său, domn la Moldova. Cît era de mare puterea Brîncoveanului, în stare să facă și să desfacă tronuri, se vede nu numai din exclamația înciudată a lui Neculce : „Pe acestu domnu, Duca vodă, într-această domnie dintăi [1693—1695] era numai cu numeli domnu, că-l stă-

* *meghistan* — înalt demnitar otoman.

pìniè muntenii. Pe cine dzicè muntenii, pè aciè boieriè, şi ce dzicè, acie faciè" [41], dar şi din vorbele Mariei — consemnate de acelaşi — care, cu prilejul mazilirii Ducăi vodă, „fiind tînără şi dezmerdată de tată-său, să bociè în gura mare munteneşte : «Haoilio, haoilio, că va pune taica pungă dă pungă din Bucureşti pînă în Ţarigrad şi zeu, nu ne va lăsa aşa, şi iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt»" [42]. Pe cea de a treia fată, pe Ilinca, o măritase cu Scarlat, fiul mîndrului Alexandru Mavrocordat, căruia îi plăcea să-şi zică pe greceşte „Ex-aporitu", ceea ce echivala cu latinescul „a secretis", adică „mai mare peste treburile cele de taină". Această încuscrire, menită să-i asigure stingerea duşmăniei puternicului dragoman, n-a ţinut însă mult : măritată în februarie 1698, Ilinca rămîne văduvă un an mai tîrziu, în iulie 1699, lăsîndu-l pe fostul ei socru să-şi reînceapă urzelile care aveau să ducă la tragedia părinţilor, fraţilor şi unchilor ei şi la înscăunarea fostului ei cumnat, Nicolae Mavrocordat, ca domn al Ţării Romîneşti. Acum însă, în aprilie 1699, la cîteva luni după pacea de la Karlovitz şi cîteva luni înainte de moartea vel-paharnicului Scarlat, Brîncoveanu, care trimisese la Poartă o iscusită solie în frunte cu vel-banul Cornea Brăiloiu şi cu vel-spătarul Mihai Cantacuzino, dobîndeşte, o dată cu iertarea a două haraciuri anuale care se plătiseră în plus (cum spune cronica oficială a lui Greceanu [43], sau, dimpotrivă, făgăduind sporirea haraciului, cum arată cronica ostilă a lui Radu Popescu [44]) hatişerif * de domnie pe viaţă.

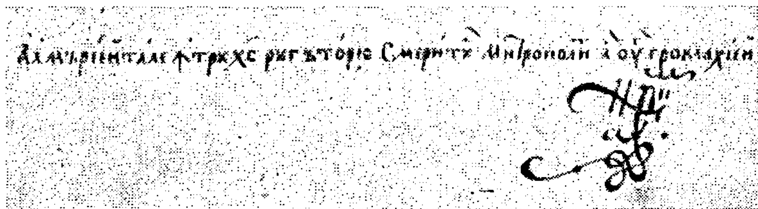
* *hatişerif* — ordin sau decret emis de sultan către marii demnitari otomani sau către domnitorii ţărilor romîneşti şi purtînd autograful sultanului pentru executarea întocmai.

Istorisindu-le ucenicilor lui de la Snagov cum s-a întîlnit domnul „dasupra viilor în deal" cu Osman-aga salahorul, aducătorul hatișerifului, cum au venit împreună pînă la scaun, cum „l-a îmbrăcat cu caftan pre măria sa... vodă... și îmbrăcînd cu caftane și pre 24 de boiari și așa dînd cu tunurile și cu puștile, după obicei, pre turc cu feregea de samur îmbrăcîndu-l, la gazdă l-au dus" [45], Antim avea de ce să fie bucuros. Vremea părea să se scurgă, liniștită, înainte, cît se poate de prielnică pentru lucru.

8

Este de crezut că în anii ce urmară drumurile lui Antim la București s-au înmulțit. Oricum, începînd din 1701, constatăm că vechea tipografie din Dealul Mitropoliei (probabil reorganizată sub îndrumarea lui) își reia activitatea, înlocuind-o pe aceea din ostrovul Snagovului. Ultima carte apărută aci marchează însă un însemnat act de cultură. În luna mai 1701, curtea domnească primește vizita patriarhului Antiohiei, Atanasie al IV-lea Dabbas, care slujește la nunta celei de-a patra fete a lui Brîncoveanu, Safta, cu vel-vornicul Iordache Cretzulescu. În îndurerate cuvinte, prelatul arată bogatului voievod că în țara lui, la fel de apăsată de jugul otoman, preoții nu-și pot săvîrși slujbele din lipsa cărților trebuincioase. Mîhnirea străinului își găsește un grabnic ecou în inima lui Costandin vodă, care știa bine doar că are pe cine se bizui. Chemat din singurătatea insuliței lui de lîngă București, Antim pri-

meşte poruncă să-şi pună la bătaie toată iscusinţa spre a aduce arabilor o ieşire din cumpăna în care se aflau. Deşi atelierul de la Snagov era acum lipsit de unul din stîlpii lui, de meşterul Mihai Iştvanovici, plecat la Alba Iulia, unde-l şi găsim menţionat într-o bucoavnă din 1699 (cu adăugirea: „o ex Ungrovlahias", adică, pe greceşte, „din Ungrovlahia"), totuşi chiar în acelaşi an 1701 iese de sub teascuri un impozant in-folio de 253 de pagini împodobite cu numeroase ornamente şi ilustraţii, tipărit cu negru şi roşu, pe două coloane, cea din stînga greceşte, iar cea din dreapta în limba arabă. Este vestitul liturghier, „tipărit acum pentru întîia oară greceşte şi arăbeşte, după cererea şi cu îngrijirea lui chir Atanasie fost patriarh al Antiohiei, cu cheltuiala domnului Ungrovlahiei Ioan Costandin Basarab voievod... cu îngrijirea călugărului Antim, georgian de neam". Din cele două prefeţe ale lui Atanasie, cuprinse în 14 foi liminare numerotate, rezultă că lucrarea s-a făcut de către Antim Ivireanul, „care s-a nevoit şi a săpat litere arabice", şi cu întreaga cheltuială a lui Brîncoveanu. Tot acolo se spune că, în momentul respectiv, tipar prin părţile acelea nu exista. Un an mai tîrziu apare la Bucureşti o altă tipăritură greco-arabă, de 728 de pagini in-4°, scoasă tot de „ieromonahul Antim, georgian de neam". Mărinimoasa danie se împlineşte, peste 4 ani, cu trimiterea la Alep a întregului atelier, cu meşterii lui cu tot. Această — cea dintîi — tipografie arabă, mutată şi reorganizată, mai publica încă, pînă aproape de zilele noastre, cărţi bisericeşti şi şcolare. Iar istoricii arabi consideră această mişcare culturală arabă din Ţara Romînească ca pe începutul redeşteptării lor naţionale şi literare [46].

Închinare către Brîncoveanu, cu parafa lui Antim
(însemnare manuscrisă pe o pagină a Liturghierului georgian din 1709)

9

Cititorul acestor rînduri va fi fost, poate, de mai multe ori pînă acum nedumerit de unde izvora nemăsurata avere a domnului, pe ce se întemeia „nețărmurita lui generozitate" ? Vom încerca să dăm un răspuns acestei îndreptățite întrebări.

Exploatînd veacuri de-a rîndul munca țăranilor, acaparîndu-le pămînturile, acumulînd bogății peste bogății, boierii, și mai ales „vechii boieri de țară" ajunseseră stăpînii unor averi cu adevărat fabuloase. Coborîtor dintr-o asemenea familie, Costandin Brîncoveanu era și înainte de domnie unul din cei mai înstăriți oameni ai țării. Bunicul său despre tată, postelnicul Preda Brîncoveanu, stăpînea, pe lîngă nenumăratele mori, moșii și sfori de moșii, nu mai puțin de 12 000 de iepe, 200 de herghelii de cai, 30 000 de oi, 4 000 de capete de boi, 1 000 de bivoli, 4 000 de porci și 300 de stupi. Cei 1 500 de robi țigani lucrează și pe la oameni, aducînd stăpînului întregul lor cîștig. Oamenii lui umblă la Țarigrad, unde vînd miere, ceară, oi și aproape 1 000 boi anual [47]. Desigur că prin înrudirea cu bogata fa-

milie a Cantacuzineştilor, Brîncovenii n-au făcut decît să-şi sporească averile. Şi ca dînşii erau numeroase alte familii boiereşti : faima averilor Ştirbeştilor, ale Bălăcenilor, ale Bălenilor sau ale Grădiştenilor trecuse hotarele Ţării Romîneşti, iar giuvaericalele, „sculele" jupîneselor lor :

Paftale cu bolduri,
Lăsate pe şolduri,
Paftale cu zale,
Lăsate pe şale,

precum şi scumpătatea veşmintelor ce le purtau au impresionat pe poetul popular, care exclamă, nu fără năduf :

Într-o ie
E-o moşie,
În trei ii
Sînt cinci moşii.

Pe lîngă renta feudală, un bogat izvor de venituri pentru boierii în slujbe erau şi prevaricaţiunile, care uneori scoteau din sărite pînă şi pe domn, ca în cazul clucerului Costandin Ştirbei. Dar să încercăm să reconstituim întîmplarea, după atît de colorata povestire a cronicarului anonim.

Sîntem în vara anului 1695. Divanul e adunat la Tîrgovişte, iar în faţa divanului, adus aproape pe sus, stă clucerul Costandin Ştirbei.

— Clucere Costandine — îl probozeşte * domnul — cînd te-am trimis în ţară cu slujbe, dreptate am poruncit eu să faci, au nedreptate şi jafuri ?

Într-adevăr, în drumurile pe care, împreună cu o bună parte din curte, fusese nevoit să le facă prin

---

* *a probozi* — a mustra, a dojeni aspru pe cineva.

ţară ca însoţitor al oştirii turceşti, venise la Brîncoveanu pe la toate conacele zeci şi zeci de oameni care se plîngeau de abuzurile clucerului însărcinat cu strîngerea birului. Somat de caimacami „să dea banii, să-i întoarcă săracilor, că de voie nedîndu-i va să-i dea cu ruşine", necinstitul boier, „lung la unghii, din feliul Ştirbeştilor", tăgăduise totul şi chiar răspunsese cu semeţie că el nu înţelege asemenea pricină în care domnul îi este şi pîrîş şi judecător. Adus acum în faţa divanului, el începu să „se îndrepte din cuvinte", dar Brîncoveanu îi taie vorba, zicînd :

— Dar acestea ce sînt ?

„Acestea" erau „răvaşele", chitanţele iscălite de mîna lui Ştirbei, pe care Brîncoveanu le adunase de la oameni şi le controlase cu „mătcile", contramărcile adică, din „catastişele" vistieriei, de unde cele mai multe lipseau, dovadă că banii fusese deturnaţi. Scoţînd deci hîrtioarele cu iscăliturile lui, le dădu lui Radu clucerul, feciorul Hrizii vistierul din Popeşti (care nu e altul decît cronicarul Radu Popescu), să le citească. „Şi să sculă Radu cliucerul de unde şădea la divan şi le luă din mîna domnului şi începu a citi şi a arăta cliucerului Costandin iscăliturile lui, care, deaca au văzut, au rămas îngheţat".

Încercînd să-şi biruie buimăceala, Ştirbei începu atunci să se dezvinovăţească, arătînd că banii au fost cheltuiţi pentru nevoile drumului şi ale întreţinerii slujitorilor. Ba mai mult decît atîta, adăugă el, cutare şi cutare tipsii şi tingiri pe care le primise mită le făcuse danie mănăstirii Strehaia. Aici, mînia domnului depăşi orice margini.

— Auziţi, zise el către boieri, auziţi boieri dumneavoastră, cu jafuri şi cu nedreptăţi face dumnea-

lui pomeni! Şi, întorcîndu-se către vinovat, izbucni: Dar pînă cînd aceste jafuri să le faci, cliucere Costandine? Că din nimică, eu te-am ridicat şi te-am făcut sluger mare, comis mare şi cliucer mare, al şaselea scaun al divanului şi te-am miluit şi te-am ţinut credincios. Ai luat judeţul Dîmboviţii, l-ai prădat de n-au rămas ca un sat; l-am luat acela şi ţi-am dat Teleormanul şi mai rău l-ai făcut. Cîte am găsit pe urmă-ţi sume de lei jăfuite, pentru care te-am suduit într-o vreme şi te-am urgisit să nu te văz în ochi! Iar te-am iertat, pentru rugăciunea altora. Acum iar ai făcut jafuri şi nedreptate. Ştii tu bine că Matei vodă cel Bătrîn şi Grigore vodă şi Duca vodă şi Şărban vodă văzînd faptele voastre cele rele şi jafurile care le făcea neamul vostru cel rău, au blăstămat pe cine vă va milui şi pe cine vă va primi pe slujbe. Şi eu am intrat în blestemul acelor domni, de ţi-am dat atîtea boierii şi slujbe, iară tu tot rău şi jăcaş. La Antonie vodă cînd umblaşi dijmariu, pentru jafurile tale ai păţit mare ruşine. La Duca vodă, fiind logofăt de vistierie, ai făcut iscălitura vistierului celui mare, de vreai să furi 17 pungi de bani şi aflîndu-te au voit să-ţi taie mîna şi să te dea cu catastihul legat prin tîrg. Şărban vodă, pentru furtişagurile ce ai făcut din banii cailor, au vrut să te spînzure, cum toată boirimea şi ţara ştie de acestea. Şi acum ai îmbătrînit şi tot nu te laşi. Voi să te fac să înveţi. Ia-l, căpitane de dorobanţi, şi-l du la vistierie, şi să cauţi un car, să-l pui şi să-l duci la Mehedinţi pîn satele carele le-au jăfuit, să le dea banii care le-au luat, şi apoi să-l aduci, însă să-l bagi şi în fiare!

Această scenă, pe care am transcris-o aproape întocmai din paginile cronicii [48], este semnificativă

nu numai pentru biografia unui mare boier, dar și pentru solidaritatea întregii clase exploatatoare cu jafurile făptuite pe spinarea maselor țărănești. Trebuie adăugat că, și de rîndul acesta, mînia domnitorului a fost un foc de paie : intervenind „jupîneasa cliucerului, rudă cu domnul" [49], Brîncoveanu „s-a milostivit" încă o dată și, obligîndu-l pe Știrbei numai la restituirea — e drept, îndoită — a banilor jefuiți, l-a iertat de temniță și de infamanta plimbare prin sate, în fiare și cătuși. De altfel, conflictul acesta n-avea să-l împiedice pe Știrbei să urce, în anii ce urmează, cele mai înalte trepte ale ierarhiei boierești.

10

„...Șezînd măria sa în scaun — scrie cronica oficială — făcut-au socoteală și s-au sfătuit cu toată boierimea pentru dăjdiile și nevoile țării, cum și în ce fel s-ar putea afla mijloc ca acela cît și biata țară să mai răsufle și de reale să se mai ușureze. Și așa... au aflat ca să facă un așezămînt să știe fieștecine ce să dea într-un an, mai ușurînd pre cei ce se vedea și se părea că sînt îngreuiați și mai slabi, și mai adăugînd pre cei ce se vedea că sînt mai ușori și mai cu putere... care bună socoteală și chiverniseală a țării cunoscîndu-o pămîntenii, multă mulțămită au dat măriii sale, cunoscîndu-și însuși ușurarea și folosul lor" [50].

E vorba aici de reforma fiscală încercată de Costandin Brîncoveanu în anul 1701. Scopul acestei mă-

suri era să pună oarecare rînduială şi să asigure o anume periodicitate în perceperea dărilor. Pe de altă parte, transformările sociale, din care nu cea mai puţin însemnată e extinderea procesului de rumînire a ţăranilor, au silit pe autorii reformei ca într-adevăr „să mai uşureze pre cei ce se vedea... că sînt mai îngreuiaţi (mai greu impuşi) şi mai slabi (mai puţin avuţi)" şi să „adaoge (să crească impunerea) pe cei ce se vedea că sînt mai uşori (mai uşor impuşi) şi cu putere (mai avuţi)", adică să instituie, cum am spune noi astăzi, un impozit proporţional ; altminteri exista primejdia să se „spargă satele", ţăranii părăsindu-şi în masă pămînturile. În urma reformei, veniturile vistieriei sînt stabilite la sume mai mici, aşa cum se poate constata din „Condica vistieriei" („Catastih de toate rînduialele cîte se vor pune pe ţară şi de cheltuialele cîte se vor cheltui den banii ce se vor strînge den ţară, după ce s-au pus Şărban vistier mare, anume cum vor scrie înainte, ghenar 1 anul 7202 [1694]"), pe care gospodăreasca ocîrmuire a lui Brîncoveanu a ţinut-o apoi fără întrerupere pînă la sfîrşitul domniei lui. Pentru ca cititorul să-şi poată face o imagine ceva mai concretă despre ce însemnau sumele de care vom vorbi mai încolo, să notăm întîi cîteva monede şi cîteva preţuri practicate în epoca de care ne ocupăm. Moneda de argint cu cea mai mare circulaţie internaţională era talerul, în special talerul olandez, care pe la jumătatea secolului al XVII-lea cucerise toate pieţele comerţului levantin. Pe reversul talerului era gravată stema Olandei : un leu ridicat în două labe, ceea ce a făcut ca aceste monede să devină, în ţările germane, „Loëwenthaler",

Taler olandez (leonin)

„thaleri leones“ sau „leonini“ în limba latină, „dolari“ în engleză, iar în romînește *lei*. „Ughi“-ul, sau galbenul unguresc — florint sau zlot — este moneda de aur preferată, alături de ducatul venețian — zecchino, țechin — și de ducatul olandez, toate de aceeași valoare. „Banul“ e o monedă măruntă : 1 taler face cît 133 bani, iar 1 ughi 200 de bani ; 1 ughi face cît $1^1/_2$ taler. În tranzacțiile mari se foloseau *pungi* de cîte 500 de piese de argint [51]. Prețul general al unei oi era 1 taler, o vacă se vindea cu 5—6 taleri, iar un bou cu 7—10 tl [52]. Media anuală a încasărilor vistieriei în cei zece ani dintîi pentru care „Condica“ ni s-a păstrat este, deci, 493.200 taleri [53]. În afară de vistierie, mai exista și „cămara“ domnească : biruri ca sărăritul, vinăriciul, văcăritul, oieritul etc. etc. sînt ale cămării și ca atare nu apar în condica vistieriei [54]. Socotindu-se însă și acestea la cel mult 3—400 000 taleri, rezultă că totalul încasărilor — vistieria + cămara — ating cca 1 000 000 taleri, ceea ce înseamnă mai puțin de jumătate din

încasările de la sfîrşitul veacului al XVI-lea[55]. Această scădere a încasărilor nu trebuie privită ca o atenuare a exploatării, ci ca o rezultantă a pauperizării maselor de ţărani contribuabili ; cît despre „mulţămirea" efectivă a acestor mase despre care vorbeşte cronica oficială, nu trebuie să ne facem prea mari iluzii. Cu „dijmari" şi, în general, cu o administraţie alcătuită din boieri „lungi la unghii", de felul Ştirbeştilor, atît stabilirea, cît şi perceperea birurilor continuă să rămînă acelaşi nesecat izvor de îmbogăţire ilicită a slujbaşilor domneşti. „Satara", „mîncătură" şi atîtea alte denumiri ale birurilor stau pînă astăzi mărturie pentru felul în care „pămîntenii... şi-au cunoscut însuşi uşurarea şi folosul lor". Pe de altă parte, în condiţiile de înăsprire a exploatării otomane, nici reformatorul, cu toată bunăvoinţa lui, nu se poate menţine la intenţiile sale iniţiale ; aşa, de pildă, în ciclul fiscal al anului 7211 (august 1702—martie 1703), se instituie iarăşi vechea obligaţie cunoscută sub numele de „dajdia pentru poclonul vizirului şi al hanului acestui nou şi pentru calga-sultan şi alte cheltuieli... cu seraschierul şi cu oştile" [56], care nu mai figura însă în prevederile iniţiale ale reformei ; această singură „dajdie" însumează cel puţin patru biruri dinainte. Nici „dajdia pentru poclonul împărătesc", instituită în anul următor, nici alte numeroase obligaţii instituite sau reinstituite mai apoi nu figurau în prevederile din 1701. Cercetări recente au stabilit, pe baza unei analize minuţioase a datelor din „Condica vistieriei", precum şi din alte izvoare, cît de împovărătoare era exploatarea Ţării Romîneşti de către Poartă în epoca de care ne ocupăm. Din încasările vistieriei, bunăoară, abia $^1/_4$ se întrebuinţează pen-

tru cheltuielile țării; restul de $^3/_4$ se duc pe plăți făcute la turci. Astfel, din circa $^1/_2$ milion cît spuneam că e media anuală a încasărilor vistieriei, se plătesc turcilor, în 1695 : 224 955 tl plăți oficiale în bani și în furnituri; 103 782$^1/_2$ tl daruri; 26 190 tl datorii plătite; 5 500 tl „la socotelile haraciului"; 7 528 tl mierea și ceara; 7 736$^1/_2$ tl lefurile gărzii turcești; 8 786 tl capuchehaiele și cheltuielile de transport; total 384 478 tl plătiți la turci. În 1696 se plătesc turcilor, din aceeași jumătate de milion, 400 574 tl, în 1697, 324 484 tl, în 1699, 269 447 tl, în 1700, 385 134 tl și așa mai departe. În afară de aceste plăți, făcute din încasările vistieriei și pentru care avem cifre precise, mai trebuie puse la socoteală și altele, făcute din încasările cămării, ca de pildă un oierit de 57 000 tl în 1700, un dijmărit și o parte din venitul ocnelor, total 82 707 tl în 1701 etc., etc. Mucarerurile („cel mic", anual, costa 25 000 tl, iar la „cel mare", trienal, se plăteau aceleași sume ca la înscăunare : 54 000 tl) priveau de asemenea cămara. Cheltuielile excepționale constituie și ele un capitol impresionant : în 1695, trecerea sultanului prin țară costă 150 000 tl; în 1700, Brîncoveanu cheltuie la Poartă, din veniturile vistieriei (67 500 tl) și ale cămării (82 500 tl), 300 de pungi pentru a zădărnici complotul boierului Dumitrașcu Corbeanu, după ce, în 1692, extrădarea lui Staico paharnicul și a tovarășilor săi pe care i-am cunoscut la începutul acestei povestiri îl costase pe generosul „Altîn-beg" nu mai puțin de 1 000 de pungi[57]. Dacă ținem seama că după 1703, cînd Brîncoveanu, chemat la Poartă, cheltuise 740 000 tl (ceea ce echivalează cu încasările vistieriei pe un an și jumătate !) ca să-și consolideze domnia, dacă ținem seama deci că înce-

pînd din acest an haraciul este mult sporit și că, în lipsa „condicii" care se oprește aici, numeroase izvoare indică o creștere și mai violentă a presiunii „sublimei Porți", ne putem face o imagine de ceea ce însemna, pentru țară, exploatarea otomană. Pe drept cuvînt avea să exclame Antim Ivireanul, în 1712 : „Cine nu este dator din cîți ne fierbem într-această ticăloasă (nenorocită) de țară ?...[58] Că toți pătimesc, toți sînt în scîrbe, toți suspină sub jugul cel greu al nevoiei"[58 bis].

11

Spuneam mai sus că între 1701—1705 Antim va fi fost adesea oaspetele domniei, și mutarea, în acești ani, a activității tipografice de la Snagov la București ni se pare un argument vrednic de luat în seamă. Vom nota că printre cele 10 cărți apărute în acest răstimp la București se numără 5 lucrări personale ale fiilor domnitorului : 3 ale lui Ștefan (două la 1701 și una la 1703), una a lui Radu (1704) și una a fiului celui mare, Costandin, care în același an 1704 împlinise douăzeci și una de primăveri și se străduise să facă „o traducere foarte exactă" din limba elină în limba greacă „obișnuită" a celebrelor vieți paralele ale lui Plutarh, traducere precedată chiar de o amplă prefață, în care Antim stăruie îndelung asupra fidelității noii versiuni. Dacă n-ar exista afirmația lui Antim că „nici în visul meu nu mi-am închipuit să mă fac arhiereu"[59] — afirmație pe care n-avem de ce să o punem la îndoială — am putea să presupunem că acesta e momentul

ФЛОА́РѢ ДА́РУРІЛѠР

Ка́рте фоа́рте фрꙋмоа́съ ши де фоло́сь фіеще кърꙋꙗ крещинь, кареле ва врѣ съ се ѫподобѣскъ пре сине кꙋ бꙋнътъци.

Де пре Гречіе скоасе пре Рꙋмъніе.

Ѫзилеле прѣ лꙋминатꙋлꙋи домн Іѡан Кѡнстандинь Басарабъ Воевод.

Кꙋ благословенїа прѣ сфинцитꙋлꙋи Митрополитꙋлꙋи Кѵрь Ѳеодосїе.

Кꙋ ѫдемнарѣ ши кꙋ келтꙋиала дꙋмнеалꙋи Кѡнстандинь Пах Саракинь. Снь Іѡргїе доѡторꙋль Критѣнꙋль.

Ши сау тѷпърит ѫ сфънта мънъстире а Снѣговꙋ.

Въ лѣто ҂зси. Мць. Ѱ.

Смеритꙋл ієрмонах Антим Івир...

Floarea darurilor, Snagov 1700
foaie de titlu

cînd „smeritul dintre ieromonahi" care fugise la Snagov „de zgomotul orașului" a început, cunoscînd-o, să prindă gust de viața publică și, ca unul ce le vedea și le dezaproba, și dorința de a juca un rol în stîrpirea racilelor vremii sale.

Dar să dăm cuvîntul faptelor. În martie 1705, episcopul de Rîmnic, Ilarion, este eroul unei strașnice furtuni, pilduitoare pentru moravurile care domneau în rîndurile înaltului cler. Învinuit, printre altele, că n-a dat ascultare mai-marilor săi, că „a bătut pe un monah și i-a dat lui pînă la 800 de bețe" și că „întrebuințînd arbitrariul și mai ales patima și interesul" a despărțit pe o femeie de bărbatul ei, a cununat-o cu un alt bărbat și „a încurajat la arătare adulteriul", Ilarion este caterisit, fiind osîndit să-și piardă titlul de arhiereu și să rămînă simplu călugăr. (Nu e lipsit de interes ca acestor culpe menționate în actul de caterisire să le alăturăm o suspectă disculpare, stipulată într-o altă hotărîre, nedatată, a Sinodului din București, prin care se recunoaște că Ilarion *nu* a siluit pe călugărița Ștefana și *nu* i-a făcut un copil[59 bis].) Consiliul, întrunit din porunca domnească, și care cuprindea, pe lîngă alți înalți arhierei străini, și pe vlădica Teodosie, mitropolitul țării, își încheie „gramata" cu hotărîrea ca mitropolitul și Sinodul să aleagă alt episcop[60]. Cîteva zile mai tîrziu, consiliul se întrunește din nou. „De vreme ce preasfînta episcopie de la Rîmnic — glăsuiește actul din 16 martie 1705 — au rămas fără de adevărat episcop, pentru că episcopul Ilarion care au fost la acea episcopie s-au caterisit după pravilă"... s-au adunat sfatul și vlădica la biserica mitropoliei, după îndemnul măriei sale vodă „ca să facă socoteală ori pe care ar alege și ar afla obraz

vrednic ca să fie chivernisitoriu acestei sfinte episcopii" şi au găsit întîi pe egumenul chir Antim de Sineagovu, „care s-au arătat a fi mai de folos la aceasta... episcopie". Urmează semnăturile mitropolitului Climent al Adrianopolei şi ale altor arhierei străini întîlniţi şi în actul precedent, dar nici o iscălitură a vreunui arhiereu romîn, nici măcar cea a mitropolitului ţării, prezent, cum am văzut, în lucrările consiliului [61]. Cît despre Ilarion, sancţiunea nu i se aplică pe deplin, căci din acelaşi an 1705, cînd Antim e înscăunat episcop de Rîmnic, el îi ia locul la stareţia Snagovului [62]. Mai mult decît atîta, la episcopie, Antim nu are nici un pomelnic deosebit, în vreme ce Damaschin, urmaşul lui la Rîmnic, care alcătuieşte un al doilea pomelnic al episcopiei, nu se sfieşte să-l treacă acolo pe Ilarion cel caterisit, păstrîndu-i chiar titlul de episcop şi de arhiereu [63]. După socotinţa noastră, această simpatie a prelaţilor romîni pentru Ilarion, ca şi rezerva lor faţă de Antim nu-şi află temeiul numai într-un sentiment naţionalist. Peste cîţiva ani, cînd spre marea supărare a boierimii filoturce, intervenţia lui în treburile statului avea să ia o formă făţişă, cronica oficială caracterizează astfel activitatea aprigului nostru arhiereu : „O ! cît iaste fără de cale şi fără de cuviinţă părţii cei bisericeşti a se amesteca în lucrurile cele politiceşti şi, în politia şi eparhia ce se află, a se arăta zavistnic şi turburător... ; vrăjmaş şi împotrivnic lucru, foarte neplăcut şi lui Dumnezeu şi oamenilor" [64]. Nu este cu neputinţă ca „zavistnicul" amestec să fi început încă de pe acum, lăsînd să se dezvăluie hotărîta lui înclinare către o politică de apropiere cu Rusia. E de menţionat că în 1703, anul chemării lui Brîncoveanu la Adrianopol, Antim

scoate, din cartea „Învățătură dogmatică"... un tiraj aparte în care pe ultima filă dedicația către Dosoftei, patriarhul Ierusalimului, este înlocuită cu alta, către „cel de Dumnezeu încununatul... și prea-marelui rege Petre Alexievici și împărat a toată Rusia mare, mică și albă și altor multor părți de la răsărit și apus" etc. etc. Căci puternica personalitate a lui Petru cel Mare începuse să polarizeze către marea vecină de la răsărit toate nădejdile de mai bine ale celor care, și în țările romînești, gemeau sub sălbatica asuprire turcească.

12

Din Rîmnicul unde a trăit și a lucrat Antim nu mai dăinuie pînă astăzi nimic. În curgerea lui, doar neastîmpăratul rîu al Rîmnicului, căruia unii îi zic „Olănești", e același, aceleași sînt doar străvechile dealuri Bourul, Luța și Priba, care și pe atunci străjuiau colina episcopiei Ivireanului. Prădat și nimicit de turci în 1739, după pacea de la Belgrad, orașul, reclădit de harnicii lui locuitori, a fost din nou prăpădit de un incendiu uriaș în 1847, an în care și Bucureștii se mistuie în flăcările „focului celui mare".

Dacă în Rîmnicul Vîlcii urmele trecerii lui Antim au fost cu desăvîrșire șterse de vitregia împrejurărilor, călătorul care, cu pas domol, ar urca pe firul Oltului preț de un ceas de drum, ar afla în schimb, la Cozia, trainice mărturii despre destoinicia vremelnicului episcop. Într-adevăr, străvechea ctitorie

a lui Mircea cel Bătrîn, așa cum o admirăm astăzi și cum a nemurit-o Grigore Alexandrescu în neuitatele sale versuri :

Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate,
Către țărmul dimpotrivă se întind, se prelungesc,

aflîndu-se, în 1707, „lipsită de podoaba ei dîntîi, pentru mulțimea anilor", a fost restaurată, „ostenitoriu fiind — cum atestează pisania — chir Antim episcop de Rîmnic". Cuvîntul acesta, „ostenitoriu", arată că, la lucrările de refacere, contribuția lui Antim a fost mult mai însemnată decît a obișnuitului „ispravnic" sau chiar a vreunui „oblăduitor" oarecare — și lucrul pare firesc cînd ne gîndim că „ostenitoriul" era el însuși cel mai înțelegător de artă dintre dregătorii țării.

Antim și meșterii lui îi adaugă vechii biserici un pridvor care dăinuie pînă astăzi : pardosită cu lespezi de piatră și înconjurată de o bancă tot de piatră, avînd, în dreapta ușii, un scaun din același material, în care e cioplit vulturul bicefal, construcția e sprijinită de 4 frumoși stîlpi de piatră, de asemenea cioplită, care susțin arcadele. Pe pereții pridvorului sînt zugrăvite, potrivit tradiției, scene închipuind raiul și iadul. Tot în anii aceștia se face fîntîna din fața bisericii, se înnoiește cetatea, împodobită cu cerdacuri de cea mai autentică factură brîncovenească și se isprăvește de zugrăvit a doua oară biserica : portretele ctitorilor — Mircea cel Bătrîn și Cantacuzineștii, dintre care se remarcă impozanta figură a spătarului Drăghici, îmbrăcat într-o mantie roșie blănită pusă peste o haină albastră — de atunci datează [64 bis].

În afară de un Andrei, Costandin și Gheorghe, zugravi, iscăliți pe grecește în tinda bisericii în același an 1707, mai iau parte, sub îndrumarea lui Antim Ivireanul, la lucrările de refacere, și vestitul zugrav Preda, împreună cu fiii lui, Ianachi, Sima și Mihail. Acest Preda, care va lucra și la biserica Antim și care, împreună cu Teodosie și Gheorghe, va împodobi la 1718 și biserica mănăstirii Sărăcinești, nu era nici la data aceea un începător. Mărturie pentru măiestria lui stătea, încă din 1696—1697, minunatul paraclis al mănăstirii Hurezul, precum și, din 1699, bolnița aceleiași mănăstiri, pe care, după cum arată inscripția din pronaos, o zugrăvise împreună cu tovarășul lui de breaslă, meșterul Nicola [65]. Ieșiți din rîndurile poporului, toți acești meșteri ale căror — puține — nume ni s-au păstrat sînt, alături de atîția și atîția alții pe care curgerea anilor i-a scufundat în anonimat, făuritorii splendorilor de arhitectură și sculptură cunoscute sub denumirea de „artă brîncovenească".

Potrivit nevoilor complicatei politici internaționale a lui Brîncoveanu, cancelaria domnească mișuna de secretari străini : Andrei Wolf, Del Chiaro, Nicola da Porta, Dindar, Grienner, se îndeletnicesc cu traducerea și redactarea în limbile latină, italiană, germană, polonă, maghiară, grecească a bogatei corespondențe a domnului cu statele apusului și răsăritului. Curtea din București e un du-te-vino neîntrerupt de călători și diplomați străini : patriahii Alexandriei, Ierusalimului, ba chiar patriarhul ecumenic al Constantinopolei sînt oaspeți obișnuiți ai curții bucureștene, unde găsesc sprijin bănesc pentru nevoile lor și de unde duc, nu o singură dată, tainice mesaje antiotomane spre pravos-

lavnica împărăţie a Rusiei. Hyltéen, trimisul regelui Suediei, poartă misiuni speciale de la puternicul Carol al XII-lea, iar lordul Paget, ambasadorul englez, însoţit de epigrafistul Cisthull, după ce are cu Brîncoveanu o îndelungată convorbire între patru ochi, este ospătat la o masă mare unde „închinînd cu domnul şi cu boierii ţării pentru sănătăţi şi iar închinînd iproci..., de veselie mare s-au îmbătat atît el, cît şi boierii lui (măcar că de nimeni n-au fost siliţi)". Apoi, continuă cronica oficială a lui Greceanu, „l-au îmbrăcat măria sa vodă cu un conteş de samur al măriei sale cu spinare de samur şi punîndu-l în carîtă... la gazdă ca să se odihnească l-au trimis" [66].

Asemenea oaspeţi de vază trebuiau primiţi şi ospătaţi într-un palat care să corespundă noilor cerinţe „mondene" : sîntem departe de curtea severă şi sobră a unui Matei Basarab. Astfel, vechea curte domnească din Bucureşti se măreşte, se înfrumuseţează, ajungînd pînă la strălucirea pe care, după mărturiile lui însuşi Anton Maria Del Chiaro, am încercat să o arătăm la începutul povestirii. Pe lîngă reşedinţa din Bucureşti, Brîncoveanu îşi clădeşte şi la ţară palate asemănătoare : Mogoşoaia, Potlogii nu mai au nimic din înfăţişarea vechilor conace, cu camere mici şi întunecate, străjuite de umbra întunecată a turnurilor de pază. La rîndul lor, şi după pilda domnului, boierii îşi ridică şi ei, la moşiile lor, adevărate reşedinţe princiare, menite odihnei şi recepţiilor. Paralel cu îmbogăţirea tot mai nemăsurată a domnului şi a boierilor, comanda de arhitectură şi de artă creşte simţitor. Încredinţate în cea mai mare măsură meşterilor autohtoni — şi este un merit al ultimelor cercetări spulberarea mitului creat de

vechea istorie a arhitecturii, potrivit căruia „școala brîncovenească" ar fi o adaptare a stilului Renașterii italiene pe meleagurile noastre — noile clădiri, fie ele civile sau bisericești, poartă, toate, pecetea geniului popular romînesc. Atît palatul de la Mogoșoaia cît și altele, care ni s-au păstrat într-o stare mai puțin bună, demonstrează că planul acestui tip de clădire nu este decît dezvoltarea monumentală a planului tipic de casă boierească, pornit, la rîndu-i, din casa țărănească. Preluînd, în mod creator, influențele exercitate de unii meșteri străini, ca Pesena Levin sau ca sîrbul Vucașin Caragea care a făcut la Veneția studii pe socoteala domniei, meșterii romîni au dat naștere, în această perioadă, unei arte profund originale. Nici arhitectura și decorația bisericească n-au rămas neschimbate. Severele și inaccesibilele mănăstiri-cetăți ale veacurilor trecute sînt de mult depășite. Pridvorul cu coloane, nelipsit în construcțiile civile, este prezent în construcția tuturor bisericilor acestei epoci, „deschizînd" clădirea și dîndu-i acea înfățișare veselă și primitoare care nu e alta decît a caselor țărănești cu tindă și cu cerdac, casele părintești ale înșiși meșterilor țărani care le-au făurit.

Decorația bisericească se descătușează și ea, la rîndul ei, din tiparele medievale. Pereții exteriori sînt din ce în ce mai des zugrăviți (Cozia, Stavropoleos, biserica „Sfinților" din București etc.). Numeroase elemente decorative de la clădirile laice se regăsesc în cele bisericești. Înlocuind încetul cu încetul motivele geometrice, motivele florale, de inspirație populară — vrejuri cu frunze și flori care suie, răsucindu-se, de-a lungul coloanelor pridvorului (Hurezu, Stavropoleos) sau chenăruiesc ușa de

intrare (Cozia, Doicești etc. etc.) — înveselesc și ele clădirea, contribuind la procesul de laicizare a artei [67].

Înconjurat de ucenicii lui tipografi (zece cărți, dintre care șapte în limba romînă, sînt rodul strădaniilor acestor ani) și de meșterii zugravi pe care îi îndrumă cu gust și înțelepciune, Antim continuă să stea cu cinste în scaunul Rîmnicului. Talentul și vrednicia lui îl fac să urce mereu mai sus și în prețuirea domnului: atunci cînd, la 29 iunie 1707, Brîncoveanu oficiază, cu mare pompă, tîrnosirea bisericii sf. Gheorghe Nou, poftind la ceremonie pe patriarhul Ierusalimului și atîția alți prelați străini, Antim este (alături de același Ilarion, episcopul caterisit!) singurul arhiereu romîn pe care cronica oficială îl pomenește printre înalții oaspeți de la București [68].

13

Arta de caligraf și-o arătase Antim Ivireanul încă mai de mult, din vremea cînd, în 1695—1696, simplu călugăr la Snagov, alcătuise, de bună seamă după datele primite de la Teodosie, lucrarea cunoscută sub numele de „Condica mitropoliei Ungrovlahiei din timpul lui Costandin Brîncoveanu, zisă și condica lui Antim, în care sînt trecute odoarăle, cărțile și documentele moșiilor mitropoliei din Tîrgoviște, cît și din București" [69].

Acum, însă, înainte de a părăsi pentru totdeauna meleagurile Coziei și ale Hurezului, cerem cititorului îngăduința să mai stăruim cîteva clipe asupra unei alte lucrări a lui Antim, și anume asupra ma-

nuscrisului intitulat „Istoria Țării Romînești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini" [70], care ridică, după cîte ni se pare, unele interesante întrebări.

Atunci cînd, în 1899, punea pentru prima oară în discuție paternitatea și identificarea cronicilor muntene, N. Iorga a cercetat în treacăt și acest volum (fost în biblioteca lui M. Kogălniceanu), arătînd că într-însul se „cuprinde corpul brîncovenesc neoficial de cronici muntene". Cu acest prilej, el a afirmat că manuscrisul este copiat în întregime de mîna mitropolitului Antim Ivireanul [71]. Alcătuind, în 1907, „Catalogul manuscriptelor romînești", aflate în Biblioteca Acad. R.P.R., I. Bianu pare a nu se alătura acestei opinii, căci la descrierea numărului respectiv nu se face nici o mențiune a copistului. Părerea că manuscrisul este autograf a mai fost susținută, în 1951, în revista „Studii" [72], precum și, în 1956, de Nic. Șerbănescu, care considera că „Scrisul se aseamănă cu cel din «Izvodul odoarelor...»" [73]. În introducerea la recenta ediție a Letopisețului Cantacuzinesc, apărută în 1960, editorii revin însă la poziția lui I. Bianu, nefăcînd nici o mențiune despre copistul lucrării [74]. Pînă la cercetarea deplină și amănunțită a problemei, cîteva cuvinte asupra istoriografiei muntene nu vor fi de prisos. În epoca de care ne ocupăm, literatura cronicărească cunoaște, în Țara Romînească, o remarcabilă înflorire. Numai lipsa unor ediții științifice și extrema raritate a celor existente — lipsă împlinită abia în anii noștri — a făcut să se înrădăcineze în vechea opinie publică prejudecata cine știe cărei inferiorități a cronicilor muntene față de cele moldovene. E drept că, în ce privește arta literară a cronicarilor, unele glasuri (N. Iorga [75], N. Cartojan [76]) au subli-

niat — adesea cu tărie — valoarea lui Radu Popescu sau şi (Const. C. Giurescu[77]) a Anonimului Brîncovenesc. Dar în recentul său studiu introductiv la „Cronicarii munteni", Eugen Stănescu relevă importanţa *politică* a acestor lucrări, caracterul lor programatic : scriindu-le, boierii nu făceau decît să satisfacă necesitatea ce o simţeau diversele facţiuni politice de a justifica, de a teoretiza atitudinea şi poziţia lor faţă de evenimente. În felul acesta, toate cronicile muntene, scrise de pe poziţii adesea opuse şi reflectînd în chip contradictoriu evenimente, caractere etc., nu sînt altceva decît nişte *pledoarii* pentru una sau alta din ideile politice ale vremii[78]. Pornite, deci, pentru cei ce le scriau, dintr-o precisă necesitate politică, aceste lucrări au interesat în mare măsură şi publicul cititor ; la argumentele de fond vom adăuga încă unul, statistic, şi anume : impresionantul număr de copii manuscrise (58 pentru Letopiseţul Cantacuzinesc !), număr care, în lipsa tiparului, a „tirajului", cum am spune astăzi, ne dă, pentru vremea respectivă, o destul de credincioasă măsură a popularităţii unei anume lucrări.

O asemenea copie a unui grup de cronici muntene este şi manuscrisul în discuţie. Transcriind pagini din „Letopiseţul Cantacuzinesc", din Radu Popescu şi din Radu Greceanu, autorul lucrării îşi întrerupe brusc naraţiunea în 1697, anul cînd mitropolitul nostru nu era, deci, nici stareţ la Snagov.

Două sînt, aşadar, întrebările : dacă Antim a scris, într-adevăr, cu mîna lui, această compilaţie şi, admiţînd că da, cînd a făcut-o. Desigur că la amîndouă întrebările cuvîntul hotărîtor îl va avea analiza grafică. La amîndouă, şi mai ales la cea de-a doua. Căci dacă o va fi făcut în anii Snagovului, îndelet-

nicirea lui Antim nu se încadrează decît în preocupările curente ale călugărilor, asidui copişti de manuscrise. Dacă, însă, s-ar putea demonstra că scrierea datează din vremea cînd era mitropolit, adică unul din cei dintîi dregători ai ţării, faptul ar căpăta o cu totul altă amploare. Cît ne priveşte, socotim că, dacă e autograf, data alcătuirii manuscrisului aici trebuie căutată, în anii de la Rîmnic, şi anume cînd, după data la care se opreşte povestirea, Antim începuse a se pregăti să devină o prezenţă activă în viaţa politică a vremii sale. Este, într-adevăr, ispititoare ipoteza că, la fel ca şi alţii, va fi simţit şi el nevoia unei „pledoarii", nutrind, poate, gîndul să continue cronica (e un caz frecvent şi la alţi cronicari) printr-o povestire proprie a evenimentelor trăite de el. Pentru o asemenea înfăptuire ar fi avut din belşug toate însuşirile ; poate că singurul lucru care i-a lipsit a fost doar răgazul trebuincios.

Căci nici maiestuoasele peisaje ale malurilor Oltului, nici brazii seculari ai dealului „Capelei" sau ai Pribei, care străjuie şi astăzi episcopia, n-aveau să mai adăpostească vreme îndelungată în lumina şi umbra lor pe Antim din Iviria. Un drum mult mai măreţ, mai glorios şi mai tragic îl aştepta pe acela care, sosit din îndepărtatele meleaguri georgiene ale căutătorilor lînii de aur, a venit să-şi jertfească viaţa în slujba celor mai scumpe năzuinţe ale poporului romîn.

II

„De aceea dar nu este minune... de m-au pus, om mic fiind şi smerit, păstor... la turmă... mare şi înaltă."

1

Într-o frumoasă duminică de iarnă, în ziua de 22 februarie 1708, marele postelnic Ştefan Cantacuzino, feciorul stolnicului Costandin, călărea pe un falnic armăsar, însoţind, în fruntea unui poleit alai, carîta domnească, trasă de trei perechi de cai înaintaşi. Drumul pe care-l aveau de străbătut nu era lung: n-aveau decît să iasă pe poarta grădinilor domneşti şi, urcînd Dealul Mitropoliei, să „proscalisească" la curte pe noul vlădică, a cărui numire tocmai se confirmase de mai-marii patriarhiei de la Constantinopole. Acel care, potrivit şi dorinţei răposatului său înaintaş, Teodosie, mort la vîrsta de peste 87 de ani [1], îi urmase în scaunul metropolitan nu era altul decît fostul episcop de Rîmnic, Antim Ivireanul, modestul călugăraş pe care, la începutul acestei povestiri, ni l-am închipuit strecurîndu-se anevoie pe acelaşi drum, spre aceeaşi strălucită curte domnească. De rîndul acesta, alaiul fu însă primit cu toată cinstea „pă scara cea mare pen divan", unde „s-au împreunat cu măria sa vodă, sărutîndu-i măria sa mîna şi făcîndu-i frumoasă oraţie de păstoria ce i s-a dat". La fel ca atunci, după le-

giuitele firitiseli, veliții boieri și-au dezbrăcat din nou conteșele și servanele și, fluturîndu-și mînecile pe spinare, au pornit-o spre cămările ospățului, unde, „bînd vutcă" și înfățișîndu-i voioase urări noului vlădică, s-au veselit ce s-au veselit, pînă cînd marele postelnic a făcut cale-ntoarsă cu același alai, petrecîndu-l pe Antim înapoi în încăperile lui de la mitropolie [2].

După cum rezultă din gramata patriarhală de întărire datată din februarie 1708, noul mitropolit, „bărbat de cinste și evlavios, și împodobit cu virtuțile ce se potrivesc cu vrednicia arhierească", fusese ales în urma votului canonic săvîrșit în noua ctitorie a sfîntului Gheorghe, ca unul pe care, în afara recomandării predecesorului său, îl sprijinise cu hotărîre și voievodul țării, Costandin Brîncoveanu [3].

La suirea în scaunul metropolitan, Antim ține o cuvîntare ce ni s-a păstrat, scrisă chiar de mîna lui și intitulată „Aceasta o am zis cînd m-am făcut mitropolit" [4]. Mulțumind celor ce „necăutînd la micșorarea, netrebnicia... și streinetatea lui", l-au pus în această înaltă dregătorie, el își îndreaptă dintru început admirația către cei care trăiesc „înconjurați și îngrădiți... și împresurați de atîtea nevoi și scîrbe ce vin totdeauna neîncetat de la cei ce stăpînesc pămîntul acesta". Cît îl privește pe el, își afirmă hotărîrea ca prin faptele lui „să vă fiu de mîngîiere la scîrbele robiei cei vavilonești a lumii aceșteia... Și dimpreună cu dumneavoastră să pătimesc la toate cîte vor aduce ceasul și vremea ; pentru care lucru am datorie să priveghez cu osîrdie și făr' de lene ziua și noaptea și în tot ceasul, pentru folosul... tuturor de obște, învățîndu-vă și îndreptîndu-vă... spre calea cea dreaptă". Deslușim, în aceste puține cu-

vinte, crezul unui patriot însuflețit de o năprasnică ură împotriva jugului otoman, al unui om hotărît să facă tot ce-i stă în putință pentru a lupta cot la cot cu masele populare împotriva nesuferitei asupriri: acestui crez, enunțat la înscăunare, Antim Ivireanul i-a rămas credincios pînă la moarte.

2

„Și iarăși îți dăm de știre — îi scria, în februarie 1709, Costandin Brîncoveanu învățatului patriarh Hrisant Notara al Ierusalimului — că avem de gînd să ridicăm o casă de piatră pentru tipografie și o bibliotecă în cuprinsul Sfîntului Sava. Arhiereul nostru e gata să cheltuie pentru această lucrare 1 000 de taleri" [5].

„Cuprinsul" acesta pentru care Antim Ivireanul se arăta gata să cheltuie importanta sumă de 1 000 de taleri nu e altul decît „Academia de la Sfîntul Sava", cea dintîi școală superioară din Țara Romînească, întemeiată pe la 1695 de Costandin Brîncoveanu între zidurile mănăstirii ce se înălța, pe atunci, în fața actualei Universități din București acolo unde, ieșind în grupuri voioase de la cursuri, studenții de astăzi se amestecă în forfota trecătorilor din jurul statuii lui Mihai Viteazul.

Reorganizînd în 1707 vechiul așezămînt cultural, Brîncoveanu înalță un nou local, mai încăpător, și statornicește, sfătuindu-se desigur și cu numeroșii cărturari aflători la curtea domnească, un nou și amănunțit program analitic. Din actul din august 1707 privitor la „Rînduiala dascălilor de la Sfîntul Sava din București", care ni s-a păstrat [6], aflăm

prețioase știri despre materiile ce se studiau în această școală. Cu cei trei „dascăli", „deosebiți prin cucernicie și bune năravuri", pe care îi aveau, elevii, interni, învățau, printre altele, logica, retorica și filozofia fizică, făceau lecturi din Sofocle, Euripide, Pindar, Xenofon și Esop și deprindeau gramatica grecească, după clasicul manual al lui Laskaris, „dar fără significațiile și abstracțiile de acolo... Și toată gramatica — precizează actul — să li se predea ucenicilor așa încît să se înțeleagă bine de copii și nu numai să se citească". Dascălii aveau „să dea două zile pe săptămînă vacanță și odihnă elevilor, adică joia și duminica". Un hrisov din septembrie 1707, adresat „către vameșii de la Greaca" [7], ne informează și despre veniturile pe care domnul le hărăzise școlii, pentru întreținerea acelor „ucenici" care n-aveau posibilitate să-și plătească taxa : „...ne-am hotărît a întemeia o școală înaltă de obște, pentru școlarii localnici și străini... Și ca să aibă vreun mijloc de trai ucenicii străini și cei lipsiți de ajutor, am socotit că trebuie să-i miluim de la vama de aici, a Greacăi, cu 50 de lei pe an. Pentru care trebuie a se da acei cincizeci de lei neapărat și nelipsit cît va dăinui școala, în fiecare an, pentru hrana ucenicilor... căci leafa dascălilor am rînduit-o din amîndouă părțile", adică, socotim noi, atît din taxele plătite de școlarii avuți, cît și din cămara domnească. De asemenea îți poruncește domnia noastră — se întoarce domnul, care știa el ce știa, către starețul mănăstirii — ca pe fiecare an să cei și să iei în vremea rînduită cei 50 de lei dăruiți tot de noi de la vameșii Greacăi, și să te gîndești cum se cuvine și să te îngrijești sfinția ta de acea școală

şi să nu cheltuieşti fără socoteală acei bani, ci să-i împarţi cu bună rînduială ucenicilor..."

În afară de „Academia" şi în afară de „Şcoala domnească" de slovenie de la Sf. Gheorghe vechi, care fiinţa încă din veacul al XVI-lea, se mai întemeiază, în vremea lui Brîncoveanu, încă o şcoală oficială. Pe locul unde se află astăzi spitalul cu acelaşi nume se întindeau, în sec. al XVII-lea, proprietăţile clucerului Colţea Doicescu, iar bucureştenii începuse încă de atunci a numi aceste locuri „mahalaua Colţei". După cum rezultă dintr-un act al mitropolitului Antim Ivireanul, spătarul Mihai Cantacuzino — a cărei statuie se află şi astăzi în curtea spitalului — plăteşte, la 29 martie 1709, însemnata sumă de 8 000 de taleri mitropoliei pentru a ridica, pe locul unei vechi biserici de lemn (închinate mitropoliei) biserica de piatră existentă pînă în zilele noastre, precum şi o „bolniţă... spre odihna şi mîngîierea fraţilor noştri carii pătimesc de boale" [8]. Din testamentul ctitorului [9] aflăm că spitalul avea 24 de paturi (!) şi o „spiţărie" care e îndatorată să aibă „la îndemînă gata felurite leacuri şi tămăduitoare feluri de buruieni". Pe lîngă spital, spătarul Mihai Cantacuzino întemeiase însă aici şi o şcoală, „unde — cum se spune într-un hrisov al lui Mihai Racoviţă — cei ce poftesc a nu-şi pierde în zadar vremea tinereţelor, în dar vistierul învăţăturii pot să cîştige" [10]. Actul, datat 17 aprilie 1708, e deci mai vechi cu un an decît actul de la Antim şi ne arată că încă la vremea aceea şcoala funcţiona. Elevii, de asemenea interni, învăţau aci carte slavonească, precum şi muzică bisericească [11].

Trebuie precizat că, desigur, toate aceste şcoli le erau deschise numai boierilor şi fiilor de boieri,

chiar dacă, scăpătați, se numărau printre cei cărora hrisovul brîncovenesc le rînduiește bursă, numindu-i „lipsiți de ajutor". Privilegiu al clasei stăpînitoare, fie că e vorba de boierii mai mari și mai mici sau de înalții prelați, cultura rămîne un bun străin nu numai maselor de poporeni cu desăvîrșire analfabeți, dar pînă și mulțimii de preoți mărunți de pe la sate, chemați, chipurile, să „lumineze" norodul și cărora, în 1710, mitropolitul Antim li se adresează cu aceste semnificative cuvinte: „Dar ce oare aș putea nădăjdui de la voi, sau ce fel de ajutor aș putea să aștept din iscusirea voastră? Că între celelalte scîrbe ce am, de mă rănesc la inimă, iaste aceasta cea mai grea, de mă întristez și mă mîhnesc mai mult, că văz între preoții mei atîta prostie, atîta neînvățătură și atîta nedumireală, cît cunosc că nu puteți face vreun ajutor sau folos..." [11 bis].

Adresîndu-se, dar, unei pături destul de restrînse, învățămîntul face totuși în Țara Romînească, o dată cu întemeierea „Academiei" de la Sf. Sava, unde limba de predare era greaca veche, un însemnat pas înainte, pe un drum pe care Moldova pășise încă mai de mult, din 1641, cînd Vasile Lupu întemeiase la Trei Ierarhi colegiul de studii clasice, aflat sub conducerea clericului ucrainean Sofronie Pociațki.

Încă din secolul al XVI-lea, grecii încep să pună tot mai mult stăpînire pe economia imperiului otoman. Această ascensiune se datorează nu numai culturii lor, cum arăta vechea istoriografie, ci mai ales faptului că, alcătuind grosul orășenilor din porturile turcești, grecii intră în legături comerciale cu țările Apusului, monopolizînd comerțul exterior otoman și întreaga economie a imperiului. Ei circulă în tot Orientul turcesc, ba chiar și în Apus,

unde, pe lîngă îndeletnicirile lor comerciale, poartă adesea și misiuni politice. Un interesant reprezentant al acestui tip de orășean-negutător-diplomat grec este Gheorghe Castriotul, originar din Castoria Macedoniei, care, așa cum arată piatra lui funerară de la Radu Vodă din București, „a cercetat tot Apusul, mai ales foarte multe orașe și a îndeplinit deosebite solii la stăpînitorii de acolo, iar apoi, trăind după cuviință în acest oraș, s-a strămutat din viață, la bătrînețe înaintate, în acest oraș, anul fiind 1716" [12]. Într-adevăr, postelnic și apoi mare comis al lui Brîncoveanu, bogatul negustor Gheorghe Castriotul îndeplinește misiuni diplomatice din partea domnului romîn la curtea lui Petru I — îl vom întîlni și la Iași, în ajunul bătăliei de la Stănilești — și, posesor al unei frumoase averi, întemeiază (după ce pusese să se tipărească, în 1703, pe cheltuiala lui, o carte pe care o trimite în dar concetățenilor săi [13]) cea dintîi școală din orașul lui natal. După cum rezultă din testamentul său, întărit și cu semnătura de martor a mitropolitului Antim Ivireanul, școala avea să se întrețină în chip destul de îmbelșugat numai cu *dobînda* ce-o produceau banii ctitorului depuși la Zecca Veneției [14]. La fel ca și dînsul, pătrund în țările romînești și alți negustori bogați care, mai puțin înzestrați cu talente diplomatice, se stabilesc aici încuscrindu-se cu familiile boierești și devenind, prin acte dotale sau cumpărări, proprietari de întinse pămînturi. Negoțul țărilor romînești se află și el în mîna grecilor, așa-zișii „gelepi", agenți oficiali ai comerțului imperial, care mijlocesc exploatarea economică a produselor noastre de către Imperiul otoman. În urma acestui proces economic de „pătrundere a unui patriciat orășenesc în

rîndurile boierilor romîni"[15] începe să se exercite şi o mereu mai puternică influenţă culturală grecească, influenţă ce va ajunge la apogeu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd adevăratul centru mondial al culturii greceşti se situează în ţările romîne.

De pe acum, cultura grecească se află în mare cinste în rîndurile clasei dominante. În afară de şcoala oficială în care predau, fireşte, profesori greci (cel dintîi „mare maestru al învăţămîntului", adică director al „Academiei" este Sevastos Kymenitos), aceştia nu lipsesc nici din casele domnului şi ale boierilor dornici să le asigure fiilor lor o învăţătură cît mai aleasă : Brîncoveanu îşi dă copiii pe seama lui Gheorghe Maiota care studiase la Roma şi Veneţia, Costandin stolnicul Cantacuzino încredinţează creşterea fiilor săi lui Anastasie din Ianina. La curtea domnească întîlnim pe învăţatul medic şi poet Ioan Comnenul, pe spiritualul autor al unui elogiu al tutunului, acel Mitrofan Grigoràs care, înainte de a muri în vîrstă de peste 100 de ani, ne-a lăsat şi o scurtă, dar plină de interes „Cronică a Ţării Romîneşti între anii 1714—1716"[16], şi pe atîţia alţi cărturari care aflau aici o atmosferă vrednică de cea de la curtea „Regelui Soare".

Numeroasele cărţi (30) tipărite de Antim în limba greacă, precum şi cele traduse de el în romîneşte de-a dreptul din această limbă nu conferă acestor texte numai un spor de exactitate — căci versiunile slavone folosite pînă atunci nu erau, la rîndul lor, decît tot traduceri după prototipuri greceşti — dar constituie totodată o însemnată contribuţie la întărirea bazelor elenismului, la ridicarea spre clasicităţi a vechii noastre culturi. Căci departe de a con-

stitui, cum iarăşi credea vechea istoriografie[17], „o primejdie pentru viitoarea dezvoltare a romînilor din punctul de vedere al unei culturi proprii în limba lor şi, în genere, o primejdie pentru fiinţa neamului", influenţa culturii greceşti trebuie socotită ca un însemnat factor de progres. Reprezentînd, cum spuneam, din punctul de vedere social o pătură orăşenească cu elemente capitaliste[18], elemente înaintate în epoca feudală, influenţa grecească aduce, pe plan cultural, orientarea către studierea antichităţii greco-latine, către cultura care, cunoscută sub numele de umanistă, este expresia luptei împotriva feudalismului şi a învăţăturii scolastice, expresia luptei pentru libertatea personalităţii umane şi pentru progresul ştiinţei.

3

— De bună seamă că n-ai de unde cunoaşte nici slovele, nici graiul nostru din Iviria. Uite, să-ţi tălmăcesc mai departe, zise Antim către Gheorghe Radovici, fostul lui ucenic, astăzi el însuşi meşter tipograf la Tîrgovişte.

Şi amîndoi se aplecară din nou asupra monumentalei Evanghelii în limba georgiană : era unul din cele două exemplare pe care, de îndată ce le primise de la Tbilisi, Antim le legase în piele cu gînd să le înfăţişeze în dar lui Brîncoveanu.

— Ascult cu toată luarea-aminte.

— „...Iată o nouă şi cea dintîi tipăritură în graiul georgian... Cu grija şi hărnicia lui Vahtang s-a scos această lucrare... Tipograf : Mihai, fiul lui Ştefan, ungrovlah. În oraşul Tbilisi, la anul 1709". Şi, întor

cînd fila, Antim continuă să spicuiască : „...Am adus tipograf din Țara Romînească și am așezat aici tiparniță... pentru învățătura feciorilor și fetelor noastre..."

— Rău îmi pare că am pierdut un prieten ca meșterul Mihai, dar mi se umple și inima de mîndrie că un om de-al nostru, omul cu care împreună am învățat la Snagov meșteșugul tiparului, s-a învrednicit să ducă vestea iscusenei romînești peste țări și mări, pînă tocmai, hăt, în Iviria...

— Da, da, în Iviria. Țara asta, fătul meu, pe care blestemații de turci o numesc Gurgistan, adică țara robilor [19], este unul din cele mai minunate pămînturi de pe lume. E țara unde însumi am văzut lumina zilei și unde însumi am gustat ticăloșia robiei turcești... Aș vrea să știi — și aprigul mitropolit rămase o clipă, visător, pe gînduri — aș vrea să știi o poveste din bătrîni despre țara mea de baștină. Cică odată, de mult de tot, atunci cînd Dumnezeu a rînduit oamenilor pămînturile pe oare aveau a se așeza, georgienii mei se aflau la o petrecere. Veniți prea tîrziu la împărțeală, n-au mai putut apuca nimic și atunci Dumnezeu, văzînd că n-are încotro, le-a dat cuprinsul pe care și-l oprise sălaș pentru sine. Acesta e „Sakartvelo", patria mea, raiul pe pămînt. Oamenii ei gem astăzi, ca și noi, sub robia turcească. În veacul trecut, hoarde de tătari persani au năvălit în Iviria și au răpit femei pentru haremul șahului Abas, afurisit fie numele lui. Își pusese în gînd să ucidă tot norodul și să umple apoi țara cu persani. Alei, crîncene lupte au dat pe atunci „kartvelii" noștri împotriva cotropitorilor. Iar în fruntea norodului se afla viteazul Ghiorghi Saakadze, care-i însuflețea pe toți [20].

— Bag de seamă că nu ți-ai uitat nici sfinția ta de locurile de baștină, zise Gheorghe Radovici, puțin tulburat de mînia ce răsuna în glasul vlădicăi atunci cînd își amintea, cutremurat, de suferințele țării așezate între munții Caucazului.

— Vezi bine că nu. De aceea am și stăruit pe lîngă măria sa vodă să treacă peste toate piedicile și să facă astfel încît, pe măsura puterilor noastre, să le întindem ivirenilor o mînă de ajutor.

— Numeroase au fost piedicile ?

— Una de seamă era că nici meșterul Mihai, nici oamenii lui cu care a plecat de aici nu cunoșteau de fel graiul locului. Uite, să-ți tălmăcesc ce zice el însuși în predoslovia lui către ivireni, în fruntea căreia scrie : „Ca să se bucure toți cetitorii" : „Cu umilință vă rog pe toți, mari și mici, să nu-mi luați în derîdere dacă veți găsi greșeli, căci eu eram străin în această țară și nu cunoșteam limba voastră. Și cei care sînt ucenicii mei sînt deopotrivă de nedeprinși în acest lucru. Și eu nu văzusem Georgia, la fel ca și lucrătorii mei".

— Și totuși, a făcut bună treabă meșterul Mihai al nostru.

— E harnic și priceput. Flăcăul ăsta o să ajungă departe.

Și ardeleanul Mihai Iștvanovici avea să ajungă într-adevăr departe. Precum ivireanul Antim în Țara Romînească, pe lîngă Brîncoveanu, tot astfel își cucerește și Mihai în Iviria prețuirea regelui Vahtang al VI-lea, el însuși cărturar luminat, critic, editor și poet, autor al unor gingașe versuri de evocare a paradisiacului peisaj georgian :

Plin de roze-n mai Tbilisi ca și cerul plin de stele,
Stînci în rouă, munți în verde... [21]

Tipăritura din 1709 e urmată, în 1710, de o alta, un liturghier, în al cărui epilog se poate citi că „S-a tipărit la Tbilisi de mîna tipografului ungrovlah Mihai Stefaneşvili, în anul... 1710". După cum vedem, începînd cu această dată, tipograful romîn adoptă modalitatea onomastică georgiană, zicîndu-şi în loc de „Stefanovici" sau „Iştvanovici", *Stefaneşvili*, adică, în limba georgiană, „fiul lui Ştefan". În aceeaşi carte — şi anume tot în epilog — se cuprind şi următoarele gînduri de dor de ţară ale lui Mihai, pe care acesta şi le aşterne acolo în versuri romîneşti, înveşmîntîndu-le în neobişnuita haină a literelor georgiene :

Precum cei străini voiesc moşia să-şi vază
Cînd sînt într-alte ţări de nu pot să şază,
Şi ca cei ce-s pe mare bătuţi de furtună
Şi roagă pe Dumnezeu de linişte bună,
Aşa şi tipografii, de-a cărţei sfîrşire
Laudă neîncetată dau şi mulţumire.

ქ: პრეკუმ ჩეი სტრეინი ლორესკ: მოშია სეშაზე:
კინდ სინტინტრალტე ცარე· დენუპოტსეშა ზე:
ქ: ში კაჩეი ჩეს პრე მარე: ბატუწ დე ფურთუნა
ში როაგა პრე დუმნეზეუ: დე ლინიშტე ბუ ნა:
ქ: აშა ში ტიპოგრაფი: დო კარცეი სფერშირე:
ლაუდა ნეინჩეტატა: დაუ: ში მულცუმი რე:

Versurile romîneşti cu caractere georgiene.
Din epilogul Liturghierului din Tbilisi

Emoționantă simetrie! Aceste versuri sînt identice cu acelea pe care, în cei dintîi ani de viață pe pămîntul romînesc, Antim le insera în epilogul Evangheliei din 1697, de la Snagov.

De bună seamă că, după ce a instruit, la rîndul lui, numeroși ucenici în arta imprimeriei [22], tot Mihai e meșterul care a tipărit, în 1712, vestitele întîmplări ale frumoasei Nestana-Daredjan și cutezătoarele isprăvi ale lui Tariel, „Viteazul în piele de tigru", cîntate de poetul Șota Rustaveli [23]; ediția se datorește lui Vahtang al VI-lea, care stabilește textul poemului și îngrijește personal editarea [24]. Lungul șir de retipăriri ale celebrului poem s-a îmbogățit, în 1937, cu o ediție festivă, îngrijită de A. Samidze și tipărită cu o literă turnată anume spre a reproduce întocmai ediția princeps de la începutul secolului al XVIII-lea. Din același an 1712 datează și o altă lucrare a lui Vahtang: traducerea, însoțită de comentarii, a poemului persan „Despre creații", pe care tot meșterul Mihai o va fi tipărit [25].

După ce l-a trimis „în lumea largă", Antim n-a încetat să se intereseze de soarta fostului său ucenic; așa se face că tot prin mijlocirea mitropolitului Țării Romînești deținem și alte știri despre iscusitul Mihai Stefanešvili. Dintr-o scrisoare pe care Ivireanul i-o adresează la 21 ianuarie 1713 patriarhului Hrisant Notara aflăm că o anumită făgăduială în legătură cu un ajutor pentru întemeierea unei tipografii la Ierusalim încă nu și-o poate ține, căci „e cu totul stricat (materialul) ce mi-a rămas". Dar, adaugă el, „dacă va călători *într-acolo* (subl. ns.) ucenicul nostru Mihai, cele negoțate prin buzele mele le voi îndeplini: el însuși cu cheltuiala noastră se va grăbi să capete fericirea voastră cîte i

le-am făgăduit ; și în această privință să nu ai nici o îndoială..." [26] O altă scrisoare, din 6 aprilie a aceluiași an, lămurește unde e acel „acolo" spre care călătorea ciracul lui Antim : „Ucenicul nostru Mihai e acum un an de cînd a ieșit de la Iviria și, cum am aflat, a făcut drum foarte încet pînă la Stolița (capitală, în speță Moscova)... din dorința de mai bună pregătire a plecat în Olanda, dar nu știm cît va rămînea în acele părți" [27].

După cîte se pare, Mihai n-a zăbovit prea mult pe țărmurile mării de miazănoapte, căci în 1713, după ce trece prin Ardealul lui de baștină (pentru meritele lui de tipograf, Carol al Austriei avea să-i acorde mai tîrziu rangul de nobil [28]), Mihai se întoarce în patria lui de adopțiune, și tipărește o nouă carte, „cu tipar grecesc de Olanda" [29].

— Și acum, Gheorghe, fătul meu, îngăduie-mă să scriu, pe această cea dintîi carte georgiană, cîteva rînduri de mulțumire către voievodul nostru. Și, muindu-și pana în tuș, Antim începu să aștearnă, cu impecabila lui caligrafie, următoarele rînduri pe cea de-a patra pagină a Evangheliarului din 1709 : „...iaste roada cea noao, care pămîntul iverilor, adăpîndu-se din rîul împărăteștilor tale daruri, întru acest an au odrăslit, luîndu-și și acest pămînt norocire să se îmbogățească cu tiparele limbii sale, precum cu tiparele arăpești s-au îmbogățit Araviia, cu cele elinești Elada și cu cele romînești Ungrovlahia..."

— Venit din Iviria — mai adăogă el, încheind închipuita convorbire cu meșterul Gheorghe Radovici — am găsit în Țara Romînească înțelegere, dragoste și căldură. La rîndul meu, am prins drag de norodul acesta, și trag nădejde că nu în lungă vreme vom

scutura de pe umeri nesuferita împilare turcească. M-ar bucura, m-ar bucura mult, dacă ucenicul meu Mihai se va arăta tot atît de vrednic în Iviria şi se va înfrăţi şi el cu năzuinţele norodului din care însumi am ieşit.

4

Neprecupeţindu-şi, cum am văzut, nici munca, nici priceperea, cînd era vorba de a ajuta, după măsura puterilor lui, pe cei care ca şi locuitorii ţărilor romîneşti suferau împilarea turcească, Antim nu-şi poate totuşi stăpîni un sentiment de revoltă, atunci cînd îşi dă seama că această mărinimie se preface, la unele înalte feţe bisericeşti, într-un prilej de abuzuri. Incidentul care are loc în 1710 între el şi Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, este semnificativ în această privinţă. Pentru înţelegerea celor întîmplate, trebuie să lămurim cititorului că, din punctul de vedere al ierarhiei canonice, mitropolia Ţării Romîneşti (sau a Ungrovlahiei) depindea de patriarhia zisă ecumenică, de la Constantinopol, care avea întîietatea şi asupra altor patriarhii, ca de pildă a Alexandriei, a Antiohiei, sau a Ierusalimului. În 1709, în scaunul patriarhiei Ierusalimului se instalează Hrisant Notara. Om de mare cultură şi eminent elenist, Hrisant joacă un rol de seamă în viaţa politică a vremii : bogata lui corespondenţă, atît cu domnul şi cu curtenii ţărilor romîneşti, cît şi cu însuşi ţarul Petru I şi cu sfetnicii săi, atestă prestigiul de care se bucura. Este suficient să mai amintim că, în 1711, Hrisant va fi acela pe care însăşi Poarta îl va delega să ducă tratative de împăcare

cu trupele rusești pornite să elibereze Moldova [30]. Desigur că trecerea lui nu se datora numai faptului că reprezenta o proeminentă figură a culturii grecești aflată în ascensiune. Puterea lui Hrisant avea și o precisă, solidă bază economică. Vechiul obicei al ctitorilor de a-și închina, de a-și „afierosi" cum se zicea, ctitoriile unor așezăminte ecleziastice din străinătate, cărora li se dăruiau veniturile — adesea sate și moșii întregi — și li se încredința și cîrmuirea viețuitorilor din mănăstirile de pe teritoriul țărilor noastre, dusese la consecințe cît se poate de dăunătoare. Din punctul de vedere istoric, această ocrotire a unor biserici ortodoxe — situate mai ales în cuprinsul otoman — a avut, ca și trimiterea de tipografii și de cărți în limba națională a popoarelor subjugate : greci, bulgari, sîrbi sau chiar ruși și romîni din Transilvania — un rol progresist, constituind un sprijin în lupta acestora pentru libertatea culturală și pentru independență. În schimb, însă, sălbatica exploatare a satelor de către egumenii străini nu face decît să înăsprească asuprirea țăranilor șerbi [31].

Or, în vremea aceasta, Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, eparhie căreia îi erau afierosite numeroase mănăstiri romînești, își împinge pretențiile încă mai departe decît atîta. Aceste pretenții se pot reconstitui dintr-o scrisoare a lui Antim către Atanasie, patriarhul ecumenic, datată 26 decembrie 1710 [32], precum și dintr-o altă scrisoare mai veche, a lui Atanasie către Hrisant, din 3 iulie 1709, aceasta din urmă inedită [33] și necunoscută cercetătorilor care au studiat pînă acum problema [34]. Revendicările lui Hrisant, pe care egumenii lui greci le și puseseră în practică, erau de două feluri.

Cele dintîi aveau o țintă numai în aparență minoră, de protocol, și anume ca în bisericile închinate să se pomenească, la slujbe, nu chiriarhul locului, nici, poate, superiorul ierarhic al acestuia, ci patriarhul Ierusalimului, adică chiriarhul eparhiei căreia îi era „afierosită" mănăstirea. Întemeindu-se atît pe dreptul canonic, cît și pe logică, Antim combate argumentele pe care le invocă Hrisant, și care se sprijină nu atît pe legea scrisă, cît pe obiceiul ce de ani îndelungați s-ar fi statornicit : chiar dacă unii domni mai vechi, zice Antim, necunoscători ai canoanelor, ar fi dat cuiva asemenea privilegii, ele nu sînt valabile și, chiar dacă s-ar fi creat un asemenea obicei, el nu poate sta în picioare, căci „lucrurile rău așezate și întocmite, nici legea, nici timpul, nici obiceiul nu le întărește, și iarăși cele dintru început hotărîte, orice ar veni asupra lor, nu-și pierd puterea". Și apoi, adaugă el, mergînd tot așa, nu se teme Atanasie că încetul cu încetul Hrisant se va folosi și de mănăstirile închinate „scaunului ecumenic și va stăpîni pe mitropoliți ?" Iată dar că această măruntă chestiune de protocol ar fi putut duce la urmări mai largi, și anume la extinderea unei influențe, sau poate chiar a unei jurisdicții ilegale a patriarhului de Ierusalim asupra mitropoliților, ceea ce desigur nu putea să convină nici mîndrului mitropolit al Țării Romînești, și nici autonomiei naționale a bisericii pe care o cîrmuia. Căci să nu uităm că, așa cum ne spune și Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*, dependența mitropoliților țărilor romînești față de patriarhia ecumenică era mai mult formală : patriarhul nu putea nici așeza, nici scoate din proprie inițiativă vreun mitropolit, iar domnul nu-i plătea nici o dajdie ;

„asemeni nici o lege nu-i poruncește să întrebe pe patriarh despre lucruri care s-au săvîrșit sau se vor săvîrși în biserica moldovenească" [35]. Cît îl privește, își încheie Antim dîrza lui scrisoare către Atanasie, el a interzis formal această practică rînduită de Hrisant și este hotărît „chiar înger dumnezeiesc din cer dacă ne-ar porunci", să nu îngăduie nimic din ceea ce, după socotința noastră, i se părea o știrbire a autonomiei și un amestec în treburile interne ale țării.

Nu știm ce răspuns va fi primit Antim de la Atanasie ; ceea ce însă știm, și Antim nu știa, e că în amintita scrisoare din iulie 1709 Hrisant primise de la Atanasie, patriarhul ecumenic, aprobare formală ca, pe temeiul unor argumente *identice cu cele pe care le combătea Antim,* în „toate mănăstirile, bisericile etc. aflate în Ungrovlahia și Moldovlahia... să se pomenească la toate slujbele etc. numele lui, iar pe viitor al tuturor urmașilor săi... fără a adăuga vreun alt nume, sau al vreunui arhiereu localnic. Nimeni să nu îndrăznească a se împotrivi acestei hotărîri" etc., etc.

Un al doilea șir de pretenții ale lui Hrisant nu se mai găsesc aprobate în gramata ecumenică și apar mai puțin limpezi. În aceeași scrisoare către Atanasie, Antim respinge însă cerințele lui Hrisant de a i se trimite „din mănăstirile... ce se află în eparhia noastră încă și după obicei" ca „ridicule", căci „noi dăm numai de voia noastră milă Sf. Mormînt de la mănăstirile noastre". Rezultă deci că ambițiosul patriarh de Ierusalim, și împreună cu el lacomii egumeni greci din Țara Romînească, începuse să considere mănăstirile închinate nu ca pe un izvor de venituri limitate de dorința ctitorului,

ci ca pe nişte proprietăţi personale ce li se cuveneau de drept şi pe care le puteau exploata nemijlocit şi fără nici o limită.

Doi ani mai tîrziu, la 1 septembrie 1712, Antim se străduieşte să se împace cu influentul Hrisant [36], care, însă, nu-şi mistuise încă pe deplin ranchiuna. Deşi, el, Antim, îl rugase „să nu aibă împotriva noastră nici o supărare pentru ce s-a întîmplat mai înainte, căci noi nici n-am vrut, nici n-am pricinuit paguba Sfîntului Mormînt, căci de loc nu mi-am pus înaintea ochilor un astfel de lucru fără cale", totuşi, scrisoarea lui Hrisant i-a adus, „o dată cu bucuria, şi tristeţă nu puţină, văzînd că unele parapone şi vechi bănuieli, despre care fericirea voastră spunea că le-a aruncat în abisul uitării, iarăşi se ridică din abis şi reînnoiesc amintirea cu sunet" [37]. În 1713, bizuindu-se cum am văzut şi pe aportul lui Mihai, Antim îi făgăduieşte sprijin pentru întemeierea unei tipografii la Constantinopol, ba chiar îl îndeamnă să-i trimită totuşi spre perfecţionare un meşter, priceput şi cu mintea şi cu mîinile, pe care Hrisant se bucura că-l găsise : „Nu vom lipsi... să-i tălmăcim ce nu a cîştigat încă pentru uşurinţa meşteşugului. Şi, cu toate că e, după părerea lui, priceput, dar văzînd în fapt adevărul învăţăturii, va mai lăsa din părerea sa despre sine..." [38]. La rîndul lui, Hrisant îi trimite în dar plumb pentru litere şi pentru nişte clopote [39], iar într-o scrisoare din 1716 Antim îi face confidenţe şi îşi exprimă bucuria aflînd că patriarhul Ierusalimului se gîndeşte să vină în Ţara Romînească [40]. Intimitatea lor ajunsese notorie : „Uite, acesta e acel bun prieten al tău" [40 bis], îi scrie capuchehaia Iuliano lui Hrisant, patriarhul Ierusalimului, comentînd învinuirile ce i s-au adus lui Antim în

septembrie 1716. Iată dar că, într-un fel sau într-altul, relațiile dintre cei doi prelați au devenit pînă la urmă cît se poate de cordiale. Într-un fel sau într-altul — și înclinăm să credem că nu fără concesii din partea lui Antim, poate chiar în problema controversată în 1710.

5

În același ani 1709, cînd îi închina cea dintîi carte ieșită din noua tiparniță georgiană, Antim îi mai dăruiește lui Brîncoveanu și un splendid manuscris, caligrafiat în întregime de mîna lui și împodobit cu trei schițe lucrate în culori și cu nu mai puțin de 515 chipuri în medalion.

Este vorba de „Chipurile Vechiului și Noului Testament adică obrazele oamenilor celor vestiți... și adunare pre scurt a istoriilor celor ce s-au făcut pe vremea lor, adeverind a fieștecăruia viață și faptele, atît a celor ce au viețuit cu viață bună, cît și a celora ce au viețuit cu viață necuvioasă... Acum întîi într-acest chip alcătuită și așezată prin multa nevoință și osteneala... mitropolitului Ungrovlahiei, chir Antim Ivireanul și închinat... prea luminatului și înălțatului domn și oblăduitoriu a toată Țara Romînească Io Costandin Brîncoveanul Basarab voievod. Dat în vestitul oraș al Tîrgoviștei, la anul... 7217, ms. iuli 1" [41].

După cum se vede, e o genealogie, o „rodoslovie" cum se spunea, a personajelor ce figurează în vechile legende biblice. O asemenea îndeletnicire, cerînd desigur o bogată cheltuială de timp și de muncă, și încă la un cărturar luminat ca Antim, ni

se pare astăzi de-a dreptul copilărească. Trebuie să ţinem însă seama că, dacă în urma proceselor istorice obiective, lărgirea orizontului omului medieval, evoluţia conştiinţei sale către o fază superioară reprezintă, în vremea de care ne ocupăm, noul, lupta sa cu vechiul e încă destul de inegală : elementul nou nu este şi elementul predominant. Predominantă rămîne încă mentalitatea feudală, cu tot alaiul ei de obscurantism şi superstiţii.

Pentru întunericul în care se aflau scufundate masele populare, este elocventă lunga listă de întrebări duhovniceşti indicată de Antim pentru folosinţa preoţilor la spovedanie : „au doară eşti cinstitoriu de stele ? au faci farmece ?... au doară ai adus în casă fărmecătoare, de te-au izbăvit de farmece ? au doară le faci tu însuţi... spre stricăciunea cuiva ? au doară legi dobitoacele ca să nu le mănînce lupii ? sau ai pus pe alţii de au făcut aceste lucrări ? au doară ai legat pre bărbat cu femeia ? au altă legătură pentru vreo boală ? au porţi niscai baiere, ierburi ?" etc., etc. [41 bis]. Nu numai mulţimea de oameni simpli, ţinuţi în cea mai crasă ignoranţă, dar pînă şi un umanist de talia stolnicului Costandin Cantacuzino îşi dă în vileag rămăşiţe de-a dreptul surprinzătoare ale unei asemenea mentalităţi, în cîteva scrisori în care, cu toată seriozitatea, examinează, discută şi ia în consideraţie nişte ridicule prorociri aflate în calendarele italiene [42]. Desigur că nu-i putem pretinde, cu atît mai puţin lui Antim, preot la urma urmei şi cap al bisericii, să se ridice cu desăvîrşire deasupra mentalităţii vremii sale. Dimpotrivă, unele instrucţiuni trimise de el preoţilor ţintesc chiar concret la susţinerea rînduielilor feudale. Astfel, în ale sale „Capete de po-

rîncă" din 1714, Antim interzice cununia țăranilor fugiți de pe moșiile boierești, condiționînd-o de „globirea" prealabilă a celor fugiți, după cum interzice și preoțirea rumînilor „neiertați" de stăpînul lor [43]. Dar chiar și într-o lucrare ca „Rodoslovia" din 1709 se pot desluși elemente ale fazei superioare către care se îndrepta, fie și fără voia sau știința lor, mentalitatea cărturarilor feudali : pe lingă numeroasele referiri la textele biblice, își fac loc la fel de numeroase citate din autori laici, ca geograful grec Strabo sau ca filozoful, tot grec și acesta, Philo din Iudeea. Asemenea citate dovedesc că aria lecturilor se lărgea mult, chiar și la unele fețe bisericești care nici ei nu mai citeau, ca în vremea mai veche, exclusiv psalmii și textele „sfinților părinți". În afară de acestea, „Rodoslovia" rămîne un monument grăitor pentru talentul de desenator și miniaturist al lui Antim care, avînd în vedere că manuscrisul îi era destinat domnului, și-a dat osteneala să izbutească o reală operă de artă. Prima filă, aceea care cuprinde dedicația către Costandin Brîncoveanu, este, cum ni se spune în studiul amintit, „un model de punere în pagină : un chenar marginal împodobit cu un ornament floral, care se repetă și în jurul medalionului central aflat în partea de sus a filei, limitează această filă și determină cadrul în care se fixează atributele domnești (sabia și buzduganul — n.n.) ale voievodului. Toate aceste elemente sînt distribuite judicios pe fața filei într-o armonie desăvîrșită, așa fel încît să nu apară nimic prea încărcat și de prisos. Fila următoare, cuprinzînd titlul lucrării, este împodobită cu un chenar la care, pe lîngă elementul floral, apar și unele elemente zoomorfice,

pentru a da variație". Spre „a nu concura însă fila principală, adică aceea cu dedicație, iscusința artistului a găsit mijlocul cel mai potrivit, și anume a lăsat-o numai cu chenarul marginal, fără nici o altă împodobire în cîmpul paginii". Cît privește medalioanele, chipurile sînt „desenate cu finețea celui mai iscusit meșter în condei", iar costumele, căzînd în falduri naturale, prezintă aceleași culori de o rară vioiciune și prospețime. Asemănarea pe care o au aceste chipuri cu unele din picturile bisericilor zugrăvite în vremea lui sînt încă un indiciu că, chiar dacă nu s-a îndeletnicit personal cu pictura murală, așa cum se credea pînă nu de mult, Antim i-a îndrumat totuși îndeaproape pe meșteri, făcîndu-le schițe și modele pentru lucrul lor.

Aceeași preocupare pentru eleganță — prezentă de altminteri și în toate tipăriturile „ivirene" — aceeași armonioasă îmbinare de forme și culori le vom întîlni și în manuscrisul „Așezămîntului" din 1713[44], cea din urmă lucrare autografă a lui Antim[45].

6

Toate aceste hiperbolice dedicații ale lui Antim către Brîncoveanu nu credem că trebuie interpretate chiar întocmai cum sună din cuvinte. Într-însele se reflectă cu siguranță în bună parte și spiritul baroc al epocii, care, în latineasca Apusului, nu putea să nu agațe cîte un „issimus" la orice formulă de adresare, fie că era vorba de un „ilustrissime" sau „serenissime princeps" sau de un „doctissime magister", și care în protocolul cancelariilor răsă-

ritene dădea, în slavonește, în grecește și în romînește, acele nesfîrșite „preamilostiv", „preacredincios", „preafericit" și atîtea altele, încît ne dăm seama că pe bună dreptate îl poftea un sfetnic de taină al lui Brîncoveanu pe Petru I ca, în scrisorile cifrate, să „suprime titlurile, căci adesea oamenii dibaci ghicesc, după aceste titluri, și celelalte rînduri scrise cifrat" [46]. Departe de noi gîndul de a socoti că devotamentul de care, cel puțin la această dată, îl asigura Antim pe Brîncoveanu, nu era sincer. Dar nu profundul respect și nici deplina admirație nu erau sentimentele pe care le nutrea Antim în sufletul lui față de boierimea Țării Romînești.

Să încercăm să cercetăm puțin mai de aproape cum arătau trăsăturile morale ale evlavioșilor „boieri și domni" pe care poftindu-i — așa cum îi plăcea lui Nichifor Lipan să povestească — Domnul Dumnezeu la ciubuc și cafea, le-a spus, atunci cînd a alcătuit lumea : „măriilor voastre vi-i dat să trăiți în desmierdare, răutate și ticăloșie, pentru care să faceți bine să puneți a mi se zidi biserici și mănăstiri" [47]. Cutremurătoare și odioase, ele se înfățișează în toată amploarea lor din „predicile" sau „didahiile" pe care, începînd din 1708 cînd s-a înscăunat mitropolit, Antim le rostește din amvonul bisericii mitropoliei din București și Tîrgoviște.

În legătură cu aceste „predici" a dăinuit vreme îndelungată prejudecata că modelul lor ar fi fost lucrările similare ale lui Ilie Miniat, vestitul predicator al Veneției. Rar afirmație ca aceasta care, neîntemeindu-se pe nimic, să fi făcut — cum spune Al. I. Ciurea, căruia îi revine meritul de a fi semnalat cel dintîi falsitatea ei [48] — o atît de strălucită carieră de-a lungul anilor. „Acești predicatori, ca și

Antim... aveau ca model înaintea ochilor pe acel Demostene cu anteriu al grecității de cadelniță... care a fost Ilie Miniat" (Iorga, în 1901 [49]) ; „predicile sale sînt în cea mai mare parte traduse sau compilate din operele marilor predicatori ortodocși : mai des îi servește de model vestitul predicator al comunității grecești din Veneția, Ilie Miniat" (Pușcariu, în 1930 [50]) ; „vor mai fi, desigur, și altele, *poate* (subl. ns) chiar de la contemporanul său Ilie Miniat" (Cartojan, în 1945 [51]) și citatele s-ar putea încă înmulți cu altele, din autori de mai mică însemnătate, ca de pildă acel Iliescu Palanca, a cărui categorică afirmație : „Antim a folosit *mult* (subl. ns.) predicile lui Ilie Miniat, tipărite în limba greacă. A împrumutat crîmpeie întregi (sic !) de la el" [52], apare cu atît mai ridiculă cu cît autorul ei, chiar dacă nu adîncise opera mitropolitului nostru, putea cel puțin să-și aducă aminte că cea dintîi ediție din opera lui Miniat, pe care însuși îl traduce, apare, la Leipzig, în 1718, adică doi ani după moartea lui Antim !

Dacă, deci, „modelul" n-avea cum să fie unul efectiv, tipărit, poate că influența s-a exercitat totuși altcum, pe alte căi. Dar, după știința noastră, nici manuscrise de la Miniat care, ca romanele populare, să fi avut o întinsă răspîndire în Apus și în Răsărit, nu există. Pe de altă parte, chiar dacă va fi auzit — și desigur numai cuvinte de admirație — despre Miniat de la Ioan Abramios, predicatorul grec de la curtea din București și fost, în 1699, paroh al comunității din Veneția [53] — unde putea să-l fi cunoscut, nu credem că mitropolitul lui Brîncoveanu să fi nutrit o deosebită simpatie față de prelatul grec

care, ca în 1703 de pildă, cînd împlinește la Viena o solie diplomatică pe lîngă împăratul Leopold [54], reprezintă, la Țarigrad și aiurea, interesele lui Dimitrie Cantemir, potrivnicul domnului Țării Romînești.

Pe deasupra tuturor acestor conjecturi, sigur rămîne un fapt: comparînd textele lui Antim cu textele lui Miniat (operație pe care ar fi fost datori să o facă cei care afirmau asemănarea și filiația celui dintîi din cel de al doilea, dar pe care nimeni n-a făcut-o) constatăm că, în afară de inevitabila similitudine a subiectelor, nimic nu-i apropie pe cei doi oratori.

Cea dintîi deosebire care ne izbește este dimensiunea cuvîntărilor: influențate, poate, de cele ale preoților catolici din Veneția, care vorbeau în fața unor ascultători *așezați pe bănci*, predicile lui Miniat sînt foarte întinse, depășind adesea 15 sau chiar 20 de pagini tipărite; predicile lui Antim sînt mult mai scurte, ajungînd abia la 7—8 pagini (cea mai scurtă are 3 pagini). Predicile lui Miniat urmează, apoi, cu strictețe regulile omileticii: textul, adresa, introducerea sau exordiul etc. sînt tratate cu întinderea și locul cuvenit fiecăreia, potrivit tuturor rînduielilor tradiționale, pildele și comparațiile sînt căutate cel mai adesea tot în textele consacrate, ceea ce face ca, deși cîteodată cu un spor de poezie, aceste cuvîntări să apară mai scolastice și mai abstracte decît cele ale lui Antim, care își alcătuiește, dimpotrivă, cu mai multă libertate cuvîntările și care, mai ales prin stăruitoarele și curajoasele sale referiri la împrejurările concrete ale vremii, se deosebește fundamental de contemporanul lui, izbutind să realizeze o operă vie și profund originală.

КѸВЪНТ ДЕꙟВЪЦЪТѸРЕ

Pagină din manuscrisul autograf al „Didahiilor" (ms. 524)

Genul „predicilor" este de timpuriu reprezentat în literatura noastră veche: cea dintîi tipăritură, „Cazaniile" sau „Evanghelia cu învățătură" a lui Coresi datează din 1564. În Apus, un Bossuet, Bourdaloue, Fléchier sau Massillon (autorul „cuvîntării funebre" de la moartea lui Ludovic al XIV-lea), ca să nu cităm decît pe contemporanii povestirii noastre, au lăsat și ei, în acest gen, pagini rămase celebre în istoria literaturii. Deosebirea dintre vechile „cazanii", conținînd texte ce se repetau întocmai ani și ani de-a rîndul, și „didahii" constă în primul rînd în aceea că noul orator, încercînd să facă o aplicație practică a abstracțiunilor morale pe care își axează cuvîntarea, își caută pildele și referirile în viața de toate zilele. Folosind din plin, cu o energie și o virulență încă nemaiîntîlnită pînă la el, această metodă, îmbinînd cu succes un talent impetuos cu o bună observație a vieții, Antim ne-a lăsat un tablou viu și pasionant al epocii sale, un tablou care desfășoară în fața ochilor noștri întreaga ticăloșie ce se ascundea sub fastul brîncovenesc.

Profilul moral al clasei stăpînitoare se poate deslușî cu destulă limpezime și din faptele relatate de documente și din scrierile cronicarilor: hrăpăreți, necinstiți, lacomi de bani și de pămînt ca Știrbei clucerul cu care am făcut deja cunoștință, boierii vădesc o deosebită dibăcie spre a-și mări averea. Astfel, la 20 iunie 1708, Albu și Vîlcu, feciorii lui Vîlcu, meșter căldărar, își zălogesc un loc de casă marelui sluger Radu Dudescu, pentru o datorie de 90 de taleri, cu o dobîndă de 10 taleri pe an. În

martie 1713 datoria (capete şi dobînzi) ajunsese la 174 de taleri, astfel încît debitorii sînt nevoiţi să-şi vîndă casa, cu loc cu tot, pentru 155 de taleri. Văzîndu-i la ananghie, Radu Dudescu, acum mare paharnic, le mai împrumută 40 de taleri, silindu-i să-şi zălogească şi patru prăvălii aflate lîngă curtea lui, iar bieţii oameni, rămaşi pe drumuri, se văd nevoiţi să închirieze de la hrăpăreţul boier propria lor casă, pe care i-o vînduse[55]. Iar atunci cînd maşinaţiile băneşti şi jocul dobînzilor nu sînt, ca în acest caz tipic pentru relaţiile boierilor cu oamenii de rînd, suficiente, se lucrează cu lovituri în stil mare: orice perfidie, orice trădare e binevenită, cînd e vorba să-şi sporească starea materială sau cea socială; nu sînt cruţate nici rudele de sînge, aşa cum vom vedea că se va întîmpla chiar în familia aparent atît de unită a Cantacuzineştilor. Cînd nici perfidia nu ajută, metodele violente sînt la fel de binevenite, atît pentru atingerea ţelurilor de parvenire, cît şi pentru reprimarea tentativelor neizbutite: tăierea nasurilor, spînzurătoarea şi decapitarea, întemniţarea cu pecetluirea hainelor pe trupul osînditului sînt practici frecvente nu numai în înăbuşirea răscoalelor populare, ca aceea a seimenilor din vremea lui Costandin Şerban, cînd domnul îi „cerca pă «hoţi»... de-i înţepa, spînzura, îi tăia cezvîrţi" [56], dar şi în distrugerea unor duşmani politici din rîndul boierimii, ca acel Staicu paharnicul, sau ca aga Costandin Bălăceanu, căzut în bătălia de la Zărneşti, al cărui cap este trimis la Bucureşti şi aşezat din poruncă „milostivului" Brîncoveanu „într-o suliţă în curtea lui, în

ziua de Sîntămărie Mare"[57], unde a stat pînă a putrezit.

Dar dacă din scrierile cronicarilor aceste elemente se pot numai *reconstitui*, şi anume din ceea ce cronicarii ne dezvăluie *fără voia lor*, „din ceea ce ei consideră ca fapte normale, în firea lucrurilor şi a timpului"[58], altfel stau lucrurile cu Antim. Plecînd desigur de la observaţia numeroaselor cazuri particulare, portretul pe care el îl face are o forţă superioară, generalizatoare, iar critica, departe de a fi implicită, e făcută de unul care nu consideră de loc „normale" faptele semnalate, ci înfierează ticăloşia cu toată energia de care e în stare : „Plini de toată nedreptatea, cu curvie, cu vicleşug, cu lăcomie, cu răutate, plini de zavistie, de ucidere, de price, de înşălăciune, de nărav rău, şoptitori, clevetnici... ocarnici, mîndri, semeţi, aflători de rele şi de părinţi neascultători..."[59], iată caracterizarea generală pe care impetuosul vlădică nu se sfieşte s-o facă, de pe înălţimea amvonului, auditoriului său. Căci să nu uităm că vorbele sale Antim nu le scrie în taina vreunei chilii sau cancelarii mai mult sau puţin domneşti, ci le rosteşte răspicat, în public, chiar din amvonul mitropoliei, unde, pe lîngă „poporeni", sînt obişnuit de faţă cei mai mari boieri ai ţării, în frunte cu însuşi domnul. „Nimeni să nu socotească — precizează el, ţinînd să sublinieze că, din critica pe care o face, nu înţelege să excepteze pe nimeni, din nici o pătură socială — nimeni să nu socotească şi să zică în inima lui : «dar ce treabă are vlădica cu noi, nu-şi caută vlădicia lui, ci să amestecă într-ale noastre ?» De n-aţi ştiut pînă acum şi de n-au fost nimeni să vă înveţe, iată că acum

veți ști că am treabă cu toți oamenii cîți sînt în Țara Romînească, de la mic pînă la mare, și pînă la copil de țîță"[60].

8

Desigur că, în calitatea lui de preot, Antim vedea idealul etic în preceptele religiei : nu lipsesc din cuvîntările lui mustrările adresate celor care nu vin la biserică, sau celor care, adunați acolo, în loc să se roage lui Dumnezeu să le ierte păcatele, vorbesc și rîd și își fac cu ochiul altuia, „mai rău decît pe la cîrciumi"[61]. Pentru el, stăpînul e stăpîn, robul e rob, sluga e slugă, iar plata muncii e privită mai mult ca un fel de semn de dărnicie din partea stăpînului decît ca un drept al angajatului. „Nu numără zilele... precum așteaptă argatul *cel rău* (subl. ns.) plata simbriei"[62]. Adresîndu-se, evident, celor ce nu sînt boieri și care, în această epocă de asuprire socială, se ridică împotriva cîrmuirii și a clasei stăpînitoare, el socotește drept un păcat faptul că „pre boieri și pre domn îi blestemăm"[63]. O bună parte — și nu cele mai puțin aspre — din dojenile lui se îndreaptă împotriva celor care nu țin posturile și nu se spovedesc. Într-un cuvînt, mentalitatea lui este, în mod firesc, cea a unui preot și a unui feudal.

În ce constă, dar, critica din „Predicile" lui Antim ? Avînd, inițial, un caracter moral și adresîndu-se deopotrivă tuturor, ea vizează, aparent, abaterile generale de la normele etice. Sînt înfierate, astfel, egoismul și trufia : „noi pohtim să ne cinstească toți, să ne dea toți plocoane și daruri, să ne

laude, să ne fericească, să ne grăiască de bine... iară noi pohtim să osîndim pre toți, să nu dăm nimănui nimica, să nu facem nimănui nici un bine... pre toți îi hulim... pre toți îi luăm în rîs și în batjocură, tuturora le zicem că sînt nebuni și fără nici o socoteală, numai noi înșine, voi cuteza a zice, ne facem mai înțelepți și decît Dumnezeu..."[64].

Desfrîul, pe potriva descompunerii morale, nu scapă nici el incisivului verb al predicatorului : „porunca zice : să nu pohtim muierea vecinului nostru, iar noi mijlocim ca să știe și el de acel lucru, iar să nu zică nimic, că apoi nu e bine de el... porunca zice să nu preacurvim, iar noi facem altele mai rele și mai spurcate, care nu le pociu grăi"...[65]

Părinții, apoi, ne vădește Antim, sînt ocărîți și bătuți de copiii lor[66], bunacuviință e inexistentă : „că ce neam înjură ca noi de lege, de cruce, de cuminecătură, de morți, de comîndare, de lumînare, de suflet, de mormînt (lista e mai lungă)... Dar noi, dacă auzim pre cineva că înjură înjurăminte de celea ce am zis, în loc de a-l certa și a-l înfrunta, ca pe un om fără de socoteală, nouă ne pare bine și rîdem"[67].

Deosebit de merituoasă apare acuitatea cu care Antim își dă seama că, chiar într-un veac de adînc bigotism, manifestările practicilor religioase rămîn total neeficiente pentru ridicarea nivelului moral. Postul, bunăoară, în concepția religiei, trebuie socotit ca o renunțare senină și de bună voie la anume plăceri gastronomice ; iată însă cum îl practică oamenii : „Nu te face trist ca copiii ce-i duc la școală — îi probozește mitropolitul — nu cerca sfîrșitul săptămînii (de post n.n.) cu sfîrșitul iernii, cu venirea verii... nu număra zilele postului... nu te în-

trista căci nu fumegă cuhnia ta, sau bucătariul căci n-au stătut lîngă foc. Mă ruşinez a spune de posomorîrea celor mîncăcioşi, în ce chip se tînguiesc în zilele cele de post, cască adesea, se culcă puţin şi iar se scoală, dorm în silă şi silesc să treacă zilele şi să nu le priceapă, se îngreuează asupra soarelui, căci zăboveşte a înnopta, numesc zilele postului mai mari decît celelalte ; să fac cum că au durere de stomah şi ameţeli de cap şi stricăciune obiceiului, carele nu sînt semne ale postului, ci ale nesaţiului ; cu nepohtă să duc la masă, răpştesc asupra verzelor, înjură legumile, zicînd în zadar s-au adus în lume ; ...beau apă făr' de răsuflare, ca cînd ar fi luat de la doftori vreo băutură, mîngîindu-şi pohta lor, unii cu bragă, alţii cu bere, alţii cu şerbet, alţii cu liverji, alţii cu mied..." [68]

Dacă toate acestea privesc, cum spuneam, pe toţi cei care alcătuiau publicul predicatorului, vom vedea însă că numeroase alte săgeţi se îndreaptă nemijlocit şi exclusiv împotriva unei anume părţi a auditoriului, împotriva păturii boiereşti, singura în măsură să se învrednicească de asemenea păcate. Înfierînd, bunăoară, cu alt prilej, modalitatea necorespunzătoare în care se practică preceptele religiei, mitropolitul dă în vileag că evlavia slujeşte adeseori de paravan pentru cele mai cumplite fărădelegi, ca la „unii *ce fac jafuri* (subl. ns.) şi fac cîte sînt mai rele pe pămînt, apoi se duce cu gînd ca acela de dă vreunui popă să-i facă sărindar, ca să i se ierte păcatul şi el cu totul stă în tina răutăţii. Nu aşa, ticăloşii de noi — exclamă el — nu aşa !" [69]

E evident că tot boierilor li se adresează Antim cînd arată că milostenia, mult trîmbiţata lor generozitate îşi are şi ea izvoare tot atît de ilicite : „şi

cînd dăm și cîte un sărindar, iar din jafuri, iar din nedreaptă agoniseală" [70] și se face din aceleași impulsuri ipocrite : „de facem vreodată vreun bine sau vreo îndemînă cît de puțin, o facem mai mult cu fățărie, pentru ca să ne laude oamenii și de nu să va supune întru toate după pohta noastră, vom să-i scoatem binele acela pre nas..." [71].

La rîndul ei, spovedania, în loc să fie un instrument de cenzură etică, a devenit și ea o ipocrită formalitate de suprafață : „aci în pripă ne spovedim și ne cuminecăm, și aci în pripă iarăși ne apucăm de păcatele cele obicinuite [72]... iară ne întoarcem, să mă iertați, ca cîinele la borîtură sau ca scroafa la tăvăliturile de împuțiciune" [73]. Iar unii boieri, și mai dibaci, au născocit chiar o stratagemă destul de ingenioasă pentru ca, văzîndu-și în continuare de ale lor, să se pună totuși cumva în regulă și cu dumnezeirea : „alții, iarăși, au cîte doi duhovnici, unul la țară și altul la oraș : la cel de la țară, ca la un om prost, spune păcatele cele ce socotește el că sînt mai mari, iar la cel de la oraș spune păcatele ce sînt mai mici..." [74] Cît despre cele ce se mărturisesc la spovedanie, Antim înțelege foarte bine că acestea nu sînt decît niște bagatele ; el înțelege că, în fond, abaterile de la prevederile formale ale religiei sînt o nimica toată față de nelegiuirile grave și reale ale boierimii : „La acea mincinoasă ispovedanie ce facem... nu spunem duhovnicului că mîncăm carnea și munca fratelui nostru... și bem sîngele și sudoarea feții lui, cu lăcomiile și cu nesațiul ce avem ; ci spunem cum că am mîncat la masa domnească miercurea și vinerea pește, și în post raci și untdelemn și am băut vin. Nu spunem că ținem balaurul cel cu șase capete, zavistia, încuibată în inimile

noastre, de ne roade totdeauna ficaţii, ca rugina pre fier şi ca cariul pre lemn, ci zicem că n-am făcut nimănui nici un rău; nu spunem strîmbătăţile ce facem totdeauna, clevetirea, voile veghiete, făţăriile, mozaviriile şi pîrile ce facem unul altuia, ca să-l surpăm din cinstea lui... Nu spunem că pre care-l vedem că jefuieşte şi pradă şi căzneşte pre săraci îl lăudăm, şi-i zicem că este om înţelept, îl ajunge mintea la toate şi este vrednic şi face dreptăţi..." [75]

Desigur că nu toate învinuirile morale pe care am încercat să le spicuim privesc în mod exclusiv clasa stăpînitoare. „Jaful" însă, care revine cu insistenţă şi de cîteva ori în cuvîntările mitropolitului, ipocrizia celui cu doi duhovnici — unul la ţară şi unul la oraş — sau a celui care mărturiseşte la spovedanie culpe minore ca aceea de a fi mîncat de dulce în post „la masa domnească", şi altele sînt păcate numai la îndemîna celor puternici, după cum tot un apanaj al acestora era şi blestemata practică a intrigii şi delaţiunii, pomenită şi mai sus şi atît de plastic exprimată în aceste cuvinte: „iar noi de nu putem ucide cu băţul sau cu sabia, ucidem cu limba" [76]. Dacă deci anume abateri morale sînt specifice şi exclusiv boiereşti, celelalte (desfrîul, lipsa de bunăcuviinţă etc.), în schimb, nu sînt de loc nici specifice, nici exclusiv ale exploataţilor, ci privesc, cum spune însuşi vlădica: „pe toţi cîţi sînt în Ţara Romînească..." Iată dar că, chiar dacă din textele lui Antim nu se poate desluşi o atitudine clară împotriva asupririi exercitate de boieri asupra ţăranilor muncitori, ele reflectă o profundă indignare faţă de descompunerea morală a celor ce conduceau destinele ţării. „Sîntem — tună mitropolitul de la

înălţimea amvonului — sîntem porniţi cu toţii spre răutăţi, ca o roată cînd dă de vale şi nu să poate opri, şi sîntem toţi cu totul ca nişte dobitoace necurate, tăvălindu-ne în răsfăţăciunile cele spurcate şi de nimica... şi umblăm ca nişte cai sirepi, fără de zăbală şi fără de ruşine, pînă cînd vom cădea într-o prăpastie şi vom pieri" [77].

Acest sumbru tablou cuprinde mai mult decît mînia unui preot ai cărui enoriaşi umblă pe alături de căile bisericii : el reflectă elementele unui moment de acută criză a sistemului boieresc feudal. Iar ultimele cuvinte exprimă — ca şi la alţii, care o simţeau mai mult sau mai puţin limpede — *conştiinţa* acestei crize, dimpreună cu o cumplită angoasă, cu ceea ce s-a numit „frica de istorie".

Soluţii pentru ieşirea din impas ? Antim cunoaşte foarte bine cauza majoră a tuturor relelor : „sînt lupii cei văzuţi şi *nevăzuţi* [78], turcii care ne-au încărcat... cu dările cît este preste putinţa săracilor, şi nu mai contenesc cu cerutul". Pentru a-i doborî, Antim cunoaşte şi încotro trebuie să-şi întoarcă privirile. De aceea îi îndeamnă şi pe ceilalţi „să scuipăm pizma, să stîngem pohta izbîndirii (a parvenirii), să gonim de la noi gura cea vicleană, şi buzele hulitoare să le lepădăm de la noi... că de nu vom face aceasta acum cînd avem atîtea pilde înaintea ochilor noştri... şi nu ne vom întoarce... apoi cînd ne vom mai întoarce ?" [78 bis]. Uniţi aşadar în vederea aceluiaşi scop, domnul trebuie să dea însuşi pilda, ca şi Alexandru Macedon după care, cînd „au luat el întîi pre umerile sale un braţ de lemne, s-a îndemnat toată oastea lui de au luat pietre şi lemne cu mîinile lui, de au umplut gîrla şi au făcut trecătoare..." [79] Şi dacă domnul n-a făcut-o, Antim s-a

încumetat singur și, atunci cînd a bătut ceasul, a luat el, ca eroul Alixăndriei, cel dintîi inițiativa pentru a cîrmi carul statului peste gîrla de necazuri și umilințe ce-l înecau.

9

Dar înainte de a trece la povestirea învolburărilor din 1711, dramaticul an care, o dată cu numeroase clarificări de poziții în rîndurile facțiunilor boierești, a prilejuit și o categorică afirmare a năzuințelor norodului, să mai adăstăm puțin asupra mijloacelor literare ale lui Antim Ivireanul.

„Desigur — remarcă Iorga cu privire la predicile lui Antim — că avem destulă erudițiune migăloasă de teolog, care nu se cetește și nu se poate ceti" [80]. Sînt, într-adevăr, numeroase paginile de interminabilă exegeză, de sarbede referiri la texte, de doctrină religioasă, de exaltare în fața eresurilor mistice. Numeroase sînt și pasajele în care, conform tipicului tradițional, predicatorul se pierde în autominimalizări retorice, ca „A povesti lucruri minunate este dat oamenilor celor învățați, a îndulci cu vorba auzurile ascultătorilor este dat ritorilor, a descoperi taine mari și preste fire este dat celor desăvîrșiți întru bunătăți ; iar în mine, neaflîndu-se nici unele de acestea, nu va putea nimeni să auză nimic de folos. Drept aceea cu multă jelanie îmi ticăloșesc nevrednicia" [81] etc., etc. E drept că uneori se redresează brusc, încheind asemenea profesiuni de „smerenie" cu cîte o frază ca aceasta, care ni se pare plină de duh : „ci vă pohtesc să ascultați..,

celea ce voi să zic și socotesc că de nu veți lua vreun folos din zisele mele, iară pagubă știu bine că nu veți avea" [82]. Cu atît mai suprinzătoare apar, din partea unui cărturar ca Antim, cu un orizont larg și luminos, orientat spre umanism, recomandări de felul : „și de glume să te ferești, să nu faci pe oameni să rîză, că acestea nu sînt creștinești, ci cu dreptate și cu curăție și cu smerenia să-ți petreci viața, pentru ca să-ți ajute Dumnezeu" [83], chiar dacă se adresează preoților.

În cele mai bune pagini ale sale — care nu sînt și cele mai multe ! — într-acelea care, cum am văzut, își trag seva din observația vieții, Antim atinge însă înălțimea unei arte literare, pe care, pentru vremea lui, o putem numi desăvîrșită.

Menindu-l spre amvonul înălțării,
Cuvîntului ce fremăta-n mulțime
I-ai dăruit balsam și prospețime
Și-ai întrecut pe cronicarii țării,

scria, în 1954, acad. Victor Eftimiu [84], remarcînd caracterul popular al artei literare a lui Antim. Este într-adevăr emoționant cum, în patria lui de adopțiune, Antim a ajuns „cu anii, iar mai ales cu o stăruință neînduplecată... să vorbească și să scrie o limbă, poate cea mai frumoasă dintre a tuturor cărturarilor țării" — și observația îi aparține marelui admirator al lui Neculce, maestrului Mihail Sadoveanu [85].

Vorbind de pe amvon, Antim nu disprețuiește legile specifice ale artei sale. Antiteza (cel mai adesea exaltînd ceea ce i se părea lui virtuos în ve-

chiul misticelor legende biblice, în opoziție cu descompunerea vremii sale), repetiția, simetria, ca și alte procedee stilistice consacrate, sînt folosite cu gust și cu socoteală. Fraza lui e cînd scurtă și sacadată, cînd amplă, bogată și maiestuoasă. Oratorul cunoaște eleganta arhitectonică a perioadei ; construirea incidentelor, menite să dea rotunjime frazei și să cuprindă toate implicațiile unei idei nu-i ridică nici o dificultate. Familiar însă cu textele clasice, acestea nu-l mai tiranizează, ca pe atîția alții din vremea lui, începînd cu școlarii care „demostenizau" pe cele mai ciudate teme și sfîrșind cu oratorii consacrați, sau chiar cu unii scriitori — străini sau romîni : oricît de ample, perioadele lui n-au nimic din stufosul aspect de erudiție „elenistică", degenerată, în acest secol de imitație a clasicismului, în cel mai supărător manierism. În ciuda faptului că practică genul oratoriei solemne în fața unui public cultivat și pretențios, stilul lui rămîne, cel mai adesea, simplu, spontan și direct. Locuțiunile populare („tari de cap" ; „vom să-i scoatem binele pre nas" ; „nu cerca sfîrșitul săptămînii (de post) cu sfîrșitul iernii cu venirea verii" ; „ce treabă are vlădica... nu-și caută vlădicia lui" ; „se întoarce ca cîinele la borîtura lui" etc. etc.) abundă. Nu întîmplător, din toate figurile retoricei, Antim pare a îndrăgi interpelația. Cuvîntarea începe prin a curge domol, cu serbede interpretări ale pericopei zilei („cu dragostea să ne încredințăm" [86] etc. etc.), urmează un citat din Evanghelie („după cum zice Ioan...") și apoi, deodată, oratorul se înflăcărează și, adresîndu-se de-a dreptul ascultătorilor săi, îi strînge cu întrebările, ca în această înșiruire de antiteze (deșert — a-l umplea ; galben și ofilit

— aprins; a nu mînca carne — a rupe carnea), desfăşurată într-un crescendo impresionant: „Că ce folos este trupul să fie deşert de bucate, iar sufletul a-l umplea de păcate? Ce folos este a fi galben şi ofilit de post, iar de pizmă şi urîciune a fi aprins? Ce folos este a nu mînca carne, şi cu hule a rumpe carnea fraţilor noştri?" [87] Aşa cum am văzut pînă acum, în pasajele de critică, Antim foloseşte cel mai adesea persoana I plurală („noi pohtim să ne cinstească toţi...", „pre toţi îi hulim...", „facem altele şi mai rele", „sîntem ca o roată cînd dă de vale" etc. etc.). Nu credem, împreună cu interpretările teologilor, că aceasta ar fi o dovadă a „smereniei" lui; e vorba aici de un procedeu artistic: incluzîndu-se pe el însuşi printre vinovaţii pe care-i înfierează, vorbitorul caută să atenueze cumva aspectul de jignire personală pe care l-ar putea îmbrăca vorbele lui. Şi totuşi, cînd nevoia o cere, persoana I plurală este treptat abandonată, fie în folosul infinitivului, ca în citatul de mai sus, fie chiar de-a dreptul în folosul persoanei a II-a plurale, ca în această demascare a ipocriziei ce se ascundea îndărătul unui vechi obicei, practicat la începutul postului mare: „Am înţeles cum că este obiceiul de vă adunaţi de seară în divan şi faceţi puţină oraţie înaintea domnului şi după aceea cereţi iertăciune; şi măcar că nu mi s-au întîmplat pînă acum să văz cu ochii, iar foarte mi-a plăcut şi am fericit obiceiul acesta... Iar apoi luînd seama cu tot dinadinsul sfîrşitul acestui lucru, foarte mă întristez, că obiceiul este frumos la vedere şi rău la pricepere; că nici iertăciunea ce cereţi de la stăpîn nu este curată, nici aceea ce luaţi unul de la altul, că este plină de pizmă şi de zavistie şi

plină de răutate, că nu este cu gînd curat" [88]. Alteori, pe măsură ce patosul „smeritului" vorbitor crește, interpelarea directă se preface într-o adevărată imprecație: „Dar acum tu, ticăloase om... zi că ești un pagîn și un om fără de lege și fără de obraz..." [89], sau, adresîndu-se în continuare boierilor care se denunțau unul pe altul și nu mai știau ce să uneltească spre a-și spori huzurul: „Auzit-ai ce zice? Dar tu, căci urăști pre fratele tău atîta, cît nici în ochi nu vrei să-l vezi, ci-i porți pizmă și-l zavistuiești pre la unii și pre la alții, ca să-i faci pagubă și să-l supui și să-l sărăcești? Tu adevărat nu ești... nici om pre pămînt, ci ești singur satana, carele a pîrît pre Dumnezeu la Adam" [90].

Comparația, metafora, figuri tradiționale și chiar recomandate de omiletică sînt și ele adesea folosite cu înlesnire de Antim. Așa de pildă clevetitorii: „între celelalte idiomate, adică alcătuiri, ce are luna, are și aceasta: cînd este plină, să scoată asupră-i cîinii, ca niște vrăjmași cu luptă, și nu încetează a o lătra, neputînd suferi lumina ei, și, cu toate acestea, ea, fiind curată și nevinovată, luminează și călătorește călătoria ei făr' de zăticneală" [91]. Este evident că și această comparație își are obîrșia în tezaurul înțelepciunii populare, precum tot de acolo, și anume din „Fiziologul", roman popular cu largă răspîndire în evul mediu, se trage și imaginea ariciului care, mergînd la vie, după ce se satură pe sine, „scutură vița de cad broboanele jos și să tăvălește pre dînsele de se înfig (broboanele) în ghimpii lui și duce puilor" [92], așa cum e bine să ducă și oamenii semenilor lor învățăturile de care aceștia n-au avut parte. Alte comparații își au izvorul în „Alixăndria", vestitul roman

popular pe care, după spusele lui Del Chiaro, Antim l-ar fi și editat [93]. Cărturar a cărui cultură depășește cu mult aria lecturilor bisericești, înaintînd pînă departe în literatura profană, Antim prețuiește deopotrivă, precum se vede, pe lîngă filozofii laici ca Anaxagoras, Aristotel, Democrit și alții pe care adesea îi citează, și creația geniului popular.

Dar oratorul nostru mai are o strună la arcul său. Pe cît de violentă îi este diatriba socială cînd adresîndu-le boierilor le spune : „ci ținem în piepturile noastre mînia hiarelor celor sălbatice și pofta izbîndirii, limba aspidei, gura șerpilor cu care toată ziua clevetim, batjocorim, ocărîm, înjurăm și ne pohtim unul altuia răul și paguba" [94], pe atîta știe să fie de gingaș în cîte o imagine ca : „cei bătrîni, al căror le este sîngele rece și albiciunea zăpezii o țin în barbă" [95], pe atîta se pricepe să fie de liric în evocarea unor fenomene ale naturii, și mai cu seamă în evocarea grandioaselor fenomene cerești, care îl emoționează, pare-se, cu deosebire. Iată, bunăoară, imaginea unui răsărit de soare : „Soarele.... cînd răsare și să înalță de pre pămînt, se face pricină și mijlocitor a multor bunătăți, că întinzîndu-și razele luminează pămîntul și marea, gonește și risipește toată ceața și negura, încălzește și hrănește toate neamurile dobitoacelor, și, în scurt zic, toate le însuflețește și le înviază [96]..." Sau, dincoace, această aproape eminesciană imagine a unei nopți negre și liniștite : „După ce a ascuns soarele toate razele lui și s-a stins de tot lumina zilei întru întunericul nopții, și cînd cerul, de osteneală, a fost închis spre somn toți ochii lui, atîta cît nici luna nu privighea, și nici una din stelele cele mai mici avea deschise tîmplele lor cele de argint..." [97]

Alteori, fantezia poetică a mitropolitului nostru merge mai departe, ca în această grandioasă, hiperbolică viziune cosmică a unor alte galaxii, în care să fie „stele mai luminoase decît acestea ce strălucesc pre cer, şi lună mai iscusită decît aceasta ce ne povăţuieşte noaptea, şi soare mai strălucitor şi mai luminat decît acesta care stinge cu lumina lui toate celelalte lumini, şi ceriuri mai mari şi mai largi în rotocolime, şi pasări cu mai dulci glasuri, şi flori cu mai multe mirosuri, şi copaci mai înalţi şi mai roditori, şi vînturi mai sănătoase şi văzduhuri mai de folos, şi hiare mai multe la număr şi mai de multe feliuri, şi mai multe lumi decît aceasta ce locuim, în mărime şi în meşteşug mai minunate" [98].

Dacă arta literară a lui Antim Ivireanul se ridică într-adevăr mai presus decît cea a cronicarilor, este şi pentru că în riguroasele ziduri ridicate de moralist şi de luptătorul politic există numeroase ferestre dindărătul cărora zîmbeşte, tainic, poetul.

III

„Că ne-au încărcat turcii cu dările cît este preste putința săracilor și nu mai contenesc cu cerutul."

1

Într-o seară de început de iunie a anului 1711, într-o tabără militară de la Albești, o mînă de boieri țineau sfat de taină [1]. Capul sfatului era vărul domnului și nepotul stolnicului, marele spătar Toma Cantacuzino. Bărbat acum în floarea vîrstei, Toma, care era și el un om de o aleasă cultură [2], își petrecuse numeroși ani de tinerețe la Țarigrad, unde, însărcinat de Brîncoveanu să „pună bețe în roate" [3] treburilor lui Dimitrie Cantemir, legase, dimpotrivă, o strînsă prietenie cu viitorul domn al Moldovei. Poate că tocmai această prietenie cu Dimitrie Cantemir, despre care în numeroase cercuri se spunea că „este ca și un turc" [4] îl îndemnase pe cancelarul de stat Golovkin și pe însuși țarul Petru I ca atunci cînd, în iunie 1703, Toma Cantacuzino e numit în locul unchiului său Mihai mare spătar al Țării Romînești, să intervină în scris pe lîngă Brîncoveanu, cerînd stăruitor repunerea în funcție a vechiului dregător, care, la fel ca și fratele lui (Costandin Stolnicul) „i-au adus țarului excelente servicii" [5]. Brîncoveanu îl încredințează însă că Toma e un „tînăr desăvîrșit și capabil", care, dacă împrejură-

rile o vor îngădui, „va servi pe marele suveran cu mai multă credință și mai bine decît mulți alții" [6], iar țarul, care de altfel îl felicitase pe Toma pentru noua lui dregătorie, îndemnîndu-l să fie „ca și vechiul spătar la fel de credincios statului rus" [7], se declară mulțumit [8].

Nu știa în 1703 Brîncoveanu că, atunci cînd împrejurările au „îngăduit-o", tînărul său nepot avea să „servească" într-adevăr pe „marele suveran", cu mai multă credință decît însuși domnul Țării Romînești!

Mai lua parte la sfat și Teodor Corbea, fratele mai mic al vestitului David Corbea, ceaușul, care între 1702—1708 fusese un fel de rezident permanent al domnului muntean în Rusia și, după ce stătuse o vreme în slujba „Posolski Prikaz"-ului, ca ajutor al bătrînului Nicolae Milescu, murise în misiune diplomatică pe drumul Varșoviei și fusese înmormîntat la Pecerska din Kiev, „condus cu mare cinste de măria sa, de toată curtea și de principalii generali". Teodor cunoștea și el Rusia, unde purtase, în 1703, o solie din partea lui Brîcoveanu [9].

Pe lîngă aceștia, se mai aflau acolo Ghinea, ceauș spătăresc și locțiitor al lui Toma, căpitanul Mihalache, comandantul regimentului de slujitori, stolnicul Mihalcea Cîndescu și vărul lui Toma, boierul Gavrilă ot Drugănești.

Ce împrejurări erau acelea care adunase laolaltă pe acești bărbați și ce puneau ei la cale, într-ascuns de domnul aflat și el în aceeași tabără?

Față de înăsprirea crescîndă a dominației otomane, două erau soluțiile care se înfățișau cîrmuitorilor: soluția de compromis și soluția radicală [10]. Acceptîndu-l, în măsura în care nu depășea anumite

limite „suportabile" — pentru ea, clasa dominantă vedea în jugul turcesc un mijloc eficace de ținere în frîu a maselor; la rîndul lor, acestea sufereau o crîncenă, dublă exploatare, atît din partea boierimii autohtone cît și din partea stăpînitorilor turci. Pentru adepții soluției „de compromis", era deci suficient ca pe plan extern raporturile cu Poarta să fie astfel reglementate încît să nu depășească aceste „limite suportabile". Mergînd mînă în mînă cu instaurarea, pe plan intern, a unei domnii autoritare, soluția radicală consta, dimpotrivă, din scuturarea, cu hotărîre, a jugului otoman. Desigur însă că, cedînd unei stări de spirit profund antiotomane a întregii societăți romînești, o parte din marea boierime, chiar și din aceea care îmbrățișa soluția „de compromis", nu putea să nu-și exprime, atît prin mijlocirea scrierilor cronicarilor, cît și prin anume acte politice, o aversiune asemănătoare față de jugul turcesc și, implicit, simpatia față de Rusia. „Ca cerbul la izvorul cu apă", așa se închina Șerban Cantacuzino țarului Petru I [11]. Iar mitropolitul Teodosie îi scria în 1700 patriarhului Adrian că „mîntuire și ajutor împotriva turcilor... numai de la Moscova poate veni" [12].

În afară de schimburile comerciale — aflate și ele în plină înflorire — și de misiunile diplomatice oficiale, un bogat schimb de corespondență particulară, între Brîncoveanu și Cantacuzini pe de o parte și Petru I și cancelaria imperială pe de alta, vine să ateste că și în această vreme relațiile Țării Romînești cu Rusia se întăresc.

Continuînd, în 1698, relațiile diplomatice cu Rusia, solul Munteniei Gheorghe Castriotul propune țarului un plan comun de acțiune militară împotriva tur-

cilor, asigurîndu-l că, o dată pornită ofensiva, se vor ridica alături de trupele rusești „toate popoarele creștine din Balcani: sîrbi, bulgari, macedoneni, arnăuți și celelalte neamuri elinești". Cît despre romîni, „Dumnezeu ne este martor că vom merge înaintea trupelor voastre și ne vom bate nu ca oamenii, ci ca leii" [13]. În timpul construirii flotei rusești, domnul muntean îi trimite lui Petru pe corăbierul Hristofor Constantinov, „un om extrem de iscusit în ce privește umbletul pe mare", așa cum sînt greu de găsit acum, cînd „toți au fost luați de sultan". După cum rezultă dintr-un ucaz al țarului, Constantinov a fost primit în flota rusă și a luat chiar parte la expediția asupra Voronejului; un alt ucaz ne vorbește despre un logofăt trimis în Țara Romînească „la domnitorul acelei țări pentru a angaja 50 de corăbieri, care să fie conducători și cîrmaci în Marea Neagră" [14].

În 1701, Brîncoveanu își exprimă dorința de a primi, de la „marele suveran... o diplomă care să fie în mîna sa. Iar dacă i se va întîmpla vreo nenorocire, marele suveran să-l ia sub ocrotirea sa" [15]. Răspunsul nu întîrzie; chiar în luna ianuarie a aceluiași an, Petru I îi trimite lui Brîncoveanu și celor doi Cantacuzini un „rescript" în care, atestînd credincioasele lor servicii, îi asigură de înalta lui protecție și le garantează azilul în „orașele Rusiei Mici și în Ucraina" [16]. După 1707, cînd povara fiscală a jugului turcesc crește, și mai ales după biruința rusească de la Poltava, din 1709, domnul muntean se îndreaptă cu și mai multă stăruință pe calea întăririi legăturilor cu Rusia; în perioada aceasta, scrisorile devin tot mai dese. Astfel, într-o lungă scrisoare din 28 iulie 1709 (și nu e singura de

acest fel !), Brîncoveanu îi comunică lui Golovkin ştiri foarte amănunţite de la Ţarigrad, despre pregătirile militare ale turcilor, despre aprovizionarea cu muniţii în arsenale, despre construcţia de vase de război sau despre garnizoana de ieniceri expediată în Crimeea [17]. Trebuie arătat că asemenea scrisori nu se trimiteau fără primejdie, drumurile fiind nesigure şi orice scrisoare căzută în mîna cui nu trebuia putînd avea cele mai dezastruoase consecinţe ; aşa se face că cele mai multe sînt scrise cifrat. Că ţarul preţuia aceste informaţii rezultă şi dintr-o scrisoare din ianuarie 1709, în care Golovkin confirmă „extrema veneraţie (a lui Brîncoveanu — n.n.)... către monarhul şi suveranul nostru... ca şi bunele voastre sentimente faţă de noi, care se vădesc şi cu scrisul şi cu fapta" [18]. Victoriile armatelor ruseşti dobîndite asupra suedezilor în războiul nordului îl determină, în 1709, pe Brîncoveanu să se orienteze definitiv spre Rusia şi astfel el încheie, în acest an, un tratat secret de alianţă cu Petru I. Potrivit prevederilor tratatului, domnul muntean se obliga ca, aşa cum arată L. E. Semenova : „în cazul cînd Petru I va începe războiul împotriva turcilor, să treacă de partea Rusiei, să-i ridice pe sîrbi şi pe bulgari, să formeze din ei un detaşament de 30 000 de oameni şi să aprovizioneze armata rusă cu alimente. Petru I recunoştea pe Brîncoveanu ca domn al Ţării Romîneşti. Ţara urma să rămînă independentă, iar Rusia se obliga să o apere împotriva tuturor duşmanilor". Cu prilejul acesta, ţarul îl decorează pe Brîncoveanu cu ordinul Sf. Andrei [19].

Iată dar că, cel puţin din 1698, anul soliei lui Gheorghe Castriotul (şi cel de-al zecelea an al domniei lui Brîncoveanu), şi pînă acum, se poate vorbi

în Țara Romînească de o neîntreruptă continuitate a relațiilor cu Rusia, așa cum nu a cunoscut-o Moldova. La rîndul său, tratatul lui Brîncoveanu precede cu doi ani tratatul asemănător încheiat de Dimitrie vodă Cantemir cu Petru I la Luțk abia în aprilie 1711, și anume după ce țarul declarase, formal, război turcilor. Numai că, spre deosebire de Cantemir, care avea să-și împlinească pînă la capăt obligațiile, Brîncoveanu s-a aflat într-o situație care l-a împiedicat să ia o atitudine la fel de categorică.

Sîntem deci în 1711. După înfrîngerea de la Poltava, Carol al XII-lea, stabilit la Bender sub protecția sultanului, încerca în toate chipurile să împingă Turcia într-un război împotriva Rusiei, ajutat fiind în uneltirile sale și de miniștrii puterilor apusene la Poartă. Totuși contele Tolstoi, trimisul Rusiei la Constantinopol, izbutise să încheie, în 1709, un tratat care reînnoia pacea de 30 de ani ; una din condițiile tratatului era ca regele Suediei să părăsească de îndată cetatea Bender. Văzînd însă că, în loc să plece, Carol al XII-lea își intensifică intrigile, Petru I îi scrie de două ori sultanului și-i arată că nerespectarea acestei condiții afectează tratatul de pace și poate duce chiar la ruperea lui. Răspunsul sultanului la aceste două scrisori (17 iulie și 16 octombrie 1710) a fost întemnițarea la Edicule a contelui Tolstoi [20] și o notă oficială (22 decembrie 1710) prin care Turcia declara război Rusiei. Străduindu-se să mențină pacea, Petru I mai trimite sultanului încă o scrisoare (ianuarie 1711), care rămîne de asemenea fără răspuns. În aceste condiții, la 25 februarie 1711 se citește, în biserica Uspenie din Moscova, manifestul țarului despre ruperea tratatului de pace cu Turcia și începutul războiului [21].

În ziua de 30 mai, cele dintîi polcuri rusești, sub comanda brigadirului Kropotov, intră în Iași[22], făcînd astfel ca în fața ochilor tuturor să mijească nădejdea împlinirii străvechiului vis : dezrobirea din jugul turcesc, cu mult așteptatul ajutor al poporului rus.

Brîncoveanu, care nu de mult îi trimisese țarului încă o solie, prin care îi amintea făgăduielile tratatului și-l îndemna să-și grăbească sosirea, îi scrie acum că nu se poate da pe față de partea Rusiei decît după ce trupele rusești vor intra pe teritoriul Țării Romînești[23]. Într-altă scrisoare, îl asigură pe Golovkin că „ne îngrijim pe cît ne stă în putere pentru tot ce e de nevoie... în războiul acesta sfînt. Ne grăbim pe toate căile ca totul să fie făcut cînd trebuie. Ne vom sili cu toată rîvna în această împrejurare pe care de atîta vreme o așteptăm. Înălțimea voastră să fie pe deplin liniștită" [24]. Pe de altă parte, îi scrie și vizirului, dîndu-i informații despre poziția și numărul trupelor rusești[25]. În așteptarea desfășurării evenimentelor, el își așază tabăra „în gura Urlaților, la Albești", „îngrijat aflîndu-se în ce chip ar face ca, într-o vreme cumplită ca aceea, întreagă să păzească țara și fără de primejdie de către amîndouă părțile, adică și de către turci, și de către moscali" [26]. Domnul muntean se situase într-adevăr într-un punct strategic, prielnic oricăreia dintre cele două orientări, ca să vadă de partea cui avea să încline cumpăna războiului. Așa cum precizează într-un articol recent tot istorica sovietică Semenova, politica nehotărîtă a domnului muntean era : „dictată de situația micului său principat, aflat între două mari imperii." [27]. Silit, așadar, să-și păstreze relațiile cu turcii — subliniază d-sa,

revenind asupra aprecierilor făcute într-un articol trecut despre politica lui Brîncoveanu — domnul muntean nu poate fi în nici un caz învinuit de trădare.

Cei cîţiva boieri patrioţi adunaţi aici, la Albeşti, înţelegeau să rezolve însă altfel acest moment nodal al istoriei. Puţin mai încolo, aşezată pe o înălţime ce domina colinele Albeştilor şi ale Urlaţilor, se afla o frumoasă vie. Printre băştinaşii care n-au uitat aşa lesne îndrăzneţele isprăvi ale stăpînului ei de atunci, via a purtat ani de-a rîndul numele „Spătaru Toma".

Dar să încercăm să străbatem vălul de taină al sfatului şi să ne închipuim ce s-a întîmplat acolo, în acea seară de vară a anului 1711.

2

— Nu mai putem sta cu mîinile în sîn, zise spătarul Toma, plimbîndu-se, frămîntat, de colo pînă colo în iatac şi trăgînd într-una cu coada ochiului la uşă. Şi cel mai rău e că nu mai soseşte o dată...

— Cine, jupîne spătar? întrebă locţiitorul lui, Ghinea ceauşul. Mai ştie cineva de taina noastră?

— Ci vorbeşte, omule, mai încet, că nu răcneşti la ostaşi, îl domoli Toma. Numele lui nu vi-l pot încă da în vileag. Fiindcă dacă şi-a schimbat cumva planul, e vai de noi. Dacă, dimpotrivă, izbîndeşte în ce şi-a pus în gînd...

— Nici eu nu ştiu de ce mai zăbovim, zise Mihalache, căpitanul de slujitori. Ştirile care ne sosesc din Moldova sînt cît se poate de limpezi. Întîmpinate de căpitanul Pricopie [28], oştile ruseşti au fost

călăuzite pînă la Iași. Chemarea lui Dimitrie vodă Cantemir...

— Se ne fie cu iertăciune, îl întrerupse ceaușul Ghinea. Am mai auzit de o asemenea chemare, dar de cunoscut n-o cunoaștem.

— Așa, nici eu n-o cunosc, îi întoarse Mihalache. Domnia ta, boier Gavrilă, știi ce cuprinde?

— Îmi spunea vărul Toma ceva...

— Eu zic — grăi stolnicul Mihalcea Cîndescu — să-l rugăm pe logofătul Toderașcu să ne-o înfățișeze și nouă, dacă are cumva un izvod.

— Se află, încuviință acesta și, scoțînd de sub anteriu o foaie de hîrtie, începu a citi: „Dimitrie Cantemir, cu mila lui Dumnezeu domn pe viață al țării Moldovei. Către preasfințitul mitropolit al Sucevei, către episcopi, boieri, căpitani, și cei de-al doilea și cei de-al treilea, de tot felul. Către toată oastea și curtenii de țară și plăieși, către toți locuitorii țării Moldovei".

— Așa, așa, către toată țara se îndreaptă chemarea, întări Ghinea ceaușul.

— Ci îngăduie-l să citească mai departe. Ce mai zice acolo, logofete?

— Zice de asupririle cele sîngeroase ale păgînilor pe care cu toții le răbdăm de atîta amar de vreme. Zice de turcul care „a luat în aspră robie pe locuitorii țării, pe fruntașii noștri boieri, sfetnici și curteni, a tîrît pentru poftele sale pe atîtea din cinstitele noastre fete și soții, căutînd să ne nimicească prin biruri tainice și de față și adăuga zilnic fel de fel de dăjdii, pe care le știți..." Astăzi, glăsuiește mai departe chemarea, cînd măria sa Petru Alexievici s-a ridicat împotriva turcilor, „sîntem deci datori să ne unim în grabă cu dînsul, ca tovarăși de arme, din

toată inima și sufletul, cu toată averea noastră, mergînd spre Dunăre și stînd împotriva tiraniei și năvălirilor turcești" [29].

— Întocmai, întocmai, încuviințară și ceilalți.

— Ehei, de-ar face și domnul nostru o asemenea chemare, zise Ghinea. Toți ca unul s-ar ridica.

— Lasă, ceaușule — îi întoarse Toma privind iarăși către ușă — că se află cineva a cărui stepenă * e aproape cît cea domnească, și care întocmai ca noi crede.

— Față boierească ? Ostaș ? Curtean ? Dregător ?

— Nici una din toate.

— Doamne, păcatele mele — zise, puțin speriat, Gavrilă Drugănescu. N-o fi cumva...

— Pune-ți, vere, strajă gurii, că ce facem noi aici e treabă cu primejdie și cere fereală.

— Am auzit — reluă cu glasul scăzut căpitanul Mihalache, după cîteva clipe de tăcere — am auzit că în Moldova s-au ridicat sute de oameni la chemarea asta a lui Dumitrașcu vodă. Nu numai slujitorii, dar pînă și cizmarii, și croitorii, și blănarii au alergat să se scrie la steaguri [30].

— Așa este. Bine este, întări Toma spătarul. Slugile părăsesc pe boierii cărora li se rupe inima de turci, argații lasă pe stăpîni, tot norodul merge să se scrie la oștire. Asemenea năvală au dat în dughenele arcarilor, cît au sfîrșit arcarii și arcele și săgețile și săhăidacele, toate, de-și fac oamenii sulițe din crăngi ascuțite și pîrlite la vîrf. Cine cum poate, așa se încălărează [31].

— La Bîrlad și la Roman mulțimea s-a ridicat și i-a măcelărit pe turci [32], șopti Teodor Corbea. Și nu

* *stepenă* — treaptă, rang.

numai pe tîrgoveți, dar nici pe țăranii din Moldova nu-i mai poate opri nimeni. Se minunează și rușii de cîți moldoveni vin fără încetare la dînșii, însuflețiți de dorința de a le sta într-ajutor, de cîți țărani — mujici, cum le zic ei — vor să intre în slujba de oaste [33].

— La ceasul ăsta — zise Toma — osebit de oastea domnească, luptă în oastea rușilor zeci de cete de moldoveni veniți de bunăvoia lor. Căpitanul Nicula, căpitanul Cîrje, căpitanul Abăza acolo sînt. Serdarul Donici acolo este [34].

— Iar țarul Petru, mai adăugă Teodor, a dat un ucaz anume prin care rînduiește strașnică pedeapsă, cu moartea, pentru oricine va lua ceva de la oameni fără bani și fără poruncă, fie pîine, fie dobitoace [35].

— Dar cum, cu anasîna, ca blestemații de turci, pufni Toma. Eu am stat la Țarigrad și cîte n-am văzut pe acolo! Într-o zi vizirul — și încă nu era turbatul ăsta de Baltagi Mehmet pe care numai urzelile regelui Suediei l-au cocoțat acolo unde l-au cocoțat [36] — într-o zi vizirul se plimbă, cum vă zic, pe ulițele orașului. În drum, îl întîlnește pe doftorul de la solia francezilor. Ce i s-o fi cășunat nu știu, dar a pus de l-a prins, l-a adus legat la divan și i-a dat, oameni buni, patruzeci de bețe. Într-altă zi, au pus mîna pe tălmaciul de la solia Olandei, stați să-mi aduc aminte, da, Filiponi, Ianachi Filiponi îl chema, și i-au slujit aceeași papară [37].

— Cum, jupîn spătare, se minună Teodor Corbea. Bat solii?

— Fac ce poftesc ei. Plutește o dată un vas, tot de-al francezilor, plin de grîne, spre insula Sakki. Îi scoate dracul, că altfel nu pot să zic, înainte pe

căpitan-başa: pune mîna turcul pe vas, pradă grînele, şi pe oameni îi bagă în lanţuri şi-i trimite la catargă [38].

— Şi nu se plîng domnii apuseni de asemenea mîrşăvii ?

— Ba se plîng, cum nu. Dar pînă vine plîngerea, dregătorul s-a schimbat — că acum se schimbă la ei dregătorii cum schimbi domnia ta gloanţele, ceauşule. E putredă, boieri dumneavoastră, împărăţia turcului, de aici le vine şi turbarea.

— Li s-o isprăvi şi lor o dată, zise stolnicul Mihalcea. Şi, aplecîndu-se puţin înainte, şopti: Am auzit că acum cînd au ieşit din Ţarigrad să bată războiul ăsta cu ţarul, s-a stîrnit o furtună grozavă, care a sfîşiat steagul cel mare al lui Mahomed purtat de ieniceri. Steagul l-a sfîşiat şi băţul l-a frînt... uite-aşa, bucăţi l-a făcut... [39]

— D-apăi nu ştii domnia ta, zise Teodor Corbea, dar acum vreo zece ani, a pus domnul de i-a tălmăcit prognosticul, adică prorocirile, învăţatului acela neamţ, Axtelmeier. Scria acolo, în cartea aceea, tipărită încă pe la începutul veacului trecut în ţara nemţească, negru pe alb scria, că lui Petru Alexievici îi este menit să biruie şi să spulbere în vînt împărăţia turcului [40].

În clipa aceasta, uşa se crăpă încetişor şi înăuntru se strecură, sub privirile uluite ale celorlalţi, un tînăr ostaş de numai 16 ani.

— Ptiu, Predo, drace împeliţat, sări Gavrilă Drugănescu. Cum de răzbişi tu aici ?

— Să nu mă cerţi, taică, dar am tras cu urechea la ce vorbeai la amiază cu unchiul Toma şi... şi am chitit să vin şi eu lîngă domnia ta. Să nu mă go-

nești, taică. Măcar că sînt tînăr, dar brațul mi-e tare și inima întreagă.

— Ce facem, Tomo, cu viteazul ăsta?

— De-acuma ce să mai facem? Șezi, prîsleo, acolo, și ține-ți gura.

— Toate bune și frumoase, reluă Teodor Corbea. Dar eu nu mai înțeleg de loc căile pe care umblă voievodul nostru. Răposatul frate-meu David, eu însumi după aceea, am fost cu nenumărate solii la țarul Petru. Cei doi domni păreau că se țin în cea mai mare dragoste și cinste. Darurile nu mai conteneau din amîndouă părțile [41]. Nu sînt nici doi ani de cînd și-au făgăduit și în scris să se ajute unul pe altul. Și acum...

— Uite, vezi, asta mă scoate și pe mine din sărite, izbucni Toma spătarul. Voievodul nostru e un domn mîndru, mi-a spus-o încă de mult Dumitrașcu, la Țarigrad, și m-am încredințat și singur că așa e. Priviți numai la îmbelșugarea sculelor și a veșmintelor lui — pot să vă spun că pentru nestemata de la surguci a plătit 40 000 de taleri — priviți la mîndrețea zidirilor cu care-și împodobește satele, priviți la huzurul curții domnești, de care se minunează și străinii, toți cîți trec pe la noi. Cum de poate răbda un asemenea om înjosirile la care-l îndatorează turcii? Cînd se află în fața sultanului, trebuie să îngenunche și să-și plece capul la pămînt; orice mai-mărime turcească trebuie întîmpinată cu alai la marginea orașului; hanului tătarilor și pașalelor cu trei tuiuri — el are numai două, de — trebuie să le sărute piciorul [42]. Mai anii trecuți, cînd a fost să clădească la loc curtea din Tîrgoviște, a trebuit să împartă zeci de pungi de

bani ca să dobîndească învoire anume [43]. Cum poate, Doamne, să rabde toate astea ?

— Bună seara, boieri dumneavoastră.

În loc de răspuns, un murmur de uimire generală : pe aceeaşi uşă pe unde se strecurase cu cîteva clipe înainte tînărul Preda Drugănescu, intrase cel pe care cu atîta înfrigurare îl aştepta, încă de la începutul sfatului, spătarul. Nu era faţă boierească, nu era nici ostaş, nici curtean, nici dregător. Nu era nimic din toate acestea, şi totuşi le întrunea, în personalitatea lui, pe toate. Acel care păşise acum pragul încăperii nu era altul decît vlădica Antim Ivireanul, mitropolitul Ţării Romîneşti.

— Ai fost la măria sa ?

— De-acolo vin.

— Şi ?

— Nimic. A trimis la Iaşi pe comisul Gheorghe Castriotul ca să mijlocească pace între turci şi ruşi. Către acest sfîrşit se îndreaptă şi fericitul Hrisant, patriarhul Ierusalimului [44].

— Şi sfinţia ta nu i-a vorbit ? N-ai încercat să-l tragi de partea cea bună ?

— E cu neputinţă.

— De ce ? Ce zice ?

— Zice că oricum oastea noastră se alcătuieşte dintr-o nimica toată, care nu le-ar fi ruşilor de nici un ajutor...

— N-a auzit măria sa de iureşul norodului moldovean, sări căpitanul Mihalache.

— Taci, căpitane, îi curmă vorba spătarul Toma. Lasă pe vlădica să vorbească.

— Mai zice că, dîndu-se de partea ruşilor, războiul s-ar muta pe meleagurile noastre, pustiind ţara. Că el încă din 1709 i-a spus ţarului că numai

atunci i s-ar putea închina, cînd țarul, urmîndu-și biruințele, s-ar fi împăcat și cu Carol al XII-lea și abia atunci ar da năvală, cu puterile trebuitoare, în părțile noastre [45]. A te prinde cu turcii, zice, e o nebunie, căci sabia împăratului e lungă și tătarii încă sosesc. În scurt, cu toate înfrîngerile turcilor, domnul încă socoate că puterea lor n-a apus. De lăudat este, mi-a spus măria sa cu nu știu ale cui vorbe [45 bis], de lăudat este fiecare domn să fie de partea creștinească... însă cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temei, ca în loc de folosul țării să-i aducă pieire. La turci credință — zice — și la creștini laudă.

— Și nu i-ai vorbit de Cantemir vodă ?

— N-am cutezat să-i amintesc de astă pildă. În schimb mi-a amintit el de Costandin vodă Șerban, de Gheorghe Ștefan, de Mihnea și de Petriceicu, care tot astfel s-au pripit, cum zice măria sa, să se scoale împotriva turcilor și apoi au fost nevoiți să fugă, lăsînd țara în pradă și în robie. Și ar fi fost și zadarnic să mai stărui. Este așa cum am mai spus-o însumi cîndva și de pe amvon : „că de grăim vreodată cîte vreun cuvînt ca să folosim pre cineva, și mai vîrtos pre noi înșine, pentru datoria ce avem, cei mai mulți răpștesc zicînd : «acum acesta s-au aflat mai de treabă și mai învățat decît alții, să ne puie pre noi la cale ; de la părinți așa ne-am pomenit, și ne-am ținut și făr' de aceste învățături, și tot acest fel de obicei am avut, și nimenea n-a zis că sînt rele, nici au silit să ne strice obiceiurile». Ci de aceasta — și aici glasul vlădicăi se ridică, puternic, atît de puternic cît îi îngăduia taina sfatului — voi zice și eu că este așa precum ziceți voi, că viermele ce zace la rădăcina hreanului, de-i va zice

cineva să iasă de acolo să meargă la alte rădăcini mai bune, și el zice că mai dulce decît hreanul nu este, căci acolo s-a născut și într-acolo s-a pomenit" [46].

— Așadar încotro, jupîn spătare ? întrebă nerăbdător Mihalache, căpitanul de slujitori.

— Bine ar fi fost să avem încuviințarea domnului, clătină din cap Gavrilă Drugănescu. Of, dacă nu-mi vine și mie să zic cum zicea odată unul din boierii de divan, că nu-mi mai trebuiește alt nimic fără cît o farîmă de viață fără groază. Că zău, sînt bucuros mai bine să mă aflu în statul celor mai de jos și să fiu odihnit, decît să-mi fie numele acesta și să fiu pururea cu gheață în inimă... [47]

— Lăsați acestea acum — interveni Antim — că nu este vremea de a înmulți vorba, vremea purtării de grijă este. N-aveți învoirea domnului, aveți învoirea și blagoslovenia mea, mitropolitul Țării Romînești. Aveți de partea voastră cea mai fierbinte dorință a țării însăși. Ați auzit ce se întîmplă în Moldova ?

— Auzit, auzit, murmurară cu toții.

— Atuncea dară încălecați, luați în coburii șelelor tot ce puteți lua și răzbiți spre Iași, spre oastea mîntuitoare a rușilor. Jupîn spătare, ai veche prietenie cu Cantemir. Știi ce-ți rămîne să faci, știi ce-ți rămîne să-i spui.

— Știu. Jupîn stolnice ! Domnia ta ești din părțile Buzăului. Poți să ne duci pe drumuri de taină prin munții Vrancei în Moldova ?

— Tată ! sări Preda de la locul lui. Potecile din Vrancea le știu ca-n palmă. Vă duc eu de să nu ne simtă nici pasărea măiastră.

— Toate ca toate, dar cum fugim din tabără? Pentru noi e mai lesne, dar domnia ta, jupîn spătare, ai și jupîneasa și toată casa sus în vie. Și-apoi, ești cel mai tare în ochii domnului.

— Am eu un plan. Voi luați-o unul cîte unul înainte. Așteptați-mă pe drumul Urlaților, pitiți binișor în pădurice. În cîteva ceasuri vă ajung. Drum bun, și Doamne-ajută.

Așa cum li se rînduise, părtașii sfatului se strecurară pe rînd afară. Înveliră cu cîrpe copitele cailor, ca să iște cît mai puțină zarvă, și ieșiră din tabără, îndreptîndu-se spre locul de întîlnire. Cunoscînd pe ceaușul spătăresc, locțiitorul marelui spătar, și pe căpitanul de slujitori, străjile și caraulele li se închinară după cuviință și le dădură cale slobodă.

În iatacul sfatului rămase doar Antim cu spătarul Toma Cantacuzino.

— Ce plan ai, Tomo?

— Să mă ierte sfinția ta, dar țelurile mărețe îngăduie orice mijloace. Am eu un rînd de straie persienești, aduse cu mine încă de cînd eram la Țarigrad. Straie de muiere. Mă îmbrac în ele și, dacă m-o vedea vreunul din oamenii măriei sale și-o cădea la bănuială, am să-i spun că am o ibovnică în sat și că mă duc în fiecare noapte la ea astfel îmbrăcat ca să nu prindă de veste jupîneasa [48].

— De, fătul meu... făcu Antim, stăpînindu-și anevoie un zîmbet ce-i înflorea barba lui albă.

— Dar spune-mi, părinte, unchii mei Costandin și Mihai erau și ei la măria sa? întrebă, repede, Toma.

— Erau.

— Și cum ziceau, ca noi sau ca domnul?

— Nicicum.

— Apăi știi preasfinția ta, că nici ei n-au silă de planurile noastre. Și poate că... poate că dacă ne-or izbîndi, și-o cădea Brîncoveanu, oi veni eu domn în locul lui. Atunci...

— Taci, Tomo, îi tăie aspru vorba vlădica. Eu de așa lucru nu știu și nici nu voi să știu. Pe mine alta nu mă privește decît mîntuirea țării.

3

Descălecînd de pe armăsarul plin de spume, călărețul care se oprise înaintea unei porți dosnice a palatului metropolitan din Tîrgoviște ceru cu glas șoptit și dobîndi intrare neîntîrziată, chiar acum, în faptul nopții, la vlădica.

Nu trecuse nici o lună de cînd, părăsind tabăra de la Albești, boierii fugari se așternuseră cu hățurile slobode la drum, spre deznădejdea domnului care, în dimineața cînd băgase de seamă dispariția marelui spătar, „plîngea de durere", cum ne spune Del Chiaro, gîndindu-se la răzbunarea turcilor. Călăuziți prin munții Vrancei de Drugăneștii de fel din părțile Buzăului și cunoscători ai locurilor, Toma Cantacuzino și oamenii lui trecuseră în Moldova și se înfățișaseră, la Iași, lui Dimitrie Cantemir și țarului Petru I.

Omul venea de acolo. Se numea Vlasie, avea rang de stegar [49] și aducea vești.

— Lucrurile păreau să se încurce, își urmă el povestirea [50]. La început, văzînd pe Dimitrie vodă că a trecut de partea rușilor și văzînd năvala norodului la oaste, turcii se speriase rău de tot. Sosirea dumnealui marelui spătar făcuse să le sporească și

mai tare spaima, căci se gîndeau că și în Țara Romînească — și pretutindeni la fel, s-o scula mulțimea. Au prins deci a ne da tîrcoale, stăruind să punem pace. Cu hrana e greu. Tare greu. Țarul bizuia mult pe carele de zaherea făgăduite de măria sa Brîncoveanul. Așa că a adunat sfatul de război, să hotărască : primi-vom pacea, au ba ?

— Și ?

— Și au hotărît să urmeze războiul. Cel mai vîrtos au stat să nu facă pace Dimitrie vodă și Toma spătarul.

— Ce zicea Toma ?

— Istorisea de cum umblă treburile în Țara Romînească. Cum că zadarnic nădăjduiește împăratul la ajutorul Brîncoveanului, că acesta nici oaste nu face, nici pîine nu cumpără. Și că văzînd el Toma așa, s-a vorbit cu unchii lui, cu Costandin stolnicul și cu Mihai spătarul și cu alți boieri din țară și a venit înaintea lor. „Și să știe împărăția ta — întocmai așa i-a spus — că toată țara e bucuroasă să se închine la împărăția ta, numai Brîncoveanu nu primește și face piedică tuturor". Și a mai adăugat și de 18 000 sîrbi ce-s în capul țării muntenești care și ei ar vrea să vină la împăratul și pe care de asijderea îi oprește Brîncoveanu și nu-i lasă să meargă.

— Asta cam așa e, încuviință Antim. Numai că anevoința pîinii...

— Apăi să vezi sfinția ta, că au născocit leac și pentru asta.

— Și anume ?

— Magaziile turcești de la Brăila gem de bucate. Așa că au cerut Toma împăratului să-i dea oaste și să meargă să lovească Brăila, s-o ia. Și să strice

şi podul de peste Dunăre, să nu mai aibă vizirul pe unde fugi îndărăt[51]. Şi mai zicea că dacă au să vadă asemenea treabă muntenii, au să-l lase pe Brîncoveanu şi, unindu-se cu dînsul, au să-i iasă în cale împăratului, la Fălciu, cu mulţime de oaste şi cu belşug de bucate, din olatul Brăilei.

— Şi ce-a zis împăratul?

— Hatmanul Ioan Neculce se împotrivea cu multă dîrzenie şi-i şoptea într-una la ureche lui Dimitrie vodă că nu e bine să-şi răşchire oastea. De bună seamă că o fi ajuns şi la urechea împăratului ceva, căci hotărîrea sfatului de război suna cam astfel: „Pentru aceasta, deşi este cu primejdie să se primească asemenea rugăminte, totuşi pentru ca să nu ajungă la deznădejde creştinii care aşteaptă ajutorul nostru, se îngăduie această cale deosebit de primejdioasă, fiindcă bucatele lipsesc“ [52].

La aceste vorbe, Antim, care ascultase pînă acum liniştit povestirea stegarului, sări în picioare:

— Va să zică e ceva adevărat în zvonurile care umblă prin norod. Încă de cîteva zile se aude că oşti ruseşti şi moldovene se îndreaptă spre Ţara Romînească. „Treaba asta — a zis vodă — pe mine nu mă priveşte.“ Dar norodul fierbe[53]. Ci spune, omule, odată, aţi purces spre Brăila?

— Purces, sfinţia ta. Sîntem 12 000 de călăreţi. În fruntea noastră se află Renn generalul, brigadirul Cirikov şi Toma spătarul Cantacuzino[54]. În şapte zile am fost la Focşani. Acolo am răspîndit în mulţime zeci de izvoade din universalul ţarului. O, de-ai vedea cum îi sorb oamenii cuvintele, cînd le tălmăcim chemarea la luptă împotriva turcilor şi îndemnul de a se uni cu oştile ruseşti.

— Ni l-ai adus şi nouă?

— Iată-l[55].

Proclamația țarului, dată la 25 februarie 1711 și redactată inițial în limba latină, tocmai spre a-i sublinia caracterul „universal", era, așa cum își dădea seama Antim citind-o, mai mult decît o chemare la un război oarecare. „Greu asupriți sub jugul barbarilor, grecii, romînii, bulgarii, sîrbii..." [56], încă de la cele dintîi cuvinte, manifestul se adresa deopotrivă tuturor popoarelor aflate sub jugul otoman, îndemnîndu-le să se ridice la un adevărat război de independență.

— Du-te, stegarule. Unește-te cu oastea, luați Brăila și ridicați tot norodul la luptă împotriva blestemaților de turci.

Și Vlasie plecă. În marș forțat, el ajunse împreună cu tovarășii săi de oaste în noaptea de 13 spre 14 iulie sub zidurile Brăilei. În drumul lor, li se alăturară nu numai mulți „din cei proști și săraci", nu numai mulți dintre boierii mărunți, „den boiernașii curții", ci și ofițeri ca Manta Căpitanul și dregători mai răsăriți ca Iordache Cocorăscu sau Costandin sin Cornii banul, pe care cu acelaș năduf îi pomenește, laolaltă, cronicarul oficial [57]. Alături de trupele rusești și de călărimea moldoveană comandată de Toma spătarul, băștinașii brăileni s-au ridicat și ei la luptă, măcelărind, la fel ca în Moldova, pe turci, și distrugînd depozitele lor de alimente [58]. Cît despre asaltul propriu-zis, relatarea cronicarului [59] este pe cît de concisă, pe atît de elocventă: „Și a doua zi, vineri... au tocmit oastea de război și mare năvală au dat ienicerilor la meterezele lor. Ce turcii deodată tare au stătut, iar pe urmă n-au mai putut suferi focul grenadirilor și i-au scos muscalii din metereze. Iară alții le-au laut apa despre Dunăre; și

așa, lipindu-se de cetate, au aruncat granadirii cu granate preste zid în cetate... Ce văzînd turcii că le-au luat și apa, numai ce le-au căutat a li se închina. Deci sîmbătă, în răsăritul soarelui, iulie 14 zile, s-au și închinat turcii să iasă din cetate..."

După luptă, Toma Cantacuzino începe să strîngă degrabă rezerve alimentare, și să organizeze oștirea munteană. O dată cu aceasta, el trimite fără zăbavă spre tabăra din Moldova raportul biruinței.

Ce se întîmpla însă acolo? După o primă bătălie, dată la Bîrseni, în ziua de 7 iulie, în care, luptînd cot la cot cu trupele rusești, oștile moldovene comandate de însuși Dimitrie Cantemir se acoperise de glorie [60], grosul oștirilor ruso-moldovene se loviră cu turcii la Stănilești, la 8—12 iulie. Armata rusă, pedestrași și călărași, se alcătuia din 38 426 de oameni. Comandați de vizirul Baltagi Mehmed, turcii erau, afară de tătari, 119 600 [61]. Deși chinuite de foame — ajutorul muntean continua să se lase așteptat — trupele aliaților izbutesc să respingă atacul principal al turcilor (9 iulie) care lasă pe metereze 7 000 de morți și răniți [61 bis]. La 10 iulie, o contraofensivă ruso-moldoveană produce noi pierderi turcilor. Ienicerii se răscoală împotriva marelui vizir și refuză să pornească la un nou atac [62].

În ciuda zdrobitoarei lor superiorități numerice, turcii nu izbutise să obțină nici o victorie decisivă. În aceste clipe sosește, din Țara Romînească, raportul lui Toma Cantacuzino despre cucerirea bogatei cetăți Brăila. Scrisoarea lui însă, în loc să ajungă în mîinile cui trebuia, este interceptată de boierul moldovean trădător Lupu Costachi, care o comunică vizirului [63]. Răscoala ienicerilor, sîngeroasele pierderi suferite pînă atunci, precum și pierderea

Brăilei și veștile despre adeziunea muntenilor la cauza antiotomană, toate acestea îl fac pe vizir să înceapă tratative de pace.

La rîndul lor, armatele ruso-moldovene erau istovite. Penuria de hrană era mereu mai dureroasă. De la corpul de armată trimis în Muntenia nu venea nici o veste. Cantemir stăruia să se continue războiul. Petru I ar fi vrut el însuși să se bată pînă la ultimul om; după unele izvoare, numai viitoarea împărăteasă Caterina, unindu-și stăruințele cu cele ale lui Seremetiev și cu ale statului-major, l-ar fi înduplecat să primească, totuși, pacea[64]. Tratatul se încheie la Prut, la 12 iulie 1711. Azovul se retroceda turcilor, Taganrogul și cetățile de pe Nistru urmau să fie distruse, Ucraina îi revenea din nou Poloniei, iar Crimeea și... Brăila — spre marea stupefacție a țarului care abia atunci află că fusese cucerită — trebuiau să fie evacuate de trupele rusești[65].

În timpul tratativelor, turcii cerură rușilor să le predea pe Dimitrie Cantemir, pe care îl socoteau hain. „Aș putea da turcilor — ripostă Petru I — toată țara pînă la Kursk, pentru că-mi rămîne nădejdea de a o recuceri, dar nu pot nicidecum să-mi calc credința și să predau pe un principe care și-a pierdut domnia pentru mine, căci este cu neputință să recîștigi onoarea, o dată ce ai pierdut-o" [66].

Astfel se încheie campania de la Prut. Pentru ruși, pierderile din acest război fură compensate de faptul că, încheind pace cu turcii, dobîndiră libertatea să-și îndrepte toate forțele spre nord, împotriva Suediei, în vederea cuceririi ieșirii la Baltica[67]. Ca și Dimitrie Cantemir, ceilalți boieri patrioți moldoveni care îmbrățișaseră cauza luptei de eliberare, precum și boierii munteni în frunte cu Toma Cantacuzino

aflară un generos azil în Rusia, unde cei mai mulţi dintre dînşii se stabiliră pe viaţă, întemeind cămine şi familii. O dată cu retragerea trupelor plecară în Rusia şi numeroşi oşteni de rînd, ţărani liberi şi mazili [68].

Din partea turcilor, represaliile nu se lăsară aşteptate: printr-o fetvă a muftiului, Moldova se declară ţară rebelă, cu voie de a o prăda tătarii [69]. Lupu Costache fu şi el curînd răsplătit de marele vizir pentru devotamentul său: trimis întîi la Varna şi închis în obezi şi cu lanţuri de grumazi pentru o daraveră cu nişte iepe, fu liberat după ce „i se înflase şi limba în gură", pentru ca, după cîţiva ani, acelaşi vizir Gin Ali să pună să-i taie capul în plin cîmp, „iar trupul său au rămas acolo neîngropat, de l-au mîncat păsările" [70].

Consecinţele imediate ale evenimentelor din 1711 fură o înăsprire şi mai sălbatică a asupririi otomane. Totuşi, campania de la Prut a adus tuturor popoarelor din Balcani o înteţire a luptei lor de eliberare. Pentru ţările romîneşti, această campanie a avut menirea să scoată încă o dată în evidenţă ura crîncenă a maselor populare împotriva jugului otoman şi să întărească frăţia cu poporul rus. Ea este un preludiu al colaborării cu marea vecină de la răsărit — colaborare care, după aproape două veacuri de lupte comune, avea să ducă, în 1877, la biruinţa în războiul pentru independenţă. În zilele de astăzi, după ce, la 23 August 1944, poporul romîn, sub conducerea gloriosului nostru partid, a scuturat jugul fascist şi a pornit pe drumul construirii socialismului, multiseculara prietenie şi-a aflat deplina ei încununare.

Dacă, în Moldova, năzuinţele maselor şi-au găsit un vrednic interpret în politica patriotică a lui Di-

mitrie Cantemir, în Țara Romînească cinstea de a fi înțeles și de a fi sprijinit, împotriva șovăielilor domnului și departe de interesele personale ale boierilor, aceste năzuințe îi revine mitropolitului Antim Ivireanul.

4

Din încrîncenarea zilelor de vară ale anului 1711, Brîncoveanu scăpă, deocamdată cel puțin, cu fața curată. Nu la fel se întîmplă însă cu Antim ; în labirintul urzelilor, fățăriilor și făcăturilor vremii, furtunosul mitropolit avu, curînd după aceea, de trecut printr-o aspră încercare. Adus în țară de Brîncoveanu, el își începuse activitatea într-o epocă în care relațiile dintre domn și Cantacuzini erau dintre cele mai cordiale, chiar dacă aceștia din urmă cîrmuiau alături și peste capul voievodului, care, așa cum s-a mai arătat, nu era decît un instrument al lor. Cu vremea însă intervenise o ruptură, pricinuită de motive de politică internă și externă. Pe plan intern aceste motive se reduceau la concurența pentru săpînirea izvoarelor de venituri ale țării ; pe plan extern, contradicția — Cantacuzinii : pentru o alianță fățișă cu Rusia ; Brîncoveanu : pentru neutralitate — atinsese în 1711 un moment culminant. Călăuzindu-se, așa cum am văzut, după năzuințele maselor populare, Antim se situase, în această cumpănă, în tabăra Cantacuzinilor și, implicit, în cea potrivnică domnului.

Liniștindu-se apele, Brîncoveanu a căutat firește să pedepsească pe cei care, patronînd fuga lui Toma Cantacuzino, îl puseseră într-o atît de primejdioasă situație față de Poartă. Cine erau principalii „vino-

vați" ? Desigur Cantacuzinii, în frunte cu Costandin stolnicul și cu Mihai spătarul. Pe cît erau însă Cantacuzinii de tari — cu întinse bogății în țară și cu influente relații peste hotare — pe atît era, în această epocă de decădere a puterii centrale, de slabă domnia. Așa se face că, deși defecțiunea lui Toma s-a produs cu sfatul și cu îndemnul celor doi unchi ai săi, acestora nu li s-a clintit nici un fir de păr : atotputernici, ei au rămas și mai departe cu moșiile lor și cu influența lor politică neștirbită. În schimb, dușmanii lui Antim găsesc acum vreme cu prilej să-și pornească răzbunarea. Prin curajoasele sale demascări din „Didahii", el își atrăsese încă mai de mult asupră-și antipatia boierimii, ba chiar și a clerului. Or, cine prezidase sfatul de la Albești ? Antim, mitropolitul. Cine primise, la Tîrgoviște, pe stegarul Vlasie cu universalul țarului ? Antim, mitropolitul. Încetul cu încetul, cîte o vorbă strecurată cu socoteală și la timp potrivit, cîte o calomnie îndemînatic grefată pe un fapt real, cîte o răstălmăcire a cuvintelor mitropolitului (și nu erau puține) izbutiră să-l surpe în dragostea și prețuirea ce i-o purta Brîncoveanu. Și astfel, la 13 ianuarie 1712, într-o „duminică la vreme de chindie, prealuminatul domn Ioan Costandin voievod... au trimis la noi cu poruncă mare pre duhovnicul lui, pre episcopul Nisis chir Mitrofan Thasitul... de ne-au zis să fac paretisis de bunăvoia mea și să-mi las scaunul și să ies, au să mă scoată măria sa cu sila și să scrie la Țarigrad să mă și caterisească" [71].

Cum putea să se apere Antim de o asemenea gravă, categorică poruncă domnească ? Vedea că dușmanii lui cîștigaseră de partea lor și pe duhovnicul domnului, persoană cu greutate, și, prin însăși

funcția lui, sfetnic de taină, care știuse desigur să-l ațîțe cum se cuvine. Cere totuși o audiență, și aceasta i se acordă, pentru marți seara. Înțelegînd însă că audiența nu va putea fi prea lungă și că Brîncoveanu nu va fi dispus să-l asculte cu prea multă bunăvoință, el așterne și pe hîrtie răspunsurile lui și, după ce vorbește „în taină cu măria sa", „într-acel ceas i-am dat și scris aceste 12 capete, care le însemnăm aici, să se afle la cei de pre urmă spre aducerea aminte și să cunoască fieștecine și nevinovăția noastră".

Întors în iatacul său, el le transcrie încă o dată, fie din memorie, fie după izvodul inițial; ca și cealaltă, alcătuită 18 zile mai tîrziu, amîndouă aceste întîmpinări ni s-au păstrat, așa cum au fost scrise chiar de Antim cu mîna lui. Citindu-le astăzi, putem reconstitui nu numai anume învinuiri concrete ce i se aduceau, ci și întreg eșafodajul de urzeli care a creat atmosfera prielnică pentru ca domnul să le ia în seamă. Cele două întîmpinări către Brîncoveanu, „apologia" lui Antim cum au fost ele numite de istoria literară, sînt totodată un model de demnitate și curaj, exprimate în pagini care, ca și alte multe ieșite din pana mitropolitului, se ridică la o înaltă valoare literară.

Desluşim, din apologia lui Antim, două învinuiri concrete: una este un anume memoriu de 24 de puncte, pe care Antim l-ar fi alcătuit împotriva lui Brîncoveanu, iar cealaltă privește 7 pungi de bani din cheltuielile mitropoliei, pentru care nu putea produce justificare.

Să le examinăm, una cîte una, așa cum rezultă din întîmpinări. Iată întîi chestiunea memoriului. Ea apare limpede din punctul 8 al apologiei, pe care îl

cităm restabilind punctuația corectă: „Între celelalte mozavirii (calomnii) și vînzări ce-mi fac... au zis către măria ta, cel ce au zis, cum să fiu făcut 24 de capete asupra măriei tale împotrivă, ce și ce voi să fac. Întreabă pe părintele Nisis, să-ți spuie (să-ți relateze) acele capete ce zic (despre care vorbesc *ei)*, că i le-am citit într-acel ceas ce au pomenit de ele, fiind de față și Odrianul; care capete eu vream să le arăt măriei tale tocma de atuncea și să-ți cer voie să mă lași să-i afurisesc de față pre cei ce le scornesc, dar n-au vrut să mă lase unii. Iar de vei pohti măria ta, să ți le trimeț să le citești, să vezi ce cinste îmi fac fiii mei cei sufletești și ce vorbesc pentru (despre) mine. Ci zicînd eu aceluia ce ți le-au spus (care ți-au vorbit de ele), cum că s-au lunecat și el cu firea ca toți oamenii, și cum că toate le am însemnate capete, și (dar) nevrînd să i le citesc, că nici aveam vreme, nici îmi este drag să le mai auz, au zis cătră măria ta contrariul".

Deci: Antim va fi alcătuit, probabil, un memoriu amănunțit privitor la unele probleme care atingeau și treburile statului. Un vrăjmaș de-al lui Antim, care nu cunoștea actul, a dus vorba la Brîncoveanu cum că memoriul ar fi îndreptat împotriva lui. Duhovnicul domnului a venit la Antim și acesta i-a demonstrat pe loc netemeinicia pîrii, scoțînd și citindu-i pe loc („într-acel ceas ce au pomenit de el") memoriul, de față fiind și mitropolitul Adrianopolei. Denunțătorul vine apoi personal la Antim și-i cere să i-l citească și lui. Mîndru și nefiind dispus să dea socoteală la orișicine, Antim îi răspunde că „s-a lunecat cu firea", că „toate cele 24 de capete le are însemnate", că fiind, adică, scrise pe hîrtie, negru pe alb, nici un zvon nu le mai poate atinge

(era liniştit, pentru că acum le cunoştea şi Mitrofan), dar refuză să i le arate. „N-avea vreme" şi poate că i-o fi fost şi lehamite de cîtă vîlvă se stîrnise în jurul acestei chestiuni. Mînios, şi poate şi jignit, denunţătorul se întoarce la domn şi-i spune „contrariul" — adică îi relatează în chip fals fie întrevederea cu Antim, fie conţinutul actului. Cît despre act, pe care încă după ce i-l arătase lui Mitrofan voise să i-l arate şi domnului, demascîndu-i public pe clevetitori, e gata şi acum, ca ultimă dovadă, să i-l trimită, ca să-l citească cu ochii lui.

Cea de-a doua învinuire concretă este că a îndatorat mitropolia (punctul 11) : „Iară de vei zice măria ta pentru ce am îndatorit casa... am multe, de mi s-ar ţine în seamă, carele nu sînt fără de cale..." Suma exactă o aflăm din cea de a doua întîmpinare : 7 pungi de bani.

Înainte de a vedea cum se apără Antim de această învinuire, să stăruim puţin asupra celorlalte capete de acuzaţie. Dîndu-şi seama că numai două culpe, cea dintîi imposibil de dovedit, iar cea de-a doua minoră în ultimă analiză, nu sînt în stare să-l doboare, vrăjmaşii lui Antim le însoţesc cu un întreg alai de alte învinuiri, din acelea care, luate în parte, nu înseamnă nimic, dar care, cumulîndu-se, pun în cea mai grea situaţie pe învinuit.

Aceste pîri se pot împărţi în două categorii, după cum concură la fundamentarea uneia sau alteia din cele două învinuiri concrete.

Desigur că principalul cal de bătaie a fost, în cele cîteva luni cîte s-au scurs, părtăşia lui Antim la fuga lui Toma Cantacuzino şi a oamenilor săi : „avînd (domnul) — zice Antim în preambulul pri-

mei întîmpinări — prepus pentru nişte lucruri ce le-au adus întîmplările vremii de s-au făcut, cum că să fie făcut cu învăţătura şi îndemînarea noastră". De aici învinuirea, vagă de altminteri, ce rezultă din punctul 1 : „De am viclenit pe măria ta, au casa măriei tale, au am vreun gînd rău..." În continuare, aceeaşi categorie de pîri privea, evident, activitatea lui de predicator, căci iată ce zice Antim la punctul 2 : „A doua, de am grăit, au în biserică (propoveduind cuvîntul lui Dumnezeu) au afară... vreun cuvînt carele să nu fi fost pre plăcerea măriei tale, l-am grăit din datorie, ca un păstoriu sufletesc, iar nu cu vicleşug, să te vatăm au trupeşte au sufleteşte".

Iată, aşadar, postamentul pe care îşi aşază vrăjmaşii lui Antim fragila acuzaţie a actului îndreptat împotriva domnului : „Antim — vor fi zis ei — care şi cînd cu Toma a lucrat împotriva măriei tale, el care într-una te vicleneşte, el care şi în biserică şi în afară de biserică n-are decît vorbe de hulă şi de duşmănie împotriva măriei tale şi împotriva noastră a boierilor etc. etc... nu este de mirare că şi acum a alcătuit 24 de capete" etc. etc.

A doua categorie de pîri se axează pe insinuări şi urmăreşte să-l pună pe Antim în postura unui delapidator inveterat, care numai din lipsa unui control a rămas pînă acum nesancţionat. Iată ce zice vlădica la punctele 3-5 ale apărării sale : „iară ce am lucrat în 7 ani ce am fost acolo (la Snagov) (nu atîta din venitul casei, cît din sudorile feţei mele), lucrările acelea mărturisesc la toţi... iar încailea am ieşit cu cinste şi *nimenea nu mi-au luat seama* (subl. ns.) căci se vedea că am făcut şi am adaos, iar n-am stricat, iar nici datorie am lăsat".

„La episcopia Rîmnicului... iar apoi am ieşit cu cinste şi *nici seama mi-au luat nimenea* (subl. ns.), nici datorie am lăsat..."

Reconstituim, deci, acestălalt postament, pe care se urcă lipsa celor 7 pungi de bani : „La Snagov cine ştie cît o fi furat, că de dat socoteală n-a dat la nimeni ; de la Rîmnic cînd a plecat, tot aşa n-a dat nimănui vreo socoteală ; a făcut pe urmă ce a făcut şi, mai cu sila, mai cu mila, mai cu mite, a apucat dregătoria de mitropolit unde iar aşa etc. etc.".

În sfîrşit, o ultimă pîră, care, prin infamia ei, se potriveşte la fel de bine fiecăreia din cele două categorii : „Între altele se cuvintează şi aceasta, cum că sînt strein şi nu s-au cuvenit să fiu eu mitropolit" (punctul 12). „Apoi — răspunde pe bună dreptate Antim — n-am fost numai eu episcop şi mitropolit strein în Ţara Romînească, ci au fost şi alţii mulţi, precum să văd în condice, şi precum să politiceşte (cîrmuieşte) în toată biserica". Nimic mai adevărat : ca şi mulţi alţii, însuşi Mitrofan, duhovnicul domnului şi cel care avea să-i succeadă pînă la sfîrşit în scaun lui Antim, era grec ; numai că „streinul" acesta venit din Georgia se identificase mult mai deplin cu năzuinţele poporului romîn decît mulţi arhierei sau boieri autohtoni.

Demontînd astfel punctele apărării lui Antim, vedem că acuzaţiile ce i se aduceau erau departe de a exprima o vrăjmăşie întîmplătoare a unui boier oarecare ; ele au, dimpotrivă, un caracter de campanie organizată, pusă la cale de acele vîrfuri ale clasei dominante cu care, prin cuvintele şi faptele lui de patriotism, Antim se pusese în conflict. Pe aceste „obraze mari bisericeşti şi mireneşti", pe acei care

„sînt pricina răutății îi știu — declară el — cine sînt, ca cum mă știu însumi pre mine..." Ei pot fi găsiți nu numai în hotarele Țării Romînești, ci și la Constantinopol : „unii de aicea, și alții dintr-altă parte". Mult ar vrea el, Antim, să fie pus de față cu dînșii și să-i rușineze pentru clevetirile lor, dar „mie nu mi să cuvine, ca unui arhiereu, să grăiesc pre nimeni de rău, nici să pîrăsc..." Regretăm astăzi această delicată discreție a mitropolitului și ne întrebăm unde trebuie căutați vrăjmașii lui : de bună seamă în rîndurile boierimii filoturce, care nu-i putea ierta atitudinea din 1711.

Dacă numele ne rămîn, deocamdată, ascunse, cunoaștem, în schimb, roadele campaniei îndreptate împotriva lui Antim. Așa cum se înfățișa în momentul acela, situația mitropolitului era cît se poate de gravă. Într-adevăr, porunca domnească nu-i vestea numai îndepărtarea din scaun, ci îl obliga și la dureroase despăgubiri materiale pentru cele 7 pungi a căror „chiverniseală" nu se putuse afla : „Judecă măria ta — se roagă Antim — de este cu cale și de să cuvine să fiu lipsit, acum la bătrînețele mele, de amîndouă : și de turma ce mi s-a încredințat de Dumnezeu, ca unui nevrednic, și de munca și osteneala tinereţelor mele". Căci, adaugă el, invocînd un străvechi principiu juridic : „nu vei pedepsi de două ori pentru aceeași". Iar în cea de-a doua întîmpinare, alcătuită cu 13 zile mai tîrziu, el pune, în culmea amărăciunii, această ultimă condiție pentru a-și da demisia : „Numai mă rog măriei tale să-ți faci milă de bătrînețele mele și de neputințele ce am și, precum te-au luminat Dumnezeu de ai aflat chiverniseala celor trei pungi (precum mi-au zis

Nisis), să afli şi celorlalte 4, şi să-mi iai zapisele de la datornici, să mi le dai în mîna mea, şi aşa voi face şi eu scrisoare de la mîna mea a demisiunii..."

Ce s-a întîmplat după 3 februarie — data celei de a doua întîmpinări — e lesne de înţeles după desfăşurarea ulterioară a evenimentelor : Antim rămîne mai departe, netulburat, în scaun. Care au fost motivele care l-au determinat pe domn să revină asupra primei sale hotărîri ? Poate că, în legătură cu învinuirea de „viclenie", îl va fi pus pe gînduri şi apărarea mitropolitului. Poate că vor fi avut oarecare înrîurire şi argumentele, costelive ce-i drept, de procedură bisericească expuse de Antim la punctele 9 şi 12 ale „apologiei", sau apelurile sale la evlavie. Poate că nici vechea dragoste şi preţuire ce-o nutrea pentru harnicul mitropolit n-au rămas fără greutate în cumpăna judecăţii domnului. În ce ne priveşte, socotim că „infidelitatea" lui Antim în 1711 a fost într-adevăr „adusă — cum spune el — de împrejurările vremii". Ajuns în fruntea ierarhiei bisericeşti a ţării, ce-ar fi putut nădăjdui mai mult ? Poate o patriarhie, la care l-ar fi îndreptăţit pe de-a-ntregul atît pregătirea lui teoretică, cît şi puternica lui personalitate. Dar aceasta ar fi implicat îndepărtarea de ţară — şi Ivireanul se identificase prea deplin cu năzuinţele patriei sale de adopţiune, ca să se îndure s-o părăsească. Pe Antim numai hotărîta lui orientare antiotomană l-a aşezat în tabăra lui Toma şi a celorlalţi Cantacuzini, la care orientarea filorusă se îmbină cu setea de putere şi cu dorinţa de a parveni la domnie. Fapt este că, silit de împrejurări, Brîncoveanu nu i-a putut lovi pe Cantacuzini, ci a fost nevoit să accepte un compromis. Or, în lotul Cantacuzinilor intra şi Antim,

care s-a bucurat de urmările acestui compromis, rămînînd mai departe în scaunul metropolitan.

Chiar așa stînd lucrurile, și chiar dacă, la fel ca și celelalte, ele n-au fost menite inițial decît să acopere alte dedesubturi politice, argumentele cu care Antim încearcă să justifice lipsa celor 7 pungi de bani rămîn pentru noi cele mai prețioase din toată „apologia". Deși cel mai puțin „la obiect", aceste argumente capătă astăzi, tocmai prin perspectiva de la care le privește Antim, o puternică valoare generalizatoare. După ce invocă, nu fără accente de duioșie, întreg trecutul lui de muncă și de cinste, Antim arată că, chiar dacă a făcut datorii la mitropolie, le-a făcut pentru că „am cheltuit ca la o casă a mea, cum cheltuiește fieștecine la casa lui, și ca un păstoriu adevărat, iară nu ca un năimit, carele junghe și strică..." Iar apoi, adaugă el, „pre aceste vremi aș pohti să știu : cine *nu* (subl. ns.) este dator din cîți ne fierbem într-această ticăloasă de țară ? Că întîi și pre măria ta te auz totdeauna zicînd cum că este datoare țara cu două sute și mai multe de pungi. Oare această datorie măria ta o faci, au întîmplările vremii ? Și aceasta au adus și pre alții, și pre mine la datorie..."

Asemenea cuvinte, în care ne întîlnim iarăși cu interpelările directe specifice stilului lui Antim, așa cum îl cunoaștem încă din „Predici", denotă și o demnitate plină de prestanță din partea autorului lor : „aș pohti să știu" — zice el — și, pe deplin conștient de rangul său, aproape deopotrivă cu cel al suveranului, nu se sfiește să se compare cu dînsul, invitîndu-l să privească împreună, de pe același punct de vedere, cauza majoră a tuturor relelor : jugul otoman.

IV

„Ce folos este a nu bea vin și a fi beat de veninul mîniei ?"

1

Și astfel, lunile începură iar să se înșire, unele după altele. Turcii continuă, la fel de sistematic și încă mai aspru ca pînă acum exploatarea țării ; oamenii abia mai dovedesc să împlinească sutele de „cară" cu alimente, sutele de boi și de cai, miile de galbeni și de brațe de muncă pe care sultanul, vizirul și alți meghistani nu mai contenesc cerîndu-le. Cu prețul tuturor acestor plocoane, daruri și corvezi, Brîncoveanu continuă să domnească, pare-se, mai netulburat ca niciodată. Se apropia ziua de 15 august 1714, cînd avea să împlinească 60 de ani de viață și 26 de domnie ; meșterii ardeleni începuseră încă de pe acum să bată medaliile jubiliare, niște monede de aur în valoare de 2 pînă la 10 galbeni una, pe care boierii urmau să le primească în dar la ospățul fericitei aniversări [1]. Domnița Smaragda, cea mai mică dintre fete, se măritase și ea, primind aceeași fabuloasă zestre ca și celelalte șase surori mai mari. Pe drept cuvînt putea să exclame cronicarul : „Și așa cu acestea să bucura în ospețe și în veselii, în nunte, și ale boierilor de

pămînt și ale lui nunte, măritîndu-și fetile, însurîndu-și feciorii cei de vîrstă, că atîta era fericit, cît mi să pare că toate darurile norocului era asupra lui. Că mulți au noroc în lume, dar nu în toate, că unii au noroc de cinste, iar nu de feciori și de bogăție și de stat frumos și de altele. Alții au noroc de feciori iar nu de cinste și de bogăție și de altele, și tot au și lipsă de unile. Iar acest domn în toate au avut noroc : bogat, frumos la chip, la stat, vorba lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, fete din destul, gineri, nurori așijderea ; cinste mare și în boieria lui și în domnia lui ce au domnit, nici o lipsă nu va fi avut. Și acest domn ar fi putut să zică cuvintele lui Solomon, că orice i-au pohtit inima lui, nu i-au lipsit. Acestea și ca acestea văzînd înaintea ochilor lui, numai să veselea"[2]. Despre partea turcilor părea să nu mai existe nici o temere : sultanul scosese chiar o publicație, recunoscută și de muftiu, prin care se arăta că acel ce va cuteza să afirme despre domnul Munteniei cum că este ghiaur, adică necredincios, va fi considerat el însuși trădător ; domnului Munteniei, spunea mai departe publicația, numai legea mahomedană îi lipsește ca să fie turc curat, iar prin slujbele și credința lui de pînă acum, el întrece cu mult pe mulți turci[3].

Paralel cu bunăvoința „stăpînilor" turci, Brîncoveanu căuta totuși să-și ia și alte măsuri, menite să-l asigure în cazul vreunei catastrofe. Încă din 1694 obține îngăduința de a reclădi reședința de la Tîrgoviște (mai aproape de munți decît Bucureștii), unde petrece o bună parte din an. Pe temeiul înrudirii cu Cantacuzinii dobîndește, încă din 1679, cetățenia transilvană ; în 1688 devine conte, iar în 1695 prin-

cipe al imperiului, căpătînd și garanția că se va putea refugia, la caz de nevoie, în Transilvania. În vederea acestui scop achiziționase și cîteva proprietăți peste munți: de la guvernatorul Gheorghe Banffi cumpărase, pe 1 000 de galbeni, Sîmbăta de Jos, și de la alți doi nobili unguri, Poiana Mărului. Totodată, el se îngrijește și de bani numerar: lui Mano Apostolu, omul lui de la Brașov, îi încredințează 53 893 de galbeni, iar depozitul lui de la Zecca Veneției ajunge, prin trimiteri succesive, pînă la 210 000 galbeni, adică la peste jumătate milion de taleri [4].

Reconstituind, mai sus, profilul moral al boierimii, așa cum rezultă din documente, din izvoarele narative și din incisivele cuvinte ale lui Antim, vorbeam de felul cum boierimea pierdea orice urmă de etică în fața folosului personal. După părerea noastră, comportarea Cantacuzineștilor față de vărul și unchiul lor Brîncoveanu este, în tot evul mediu romînesc, cea mai grăitoare pildă pentru totala, sălbatica lipsă de scrupule cu care se urmăreau țelurile de parvenire. Dacă, uneori, cruzimile unor domni în pedepsirea boierilor uneltitori își găsesc, oarecum, o justificare în fața istoriei prin ideea politică a luptei pentru autoritatea domnească în statul centralizat, dacă în însăși fuga de la Albești a lui Toma și a oamenilor lui scopul de parvenire își află o orientare pozitivă prin aceea că corespundea năzuințelor antiotomane ale maselor populare, nimic nu poate justifica politica trădătoare, orientată, după 1711, spre scopuri exclusiv personale, a Cantacuzineștilor. „...Că nu le-au lipsit — zice cronicarul, altminteri ostil lui Brîncoveanu — în zilele lui Costandin vodă

nici un feli de bine ca să nu-l aibă, voie veghieată, sfetnici ai domnului, plini de bani, de sate, de vii, fără bir, fără împrumutări, precum alții ai țării da, iar ei nicidecum. Să zic adevărul, iar nu minciună, că mai bine trăia ei decît și Costandin vodă, că el avea grijile domniei, iar ei avea plimbările și desfătările și cîștigurile și tot binele, dar tot nu era mulțumiți de binele acela, ci poftiia și mai multu, adecă domniia..." [5]

În ciuda asigurărilor de felul publicației citate mai sus (Cantemir o califică drept o „undiță" menită să-l amăgească pe Brîncoveanu care, naiv, „a înghițit-o" [6]), turcii urmăreau de mult să pună mîna pe întreaga avere a bogatului domn, atît cea aflătoare în țară, cît și pe cea pe care o știau trimisă, în taină, peste hotare. Nu le mai rămînea decît să-l mazilească, declarîndu-l „hain" — acuzație care ducea în mod automat la confiscarea întregii averi. Pentru aceasta aveau însă nevoie de o plîngere formală a boierilor — căci față de turci Brîncoveanu își satisfăcea regulat și cu vîrf și îndesat toate obligațiile — și, mai ales, le era teamă ca nu cumva prinzînd de veste domnul, să fugă peste munți. Se îngrijiră Cantacuzineștii de amîndouă aceste nevoi [7]. Ginerele lui Mihai Cantacuzino și fratele fostului domn Mihai Racoviță (care locuia, mazil, la Constantinopol), Dumitru Racoviță, refugiat la Brașov, fu însărcinat să măsluiască pecețile unor boieri. Plîngerea, „arzul *" sau „arzmahazarul" cum i se zicea, astfel iscălită, i se încredință vătafului de aprozi Costandin Diichiti, trimis de Brîncoveanu

* *arz* — plîngere scrisă (împotriva domnitorului) prezentată sultanului sau marelui vizir.

într-o misiune la Constantinopol. Aici, el predă documentul fratelui lui Dumitru, Mihai Racoviță, fostul domn al Moldovei, care, la rîndul lui, se îndeletnicea și el, după obiceiul mazililor aflați la Poartă, cu tot felul de uneltiri spre a recăpăta domnia uneia din cele două țări romînești. Plîngerea era, de altfel, precedată și însoțită de numeroase informații privitoare la corespondența secretă a lui Brîncoveanu cu rușii și cu ceilalți dușmani ai împărăției (Cantacuzineștii înșiși continuau să păstreze strînse relații de corespondență, atît cu Toma, cît și cu cancelaria țarului ! [6]) și la expedierile de bani în străinătate. Cîteva din piesele faimoaselor medalii jubiliare lucrate la Brașov luară și ele drumul Țarigradului, corp al unui delict cît se poate de grav : chipul lui Brîncoveanu, aflat pe una din fețe, dovedea că domnul Munteniei își luase nemaipomenita îngăduință să bată monedă. La acestea se mai adăuga învinuirea — adusă de Cantacuzinești ! — că fuga lui Toma s-ar fi făcut cu consimțămîntul lui Brîncoveanu, precum și aceea că marea parte din an pe care domnul o petrece la Tîrgoviște este o dovadă că premeditează el însuși să fugă peste munți. Nu lipsea desigur nici clasica „plîngere" din asemenea arzuri, prin care boierii din opoziție, brusc cuprinși de o mare „milă" față de masele populare, îl acuzau pe domn că jefuiește țara, sărăcind-o.

Cît despre capturarea lui Brîncoveanu, sultanul și vizirul primeau asigurări că nu se va ivi nici o defecțiune : păstreze numai turcii secretul, sosească numai — prin surprindere — firmanul de mazilire, și mai departe — treaba boierilor.

Totul era, aşadar, pregătit, cînd se întîmplă un fapt neprevăzut, care păru să tulbure puţin mersul lucrurilor.

2

— V-am poftit, boieri dumneavoastră, să vă arăt o scrisoare ce mi-a sosit chiar acum, în mare taină şi grabă, de la Ţarigrad [9], zise domnul către cei cîţiva dregători adunaţi într-un iatac al curţii gospod.

Printre dînşii se afla marele paharnic Ianache Văcărescu, desigur Costandin stolnicul Cantacuzino şi fratele lui, Mihai Spătarul şi, poate, şi mitropolitul ţării, Antim Ivireanul.

— Ce scrisoare, măria ta? întrebă unul din sfetnici.

— Iată despre ce e vorba. Doftorul grec Antonio Koreas, pe care-l ştiţi, că a trăit şi aici la noi cîţiva ani, îngrijeşte pe-o rudă de-a caimacamului. Aflîndu-se zilele trecute la căpătîiul bolnavului, soseşte să-l cerceteze de sănătate un prieten de-al lui, logofătul de taină al lui Gin Ali, marele vizir. Stînd ei de taifas, şi întrebîndu-l bolnavul ce e nou în oraş, omul vizirului îi spune că beiul Valahiei a fost găsit hain faţă de „înalta Poartă", că mazilia lui a şi fost hotărîtă şi că nu se mai aşteaptă decît numirea capugiului care s-o ducă la îndeplinire. Doftorul s-a făcut că nu bagă de seamă ce vorbesc turcii, sau că nu pricepe, şi amesteca mai departe la leacurile lui. Ieşind însă de la turc, a căutat pe un alt grec,

din prietenii lui, care iată ne vestește totul ca să ne păzim. Ce ziceți, boieri dumneavoastră ?

Un murmur de neliniște străbătu adunarea.

— Dar avem și noi oamenii noștri la Țarigrad, vorbi Mihai Spătarul. Ei ce scrisori ne trimit ?

— Nici una, grăi stolnicul. Să fi fost măcar o fărîmă de adevăr în toate astea, ar fi aflat ei ceva și ne-ar fi dat de știre, ca întotdeauna.

— De, interveni un alt sfetnic. Nu vreau să vorbesc într-un ceas rău. Dar amintiți-vă de nălucirile ce-au bîntuit-o acum cîteva zile pe biata răposata domnița Stanca, în ceasul cînd și-a dat sufletul. Se făcea că vede o ceată fioroasă de turci care te trăgeau pe măria ta de grumazi, încercînd să te tîrască la Țarigrad [10].

— Eresuri ! zîmbi stolnicul.

— Și cînd am coborît Dealul Mitropoliei întorcîndu-ne de la pogribanie, continuă celălalt, ți-amintești măria ta de găina cea neagră care ți-a zburat pe braț tocmai cînd treceai călare pe dinaintea crucii de piatră așezată pe locul unde a fost tăiat tatăl măriei tale, răposatul Papa postelnicul ? [11]

— Eresuri, ripostă încă o dată stolnicul. Turcii îl țin în cea mai mare cinste pe măria sa vodă. Cea mai bună dovadă e scrisoarea pe care abia am primit-o, iscălită chiar de mîna lui, de la Gin Ali, vizirul cel mare.

— Asta cam așa e, răspunse, îngîndurat, Brîncoveanu.

Despre ce scrisoare a vizirului vorbea stolnicul ? Radu, fiul cel mai mic al domnului, era logodit cu fata lui Antioh Cantemir. Dorind să celebreze nunta, Brîncoveanu trimite marelui vizir o scrisoare foarte respectuoasă în care îi cere îngăduința de a-și în-

sura băiatul cu nepoata lui Dimitrie Cantemir, declarat rebel față de Poartă. Dacă sultanul, arăta domnul Munteniei în scrisoarea lui, ar avea cea mai mică reticență față de această căsătorie, el, deși un asemenea lucru ar fi împotriva datinilor, e gata să rupă logodna. Însoțită de un dar de 4 000 de galbeni și de o splendidă blană de samur, scrisoarea îl minună pînă și pe vizirul deprins cu generozitatea Brîncoveanului. „Nu știu ce să mai cred despre voievodul Valahiei, i-ar fi spus el unui subaltern. Pe de o parte trebuie să-l prețuiesc ca pe un vrednic supus, de vreme ce îmi trimite adesea daruri, plătește întotdeauna tributul la vreme și se îngrijește cu sfințenie de toate carele de provizii și de tot ce-i cere sultanul, stăpînul nostru; pe de altă parte, am temeiuri să-l cred un om rău, după acuzările ce-mi sosesc din Valahia..." În această împrejurare, el acceptă numai blana, trimițîndu-i lui Brîncoveanu o scrisoare de răspuns în care-l asigură de solicitudinea și de protecția lui și îl felicită cu prilejul nunții, spunîndu-i „să trimită cu cea mai mare pompă, cum se cuvine unui prinț de rangul său, să aducă mireasa, care să fie petrecută din Constantinopol pînă la Valahia cu un cortegiu măreț, iar nunta s-o celebreze cu tot fastul și veselia cuvenită, căci prin grația lui Alah, Poarta fiind în pace cu toată lumea, se poate bucura și el de aceeași liniște în țara sa, fără a se teme de război"[12].

— Domnița Bălașa și cu bărbatul ei, aga Manolache Lambrino, au și purces spre Țarigrad să aducă cocoana, mai adăugă Mihai Cantacuzino.

— Măria ta, interveni Costandin stolnicul. Se apropie Paștile. De bună seamă că grecul n-are bani

şi atunci a scos astă scorneală, făţarnică şi plină de rîvnă, ca să-şi umple punga cu arginţi.

— Ducă-se dracului ! îşi ieşi din fire Brîncoveanu, zvîrlind cu scîrbă scrisoarea. Ducă-se dracului de cobe, de aducător de veşti rele ! Dacă altceva nu s-a priceput să scornească, n-o să capete nici un ban de la noi.

3

Şi aşa, în seara zilei de 23 martie 1714, care era marţea de dinaintea Paştilor, Mustafa-aga, capugibaşa, hambar emini *, îşi făcu intrarea în Bucureşti. Sosirea lui nu iscă nici o zarvă. Podul Beilicului — Calea Şerban vodă de astăzi — de obicei neîncăpător cînd veneau alaiurile dinspre Giurgiu, era pustiu. Nici în poarta numeroaselor cîrciumi, nici măcar în poarta vestitei „cahvenele", care avea privilegiul să stea deschisă şi pe vreme de ciumă, nu ieşi vreun privitor. Mustafa-aga venea însoţit de numai cîţiva slujitori, iar bucureştenii nu-şi vedeau capul de pregătirile pentru sărbători. Nici la curte nu trezi vreo emoţie sosirea lui Mustafa-aga. Proaspătul mosafir era doar un vechi prieten al domnului, care-i trimise, chiar în murgul serii, o delegaţie, vestindu-l că, dacă doreşte să fie primit în audienţă, poate pofti numaidecît. Ostenit de drum, Mustafa-aga răspunse că nu-l zoreşte nimic şi că îşi rezervă pentru a doua zi plăcerea de a-l vedea.

---

* *hambar emini* — mare dregător otoman, intendent al magaziilor sultanului ; un fel de mare clucer.

Miercuri dimineaţă, însoţit de legiuitul alai, capugiul fu petrecut pînă la curte, unde domnul îl primi în sala cea mare de audienţe.

— *Hoj gieldun, beg,* îi spuse el, curtenitor, pe turceşte, sculîndu-se de pe scaunul său şi întîmpinîndu-l pînă la jumătatea odăii. Bine-ai venit. Pofteşte de şezi.

— Nu-i vreme de şezut, răspunse turcul. Îmi pare rău că mi-a căzut tocmai mie, care-ţi sînt vechi prieten, să-ţi aduc o veste atît de proastă. Şi, scoţînd din sîn o năframă neagră de mătase, i-o zvîrli pe umăr, zicînd : mazil !

Uluit, domnul aruncă o privire piezişă spre umărul cernit şi dădu să se prăbuşească în scaunul său.

— Nu, îl îmbrînci turcul. Locul domniei tale nu mai e aci. Încredinţează-te lui Dumnezeu şi crede în mila sultanului, stăpînul nostru. Şi acum, cheamă în grabă pe mitropolitul ţării şi pe boierii de divan.

Nu trecură nici cîteva clipe şi sfatul se afla adunat. Desfăşurînd firmanul, Mustafa-aga citi, în faţa tuturor, hotărîrea sultanului prin care Brîncoveanu era declarat hain, adică rebel, şi obligat să se înfăţişeze de îndată, cu toată partea bărbătească a familiei sale, la Ţarigrad.

După ce boierii se declarară răspunzători, cu viaţa şi cu averea lor, că Brîncoveanu nu va fugi, după ce, adus aproape pe sus, starostea de negustori din Bucureşti fu făcut garant pentru garanţia boierilor, fostul domn, dat în paza chezaşilor lui, se retrase într-una din cămările sale. Abia acum, cei cîţiva slujitori turci din garda capugiului, puţini dar înarmaţi pînă în dinţi, se dădură deoparte de la uşile de unde, cu poruncă tare ca la cel mai mic tumult să măcelărească pe domn şi pe toţi care

ar încerca să-l apere, nu se clintiseră de cînd pășise Mustafa-aga pragul odăii. Fără să mai piardă nici o clipă, turcul, ajutat și de Cantacuzinești, începe să sigileze vistieria și cămara domnească.

Zvonul despre cele ce se petrec la curte se împrăștie cu iuțeala fulgerului în oraș. Ca să prevină orice — iluzorie — tentativă de împotrivire, cei interesați răspîndise știrea că la Giurgiu adastă un corp de 12 000 de turci, care stau gata să treacă țara prin foc și prin sabie, în cazul că fostul domn ar încerca să fugă. Adevărul era că sosea, însoțit de alai, Reichiap, imbrohorul * sultanului. Primise de la capugiu știrea că totul s-a săvîrșit fără nici o tulburare și grăbea spre București ca să înscăuneze pe domnul cel nou.

Doborît, Brîncoveanu nu-și dă totuși seama încă de imensitatea catastrofei. În 1703 mai fusese o dată, la fel de intempestiv, chemat la Poartă, „să sărute poala împărătească" [12 bis]. Tărăgănase, atunci, cu aproape două săptămîni plecarea și trimisese înainte o delegație de mari boieri care să-i netezească drumul, împărțind din belșug daruri pe unde trebuia și arătînd că țara e mulțumită. Ajuns, în sfîrșit, în fruntea unui strălucit alai, la Adrianopol, fusese primit de marele vizir și de sultan și dobîndise, în schimbul sporirii haraciului cu 240 de pungi pe an, confirmarea domniei pe viață. Adresîndu-i, acum, cîteva scurte rînduri patriarhului Hrisant Notara, el îi vestește chiar în dimineața zilei de joi „această nenorocire și prea mare întristare care pe neaștep-

* *imbrohor* — mare dregător otoman, mai mare peste grajdurile sultanului (un fel de mare comis), trimis de obicei în țările romînești cu sarcina de a detrona sau de a înscăuna un domn.

tate ni s-a întîmplat", dar își închipuie că va mai avea, ca odinioară, unele răgazuri : „iată că și noi ne gătim și *după puține zile* (subl. ns.) plecăm" și mai crede încă în sinceritatea celor ce-l înconjurau : „deși toată boierimea strigă și cere să vie cu noi". „Totuși — adaugă el — nu știu ce va ieși", și iscălește cu mîna tremurată [13].

În vremea aceasta, adică în toată noaptea de miercuri spre joi, Cantacuzineștii, avînd ca tălmaci pe boierul Iordache Caramanlău, bătuse drumul la Mustafa-aga. Se făcuse doar lui Mihai Racoviță promisiuni care trebuiau și ele zădărnicite, cu noi daruri și făgăduieli !

În zorii zilei de joi, boierii, călări, ieșiră în întîmpinarea imbrohorului, pe care, cu tot alaiul, îl petrecură pînă la locuința lui. Nu încăpea nici o zăbavă : porunca era ca la ceasul prînzului să se înfiinţeze cu toții din nou, ca să „aleagă" domn.

Se adunară, deci, la vremea hotărîtă, soborul de arhierei în frunte cu mitropolitul, Costandin stolnicul Cantacuzino, Mihai Cantacuzino, Ștefan Cantacuzino, feciorul lui Costandin, care avea rang de spătar, Costandin Știrbei (vechea noastră cunoștință, „urgisitul" din 1695, care ajunsese, încă din 1710 [14], la cea mai înaltă dregătorie a țării, aceea de mare ban), apoi vistierul Șerban Bujoreanu și alții. Imbrohorul se făcu întîi a-i consulta asupra persoanei noului domn, boierii se făcură a dezbate cîteva propuneri. Cantacuzineștii stăruiră din toate puterile — așa cum ne asigură Ștefan în scrisoarea lui către Hrisant Notara din 26 martie [15] — să fie menținut Brîncoveanu, pînă cînd turcul curmă scurt toată această mascaradă și, întrebînd : „care-i spătarul Ștefan ?" se dezbrăcă de conteș, i-l puse pe umeri

și investi astfel oficial domn pe Ștefan Cantacuzino, fiul cel mai mare al stolnicului Costandin. Apoi ceru un condei și porunci iazagiului Bocteș să completeze firmanul împărătesc, în care numele noului domn fusese lăsat alb. Sosi în sfîrșit și caftanul, care nu era cel domnesc, sigilat în vistierie, ci vechiul caftan de spătar al lui Ștefan. Călare pe calul domnesc, tînărul voievod fu petrecut cu tot alaiul la curte, iar mitropolitul Antim oficie în oarecare grabă și probabil nu în biserica mitropoliei, ci, după cîte înțelegem, chiar în paraclisul curții, slujba încoronării. Și, în vreme ce într-una din odăile măturate Brîncoveanu se pregătea să plece pentru o călătorie din care n-avea să se mai întoarcă niciodată, dincoace, în sala tronului, imbrohorul citi în chip solemn firmanul, iar boierii se perindară unul cîte unul pe dinaintea lui Ștefan vodă, firitisindu-l și sărutîndu-i mîna ; geamurile zornăiau de bubuitul tunurilor slobozite în curte.

Nu „după puține zile", cum credea, și nici, ca în 1703, însoțit de un numeros alai de boieri credincioși și iscusiți, ci chiar a doua zi, vineri, se porni Brîncoveanu spre Țarigrad. Împreună cu el plecau doamna Maria și cei patru feciori, Costandin, Ștefan, Radu — care n-avea să-și mai pună niciodată cununa de ginere — și Matei, în vîrstă de 12 ani. În jalnicul convoi se mai cuprindea doamna Ana, soția lui Costandin beizadea, patru gineri și sfetnicul cel mai apropiat al fostului domn, Ianache Văcărescu.

După plecarea lor, Ștefan vodă „cerca — așa cum ne spune cronicarul — averea lui Costandin vodă să o găsească, cu mare pohtă, și o au și găsit ; ci una au dat-o la imbrihorul în seama împărăției, alta

au mîncat-o el cu imbrihoru"[16]. Pentru rigoarea cu care au fost urmărite uriașele bogății ale fostului domn, e elocventă o scrisoare din iulie a stolnicului Cantacuzino, către Hrisant Notara : „...epistații împărătești au socotit tot felul de dobitoc al lui Costandin voievod, vinurile și toate roadele, și cele de anul trecut, și cele de anul acesta, pînă și fasolele — să nu rîzi, cu adevărat — și le-au prețuit cum au voit și banii i-au orînduit a se plăti..."[17]

Paralel cu jefuirea averii lui Brîncoveanu, în țară, bunele lui rude s-au îngrijit totodată să facă astfel încît să nu mai fie niciodată tulburate. Într-altă scrisoare, din aprilie, adresată aceluiași Hrisant Notara, stolnicul se arată de acord să nu se facă nici o pîră împotriva „nenorocitului domn", dar adaugă, spălîndu-se pe mîini : „el singur s-a grăbit spre prăpastie și n-a ascultat de sfatul cuminte al nimănuia... Ce apărare va putea face, nu înțeleg : noi i le-am spus din vreme și să se gîndească la mijloace de apărare ; nu și-a bătut capul cu acestea, nici n-a ținut în seamă pe cineva"[18]. „Apărarea" trebuia să și-o facă „nenorocitul domn" nu numai împotriva acuzațiilor turcești, dar și împotriva pîrilor trimise chiar de aici, din țară, prin Costandin Știrbei și cumnatul lui Ștefan vodă, Radu Dudescu, care pornise în cea mai mare grabă pe drumul Țarigradului, la nici cîteva zile după plecarea lui Brîncoveanu.

După luni de cazne hoțești în temnița de la Șapte Turnuri, după ce dă, nefericitul, toată imensa lui avere, numai ca să-și scape viața, în duminica de 15 august 1714, de Sîntămărie Mare, ziua doamnei și cea de-a 60-a aniversare a nașterii lui, soarta lui Costandin vodă se împlinește. La Iali-chioșc (Chioș-

cul Mării), în fața sultanului aflat în caicul său, în fața întregului corp diplomatic și a mulțimii adunate la priveală, sub ochii osîndiților înșiși, mereu mai puțini și mereu mai îngroziți, cad pe rînd sub securea gîdelui capetele lui Ianache Văcărescu, al lui Matei, al lui Radu, al lui Ștefan, al lui Costandin beizadea și, în sfîrșit, după ce văzuse totul, capul Brîncoveanului însuși.

Toată năprasna se săvîrșise în „mai puțin de o jumătate dintr-un sfert de ceas" [18 bis].

Sîngerosul, sălbaticul măcel stîrni indignarea tuturor celor care-l priviseră. „Chiar și turcii au judecat acest fapt ca barbar și îngrozitor" notează ministrul francez Des Alleurs în raportul său către Ludovic al XIV-lea [19]. Grozăvia acestui deznodămînt pare să fi depășit pînă și așteptările Cantacuzineștilor. Îndărătul obișnuitei sale ipocrizii, o undă de căință răzbate din scrisoarea lui Ștefan vodă, datată 6 septembrie : despre pieirea lui Brîncoveanu, scrie el, „barbitul * graiului nu poate să scoată nici un cuvînt... Desigur că sfîrșitul acesta al acestei tragedii vrednice de lacrimi și de milă a fost pricină de multă întristare și scîrbă, nu numai rudelor și prietenilor, ci, îndrăznim a spune, și chiar dușmanilor și celor de alt neam ; căci a fost un lucru *neașteptat* (subl. ns) și neauzit, și nici cu ochii nu credem să-l fi văzut cineva săvîrșit, nici în cărțile de istorie să-l fi citit" [20].

Vechea tradiție bucureșteană, potrivit căreia trupul lui Brîncoveanu fusese adus în capitală și înmormîntat la biserica Sf. Gheorghe Nou, se adeveri abia în 1914, cînd se descoperi lespedea de

* *barbit* (gr.) — instrument muzical cu mai multe coarde, un fel de lăută, în sens mai larg : organ.

mormînt și candela, făcute în cea mai mare taină de văduva doamnă Maria, în anul 1720.

Tragicul sfîrșit al lui Brîncoveanu și al familiei sale a impresionat profund și pe oamenii simpli din Țara Romînească. Numeroasele versiuni ale cronicii rimate despre „moartea lui Costandin vodă" au circulat vreme îndelungată în manuscrise și au fost recitate pe de rost, pătrunzînd în colinde și vicleimuri și apărînd, împreună cu alte balade populare, în culegerile de folclor :

Intr-o gioi de dimineață,
Zi scurtării lui de viață,
Brîncoveanul se scula,
Fața blîndă el spăla,
Barba albă-și peptina.

Sînt cunoscute versuri din balada : „Costandin Brîncoveanul", publicate, în prelucrarea sa, de Vasile Alecsandri în „Poezii populare ale romînilor" [21]. Mai puțin măiestrite, versurile populare, așa cum se găsesc în manuscrisele ce ni s-au păstrat [22], prezintă, în schimb, o impresionantă exactitate în relatarea succesiunii momentelor dramei. La Alecsandri, Brîncoveanu, cînd îi vede, pe ferestrele palatului, pe turci sosind (și am văzut că primirea capugiului la curte a avut loc într-o miercuri, nu într-o „gioi"), își cheamă vitejește fiii la arme, se iscă o bătălie, dar turcii „dau ireș" și îl ridică. Urmează un dialog cu totul fictiv cu sultanul, apoi uciderea celor 3 (în loc de 4) fii și în sfîrșit a domnului însuși. Versurile originale, alcătuite desigur de un contemporan al evenimentelor, redau întocmai sosirea capugiului, apoi, a doua zi, cea a imbrohorului, chemarea boierilor și „alegerea" lui Ștefan spătarul, plecarea spre

Constantinopol, vinovăția Cantacuzinilor și sfîrșitul lor etc. etc. Spre deosebire iarăși de prelucrarea lui Alecsandri, unde ideea centrală este eroica împotrivire a lui Brîncoveanu la propunerea sultanului de a-l ierta cu condiția să se turcească, în versurile originale accentul cade pe contrastul între sfîrșitul voievodului și trecuta lui măreție, precum și pe sentimentul de satisfacție privitor la sfîrșitul celor ce-i pricinuiseră pieirea :

Că e lumea-nșelătoare
Și foarte amăgitoare
De-i face și-i amăgește
Și pre toți îi prilăstește.
Pre domni și pre împărați
Și pre cei ce sînt mai tari,
De-i vroiește-n avuție
Și să țin în sumeție
Ca și cînd n-ar avea moarte...
Precum iată c-au privit
La Costandin vodă ce-au domnit...

Sub veșmîntul feudal al fatalismului, versurile populare ascund ideea unei justiții imanente pentru faptele reprobabile, precum și un avertisment dat celor trufași și bogați.

4

Sălbatica exterminare a familiei lui Brîncoveanu nu i-a cășunat întru nimic lui Antim. Deținători ai puterii, Cantacuzinii nu aveau nici un motiv să-l înlăture pe mitropolitul care, deși, cum spuneam, de pe alte poziții și în alte scopuri, se aflase alăturea de ei și împotriva fostului domn. Astfel, în pu-

ţinii ani ai lui Ştefan Cantacuzino, situaţia lui Antim este mai solidă ca niciodată, iar activitatea lui cunoaşte un adevărat apogeu.

În 1715, tipografia se mută de la Tîrgovişte la Bucureşti, unde apare, în greceşte, cartea: „Sfătuiri creştine politice către... preaînălţatul domn şi stăpînitor a toată Ţara Romînească... Ştefan Cantacuzino voevod, de preasfinţitul mitropolit... Antim Ivireanul de curînd tipărite..." După cum însuşi arată în prefaţă, Antim a adunat în această cărticică de 33 de pagini „din sentenţele vechilor dascăli înţelepţi, pe cele mai frumoase şi mai potrivite", înfăţişîndu-le lui Ştefan vodă pentru ca acesta „să-şi înfrumuseţeze moravurile cu înţelepciune şi cu o purtare vrednică de un domn". În afară de prefaţă şi de rugăciunile care o încheie, cartea este scrisă în întregime în versuri, alcătuite cu un deosebit simţ poetic, cum ne încredinţează C. Erbiceanu, care le traduce în limba romînă [23]. „La trei lucruri — scrie Antim — se cunoaşte de toţi guvernarea bună, după filozofi: dacă se găseşte în piaţă pîine de ajuns, dreptate văzută în tot locul, dacă neteama se află pretutindenea în localitate, ca să poată umbla oamenii fără frică şi oboseală" [24]. Desluşim în această parafrazare a cine ştie cărui filozof grec unul din cele mai intime deziderate ale acelor vremuri tulburi: eliberarea de cumplita, de veşnica teamă, care ca o umbră însoţea deopotrivă paşii fiecăruia. Cît priveşte guvernarea, Antim îl sfătuieşte astfel pe domn: „Consilieri buni să ai la toate actele tale, pentru că actele neconsultate se zice că-s rele" [25]. Este, poate, aci, expresia unor concepţii generale în aceşti ani cînd procesul de transformare a statului feudal domnesc (în care puterea

domnească reprezenta, singură, autoritatea centrală) într-un stat feudal boieresc era de mult şi pe deplin încheiat[26].

Tot în acest răstimp înalţă harnicul mitropolit, pe malul drept al Dîmboviţei — în mahalaua Popii Ivaşcul şi anume pe locul unde se afla o veche biserică de lemn făcută de paharnicul Staicu Merişanu, mănăstirea Antim; frumosul lăcaş dăinuie pînă astăzi, pe strada care-i poartă numele. La cererea lui de a-i vinde locul, fratele paharnicului, vistierul Drăguşin răspunde, printr-o scrisoare din 23 aprilie 1714, că este bucuros de gîndul cel bun al mitropolitului; cît despre loc, e gata să i-l vîndă, sau, dacă primeşte, e şi mai bucuros să i-l dăruiască, spre a fi trecut în rîndul ctitorilor[27]. Nu ştim cum s-a înţeles pînă la urmă Antim cu dînsul (oricum, astăzi, chipul vistierului nu apare printre ctitorii — Neagoe vodă[28] şi Antim — zugrăviţi de-a dreapta şi de-a stînga uşii de la intrare); ceea ce ştim e că însemnează pe verso-ul scrisorii „Răspunsul cărţii noastre ce-au dat vistierul Drăguşin Merişanu...", o numerotează cu cifra 4, şi continuă, mulţumit cu consimţămîntul de principiu al proprietarului, lucrările de construcţie pe care le şi începuse, chiar în ziua cînd Drăguşin îşi scria răspunsul. Tot din aceeaşi zi datează şi manuscrisul „Învăţături pentru aşezămîntul cinstitei mănăstiri a tuturor sfinţilor, adecă capete 32, întru care să coprind toată chiverniseala mînăstirii... Acum într-acestaşi chip aşezat în zilele prealuminatului... domn... Costandin voevod, de noi, smeritul mitropolit al Ungrovlahiei, ctitorul, la leat 7221 (1713), aprilie 24, în care au s-au început zidirea bisericii". Scris şi împodobit în întregime de mîna lui Antim, „Aşezămîntul", con-

servat la Biblioteca Academiei R.P.R. sub cota 3342, este un adevărat monument de artă. Pe prima scoarță, minunate podoabe georgiene, lucrate în aur, încadrează chipul regelui David, așezat într-un jeț și scriind, cu pana, psaltirea pe care o ține pe genunchi. De-a stînga și de-a dreapta lui se află cîte un scaun, pe care stau călimara și harfa, ca două simboluri ale artei legendarului poet și cîntăreț. Scoarța de la sfîrșit e și ea împodobită cu o rozetă mare, la mijloc, către care se îndreaptă razele din colțuri.

Pe verso-ul foii de titlu, Antim și-a desenat, în peniță, stema, care se înfățișează astfel : pe un scut roșu cu marginile negre se află un cîmp verde pe care stă, în poziție verticală, și cu casa în jos, un melc. Între coarnele care ajung pînă în partea de sus a scutului e desenată o stea în șase colțuri. Din laturile superioare ale scutului pleacă un baston — în dreapta * — și o cîrjă arhierească — în stînga. Scutul e timbrat cu o mitră arhierească, deasupra căreia se află o pălărie cu borurile mari. De sub pălărie pornesc două șnururi împletite, care, după ce se înnoadă cîte o dată în jurul celor două bastoane, mai fac fiecare cîte o buclă dublă și ajung pînă deasupra scutului, terminîndu-se cu cîte un ciucure. De-a stînga și de-a dreapta pălăriei și sub fiecare din ciucuri sînt scrise, respectiv, următoarele litere : A I M U (Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei). Două vrejuri de frunze stilizate se înnoadă, delicat, sub centrul inferior al scutului și suie apoi, îmbrățișîndu-l.

---

* „Dreapta" e stînga scutului privit din față. În heraldică, se presupune că acel care descrie o stemă o poartă pe propriul său piept.

Toată această compoziție este înscrisă într-un cerc verde, care, la rîndul lui, se înscrie într-un pătrat ale cărui colțuri sînt împodobite cu un frumos motiv de frunze, pe fond roșu. Un nou pătrat îl chenăruiește și pe cel precedent: acesta din urmă e și el împodobit cu motive de frunze stilizate, iar la mijlocul fiecăreia dintre cele patru laturi se află cîte un boboc roșu de trandafir.

Pe fila a cincea și a șasea se poate citi un „Pinax al capetelor ce se află într-această cărțulie", cuprinsul adică al lucrării, iar pe verso-ul filei a șasea, chenăruită, e desenată în peniță biserica. Urmează, pînă la fila a opta, „predoslovia", și apoi, pînă la fila 35, textul lucrării. Fiecare capitol începe cu o inițială ornată. La fila 31, după o nouă vinietă, se află iscălitura lui Antim. Numeroase alte desene în culori, ornamentale și figurative, împodobesc și alte file ale acestui splendid manuscris, care poate sta cu cinste alături de cele mai strălucite exemplare ale miniaturisticii universale.

Așa cum rezultă și din „Așezămînt", și din hrisovul arhieresc datat 20 iulie 7223 (1714) — probabil după tîrnosirea bisericii — ctitoria lui Antim are la bază nu numai „milosteniile îndurătorilor creștini" [29], ci și „ostenelile" lui „cele multe, din tiparitul cărților". Ca izvor de venituri, ctitorul îi asigură o bogată zestre, „adică moșii, vii, mori, stupi și dobitoace de tot felul". La rîndul lui, Ștefan vodă Cantacuzino îi dăruiește și el, în octombrie 1715, 100 de bolovani de sare de la ocnele din Telega și îi acordă numeroase scutiri de bir [30], pe care, în martie 1716, Nicolae vodă Mavrocordat le întărește cu un nou hrisov [31].

Felul cum, în afară, firește, de obișnuitele cheltuieli, aveau să se întrebuințeze veniturile „casei" vădesc caldele sentimente ale Ivireanului față de mulțimea celor mărunți și necăjiți, precum și statornicele lui preocupări culturale : „Să să facă milostenie la săraci în toate duminecile. Să aibă oarecare milă în toate sîmbetele cei ce vor fi în temniță", prevede el. O dată pe an, din veniturile mănăstirii urma „să se îmbrace... trei săraci și trei fete sărace", și tot la o anume dată dinainte stabilită trebuia „să se înzestreze pe an o fată săracă". „Străinii nemernici" (nevoiași) găseau „odihnă" la mănăstire „trei zile... cu mîncare și cu sălășluire preste toată vremea". Iar cei care, în luxurianta epocă brîncovenească, erau scoși „prin ulițe morți, cerșind milă pentru îngroparea lor", aveau „să se îngroape cu cheltuiala casei".

Tot din „cheltuiala casei" trebuiau „să se hrănească trei copii ce ar învăța carte, și dascălul lor să-și ia plata ostenelii în mănăstire". „Pentru folosul obștei și pentru agoniseala casei", Antim rînduiește ca în incinta ctitoriei sale să funcționeze două tipografii : una grecească și alta romînească. Penuria de personal tipografic, de care încă și Heliade Rădulescu se mai plînge, în 1836, într-o scrisoare către Costache Negruzzi [32], trebuie să se fi făcut, desigur, și mai simțită cu un veac și jumătate în urmă. Așa se explică și bunele condiții pe care le cunoșteau puținii lucrători calificați existenți. Pentru echitatea „tocmelii" lor, pasajul de la punctul 17 al „Așezămîntului" lui Antim ni se pare elocvent : „Cînd vor lucra tipografiile, au cea grecească, au cea romînească, au cu bani străini (comenzi din afară), au cu banii casei, să aibă a lua tipograful,

carele va fi, împreună cu feciorii (ucenicii) lui cîți va avea de lucru, de coală plata lui taleri 3, și să ia și 10 cărți cu hîrtia stăpînească (exemplare drepturi de autor !) și feciorii cîte o carte. Însă plata coalei (de către client) să fie taleri 6 ; ci pre jumătate să ia tipografii simbria lor și pre jumătate să rămînă pe seama casei. Și de s-ar strica ceva de ale tipografiei, să fie datoare casa să le dreagă, iar nefiind la mijloc nici lucru străin, nici al casei. Și va vrea tipograful cu cheltuiala lui să tipărească vreo carte, să aibă voie cu știrea egumenilor și a epitropilor să tipărească și, din cîți bani va lua de pre aceea carte, să aibă datoria să dea bisericii al patrulea ban."

Spiritul gospodăresc al lui Antim se vădește și din felul cum organizează biblioteca mănăstirii, căreia îi întocmește un registru inventar, reglementînd totodată într-un chip cît se poate de modern împrumuturile : „Cîte cărți am lăsat în bibliotica noastră, atîta grecești, cît și rumînești, după cum scriu în catastihul bisericii, las cu blestem să nu îndrăznească să ia cineva vreuna să o înstreineze. Iar de va trebui cuiva să ia vreuna să citească pre dînsa, au să o scrie, au să caute ceva într-însa, fără răvaș iscălit de la cel ce o cere, cu făgăduială cum că o va trimite înapoi și cu vreme hotărîtă să nu o dea ; și să poarte grijă să o ceară" (cap. 18).

Alte două capete ale aceluiași „Așezămînt" constituie un interesant document pentru neomenia cu care erau tratați salariații, precum și pentru necinstea egumenilor care, la adăpostul prestigioasei lor poziții sociale, nu se dădeau în lături de la cele mai murdare escrocherii.

„Las cu blestem — spune Antim în capul 15 „Pentru simbria slugilor" — ca cine va sluji la această casă... nici cu un mijloc să nu i se oprească simbria pe cît va fi slujit, au de va ieşi el de bună voia lui, au de-l va goni egumenul, ci să aibă a-i da preste ce-i va face simbria 1 taler mai mult şi 4 pite, să-i fie de cale..." Iar într-unul din capetele adăugate ulterior (8), Antim hotărăşte: „De să va întîmpla cineva să-i dea egumenului să-i păstreze niscai bani, au scule, au haine, să le păstreze ca lumina ochilor lui, în dreptate şi adevăr, fără de nici un vicleşug, şi cînd le va cere să le dea pe toate deplin, precum le va fi luat..."

Pe acest egumen, „care va fi", al ctitoriei sale, Antim îl supune unui control ce urma să se exercite de către oameni înstăriţi şi solvabili, „cinci epitropi din ceata neguţătorească, obraze de cinste", în stare „să poarte grijă pentru buna chiverniseală şi adaosul (cîştigul) casei" şi datori „să ia socoteala egumenului pe an de două ori pentru tot venitul şi cheltuiala". Ca s-o asigure împotriva abuzurilor la care erau supuse mănăstirile închinate, Antim declară categoric, prin acelaşi hrisov arhieresc, că voieşte ca „această... mănăstire, care am înălţat-o şi am înfrumuseţat-o cu a mea cheltuială, să fie slobodă, singură ei oe[cumenică] şi legiuitoare, singură stăpînitoare şi nimănui supusă... Să nu fie sub vreo stăpînire patriarhească, nici sub vrednicie domnească, nici sub stăpînirea arhiereului ţării, nici supusă vreunui boier, nici vreunei mănăstiri, ori mare, ori mică." După obiceiul vremii, hrisovul se încheie cu obişnuitele „afurisenii şi blesteme" aruncate asupra celui ce ar cuteza să-i înfrîngă dispoziţiile: „Iară de va vrea cineva în cei de acum sau

din cei mai de pre urmă, ori din ce rînduială ar fi, să supuie această slobodă mănăstire a noastră altui obraz sau altei mănăstiri, sau va strămuta ceva din cele ce s-au hotărît, să fie afurisit de Dumnezeu atotțiitorul și proclet și neiertat și în lumea aceasta, și în cea viitoare, să aibă pîrîși la ziua judecății cei înfricoșate pre toți sfinții și procopsală să nu vază în toate zilele vieții lui". Patriarhul ecumenic [33], apoi patriarhul de Ierusalim[34], care aveau, desigur, și mai multă trecere la locul de unde se dezlănțuiau acestea, cheamă și ei, prin cîte o gramată, trăsnetele cerului asupra capului celui ce ar cuteza să nesocotească rînduielile „Așezămîntului".

5

Dar orice afurisenie, chiar cînd pleca de la senina înălțime a scaunului ecumenic, era boală cu leac... La nici trei ani de la gramatele amintite, în octombrie 1717, cînd Antim abia se petrecuse dintre cei vii, aceiași patriarhi dau o nouă gramată [35], prin care, după ce au grijă să ridice întîi afuriseniile precedente, anulează autocefalia mănăstirii, o închină mitropoliei Ungrovlahiei și-i îngăduie lui Mitrofan, succesorul lui Antim, să vîndă cîteva din proprietățile ei „spre a plăti unele datorii".

Încăpută pe mîinile unor egumeni nedestoinici și hrăpăreți, falnica zidire a Ivireanului cunoscu ani din ce în ce mai grei. Atunci cînd, în 1797, casele, chiliile și biserica nu mai erau decît o ruină, episcopul Iosif, același care reclădește din temelii și celălalt lăcaș al lui Antim, de la Rîmnicul Vîlcii, ia pe seamă și duce la bun sfîrșit refacerea elegantu-

lui monument din București. În amintirea ostenelilor sale, el a fost înmormîntat în pronaosul bisericii, nu departe de locul unde, în afara incintei, zace alt episcop de Argeș, Ilarion, prietenul și sfătuitorul lui Tudor Vladimirescu.

Ca și cele din 1863—1867, care au înlăturat piatra de mormînt a episcopului Iosif, multe alte reparații și renovări nechibzuite au alterat ctitoria Ivireanului[36]. Astfel, între 1860—1863, un pictor, Petre Alessandrescu, reface pictura bisericii celei mari, nețiinînd seama nici de distribuția iconografică inițială, nici de regulile erminiei, nici de arhitectura clădirii și, ceea ce e mai grav, nici de pictura meșterului Preda, vechea cunoștință a lui Antim de la Rîmnicul Vîlcea, care, după Cozia și Hurezi, a zugrăvit și biserica de pe malul Dîmboviței. Vechea tîmplă de piatră cioplită a fost și ea înlăturată și înlocuită cu o alta, zidul de vest al pronaosului a fost spart în partea de sus cu o fereastră. Abia în 1950, în cadrul activității de restaurare și de întreținere a monumentelor istorice, biserica Antim a fost din nou refăcută în spirit științific. Un an mai tîrziu, în 1951, s-a înnoit și pictura paraclisului, la care lucrase și G. Tattarescu : tîmpla paraclisului și chipurile ctitorilor de deasupra ușii de intrare îi aparțin.

Construită după planurile lucrate în întregime de Antim, biserica este un exemplar aparte între monumentele artei zise brîncovenești. Siguranța liniei arhitecturale, eleganța arcurilor și a bolților, grația zveltă a turnurilor, precum și armonioasa proporție a părților componente ale clădirii impresionează pe oricine îi pășește pragul. Aceeași înaltă ținută artistică înveșmîntează și sculpturile în piatră și în

lemn, dintre care cele două canaturi ale ușii de intrare sînt lucrate, potrivit tradiției, de însuși Antim cu mîna lui.

În noua tipografie înființată aici, Dionisie Floru dă curînd la iveală, în august 1716, „Istoria sfîntă, adică iudaică", operă a învățatului Alexandru Mavrocordat Exaporitul. Din 1691 și pînă acum, aceasta este cea de-a 64-a din tipăriturile „ivirene". Dintre ele, 38 au fost imprimate de Antim personal, 7 de Mihai Iștvanovici, 12 de Gheorghe Radovici și 3 de Dionisie Floru, toți ucenicii lui. Despre restul de 4 lucrări nu se poate afirma cu precizie de cine au fost lucrate, căci dintr-una („Alexandria" din 1713, cunoscută numai din mențiunea lui Del Chiaro) nu s-a găsit pînă astăzi nici un exemplar, iar exemplarelor existente din celelalte trei le lipsesc foile de titlu. În cuprinsul Țării Romînești, Antim și oamenii lui au lucrat astfel : 1691—1694 la București ; 1696—1701 la Snagov ; 1701—1705 la București ; 1705—1707 la Rîmnicul Vîlcii ; 1709—1715 la Tîrgoviște ; 1715—1716 din nou la București și, în sfîrșit, tot în 1716, la tipografia bisericii Antim. Cele 64 de cărți sînt : 30 în limba greacă ; 24 în limba romînă ; 1 în limba slavonă ; 8 bilingve, dintre care : 5 slavo-romîne, 2 greco-arabe și 1 greco-romînă ; și 1 trilingvă, greco-slavo-romînă. După cum rezultă din titlurile lor, 17 au fost tipărite „acum întîi", iar alte 8 erau reeditări.

Ca și „Sfătuirile" adresate lui Ștefan vodă Cantacuzino, încă 3 sînt lucrările proprii ale lui Antim ; 6 sînt traduse din grecește ; 10 au prefețe sau dedicații scrise de el ; pentru 5 a alcătuit versuri ; la 6 a adăugat cîteva cuvinte, cerîndu-și obișnuita iertare pentru eventualele greșeli de tipar. [37]

În afară de cele 64 de cărţi tipărite în Ţara Romînească, de numele lui Antim şi al elevilor săi se mai leagă şi lucrările apărute în tipografiile care, cum am văzut, s-au înfiinţat, cu purtarea lui de grijă, în Arabia şi Georgia.

Dar cea dintîi carte ieşită din teascurile noii tipografii este şi cea din urmă care mai poartă menţiunea despre smeritul „mitropolit Antim Ivireanul".

6

Nu trecură nici doi ani de la înscăunarea lui Ştefan Cantacuzino şi mitropolitului Antim Ivireanul îi fu dat să citească din nou moliftele încoronării. În urma uneltirilor aceluiaşi vizir Gin Ali, Reichiap imbrohorul, executorul lui Brîncoveanu şi protectorul lui Ştefan vodă, fusese ucis la Bender. Mihai Racoviţă şi oamenii lui îşi continuau şi ei stăruinţele pentru dobîndirea domniei, pînă cînd sultanul, mişcîndu-şi pionii pe pătrăţelele tablei, îl trimise a treia oară în Moldova, în locul lui Nicolae Mavrocordat, care căpătă în schimb scaunul muntean. În ziua de 9 ianuarie 1716, într-un chip destul de asemănător cu cel din martie 1714, fu primit în audienţă un alt capugiu, care, după ce-i dădu lui Ştefan vodă să sărute firmanul împărătesc, i-l trecu lui divan-effendi să-l citească: „deoarece a ocupat îndeajuns tronul Valahiei, voinţa marelui sultan — sta scris acolo — e înlocuirea lui cu Mavrocordat, domnul Moldovei. Ştefan vodă va pleca la Constantinopol, unde va trăi în tihnă din mila măriei sale sultanul".

În scurta lui domnie, pe care și-o inaugurase cu cîteva măsuri demagogice, menite să-i sporească popularitatea — desființase, cu blestem, văcăritul, scutise pe preoți de bir și poruncise dărîmarea sinagogii evreiești — Ștefan vodă făcuse tot ce-i stătuse în putere ca să-și cîștige bunăvoința turcilor. În afară de cele două mii de care cu cîte patru boi, însoțite de cîte patru oameni, în afară de miile de saci de făină de orz, de untul și de mierea pe care le pregătise vizirului pentru războiul Moreei, în afară de haraciul plătit pe un an înainte, el mai contractă de la boieri și negustori un mare număr de „împrumuturi", cu care să acopere necontenitele cereri de bani ce-i veneau de la Poartă.

Așa cum am văzut, toate acestea nu i-au folosit la nimic. Ajuns la Constantinopol, „mila măriei sale sultanul" nu întîrzie să se reverse, din belșug, asupra lui și a familiei sale : la sfîrșitul lui mai, adică după numai cîteva luni de la mazilire, Ștefan și tatăl său Costandin stolnicul Cantacuzino, care-l însoțise în călătorie, fură spînzurați în temnițele de la Bostangi-bașa, iar capetele lor, tăiate, golite și umplute cu cîlți, se trimiseră, „spre credință", marelui vizir la Adrianopol. Aduși după puține zile, cu pază tare, la Constantinopol, Mihai Cantacuzino, fratele stolnicului, și Radu Dudescu își sfîrșiră și ei zilele în spînzurătoare [38].

În mijlocul acestor amestecături, nici viața lui Antim nu se scurge netulburată. „Fiind zilele rele, necontenite bănuielile și trimiterea nesigură" — îi scrie el la 24 martie 1716 lui Hrisant — și-a rărit și scrisorile — „ca să nu dăm pricină de petrecere celor ce ne urmăresc cu răutatea ca să petreacă și

ca să-şi mişte cu înşelăciune limba contra noastră..." [39]

Adept al soluţiilor de mînă forte, Nicolae Mavrocordat surprinsese încă din Moldova pe boierii nedeprinşi cu rigorile statului centralizat. „Au venit nu ca un domn, ci ca un leu asupra tuturor, notează înspăimîntat cronicarul, adăugînd: ...nici cu ochii asupra lor (a boierilor) nu căuta, necum să grăiască cu dînşii, sau să mai întrebe pre cineva vreun cuvînt" [40]; „pe nime din boieri nu credea; uşa lui închisă" [41]. Sîntem, dar, departe de domniile slabe de pînă acum, în care facţiunile boiereşti cîrmuiesc alături şi adesea peste capul domnului: autoritar — şi pe deplin susţinut de Poartă — Mavrocordat înţelege să cîrmuiască singur şi sigur. Pentru a se consolida, una din cele mai de seamă preocupări ale sale a fost nimicirea puterii şi a influenţei politice a Cantacuzinilor: „Numele Cantacuzino — însemnează Del Chiaro [42] — sau a fi rudă cu astfel de nume, erau delicte susceptibile de pedeapsa cu moartea". Aşa se face că, deşi Pulheria doamna îi scrie, bunăoară, lui Hrisant şi-l asigură că „faţă de domniţele răposatului Basarab vodă ne purtăm cu bunăvoinţă şi dragoste şi îngrijire şi le avem ca şi pe chiar surorile noastre" [43], ştim totuşi din alte izvoare că bătrîna stolnicească Cantacuzino, mama lui Ştefan vodă, ajunsese să cerşească un căuş de făină ca să-şi astîmpere foamea [44], iar Păuna, soţia fostului domn, după ce asemenea cerşise pe uliţele Constantinopolului, după ce pribegise ani de-a rîndul în Sicilia, la Neapoli, la Roma, la Florenţa, la Bologna, la Ferrara, la Veneţia şi la Viena, după ce venise la Sibiu — de unde Nicolae Mavrocordat

nu-i îngădui însă să intre în țară — își găsise în sfîrșit adăpost la Petersburg, unde și muri.

Mai norocită decît dînsa, soția lui Toma Cantacuzino se deghiză în țărancă și izbuti să se strecoare astfel în Ardeal, de unde luă drumul Rusiei, întîlnindu-se acolo cu fostul spătar, ajuns colonel în armata lui Petru cel Mare și posesor al unei situații din cele mai frumoase [45].

Ca una din personalitățile cele mai de vază ale facțiunii Cantacuzinești, Antim Ivireanul nu era desigur văzut cu ochi buni de Mavrocordat, care avea bune temeiuri să bănuie că fuga soției lui Toma s-a făcut și ea, precum odinioară cea a spătarului însuși, cu știrea sau chiar cu îndemnul mitropolitului : nu era o taină pentru nimeni că Gheorghe Cantacuzino, fiul răposatului Șerban vodă, se afla în Ardeal, țintind domnia Țării Romînești.

Așa stăteau lucrurile cînd, încurajați de succesele dobîndite în iarna anului 1715 în Moreea și în Creta, turcii rup, în iunie 1716, pacea cu austriecii și-și mișcă oștile spre apus, cu gînd să recucerească Ungaria [46]. În lupta ce se dă însă, la 7 august, la Petrovaradin, trupele austriace, comandate de generalul Eugeniu de Savoia repurtează o strălucită biruință asupra turcilor. Lovit de trei gloanțe, însuși sîngerosul vizir Gin Ali își găsește moartea în această luptă. „Și lumea toată ce era subt stăpînirea turcească — comentează satisfăcut cronicarul — s-au mîntuit de un om rău și crud ca acela ce era, de tăia, sugruma pe mulți făr' de nici o pricină..." [47]

Dezlănțuite, „cătanele împărătești" își urmează drumul spre inima țării. Turcii de la Orșova trec înspăimîntați Dunărea, refugiindu-se la Cladova. Nicolae vodă Mavrocordat recrutează în grabă

3 000 de ostaşi, pe care, sub comanda lui Ianache Ruset, vel-agă, şi a vel serdarului Pătru Obedeanu, îi repede spre Orşova şi Dimir Capi (Porţile de Fier) să oprească înaintarea austriecilor. Sub comanda serdarului Barbu Cornea şi a lui Bengescu, încă vreo cîteva detaşamente sînt trimise „cătră Jii, cătră plaiul Vîlcanului şi spre Cîineni, şi la Rucăr, şi la Cîmpina, şi la Teleajăn, ca să păzească să nu mai treacă alte cătane, să strice ţara" [48]. Se întîmplă însă şi acum ceea ce se mai întîmplase cu cinci ani în urmă: în nemărginita lor ură faţă de turci, a căror catastrofală înfrîngere la Petrovaradin iscase o nouă însufleţire, atît boierii răsculaţi, cît şi ofiţerii şi, mai cu seamă, masele populare întoarseră spatele domnului şi se uniră, de rîndul acesta, cu trupele austriace. Numai că, spre deosebire de oştile ruseşti din 1711, „cătanele", care duceau un război de jaf şi cotropire, prădau şi pustiau tot ce întîlneau în cale. Pe la „Sîntămărie Mare", adică la 15/26 august, un detaşament austriac „s-a slobozit" pe la Cîineni, ajungînd pînă la Piteşti, de unde slujbaşii trimiseră grabnică veste în capitală de cele întîmplate.

În seara zilei de miercuri 29 august/vineri 4 septembrie [49] — mai exact „o oră înainte de apus de soare" — o panică îngrozitoare cuprinse străzile oraşului. Înnebuniţi, bucureştenii alergau care încotro, strigînd: „Nemţii! Vin nemţii!" Înspăimîntat, Nicolae vodă Mavrocordat adună la curte pe oştenii şi pe negustorii turci, pe cîţiva boieri şi pe mitropolitul Antim Ivireanul, îşi face în pripă bagajele şi, chiar în faptul serii, împunge fuga spre Giurgiu.

Pînă la cetatea turcească de pe malul Dunării erau însă cincisprezece ore de drum. Pe la miezul

nopții, spre a da puțină odihnă cailor, călătorii se opresc în satul Odăile[50], unde, descălecînd, poposesc în bordeiul unui țăran și cer, istoviți, ceva de băut.

Aici, în acest bordei, a avut loc între domn și mitropolit o furtunoasă discuție, pe care o putem reconstitui cu ușurință după mărturiile contemporanilor.

— O, de-ai ști sfinția ta — oftă Nicolae vodă privind pîlpîirea lămpii de seu și chircindu-se pe scăunelul scund, cu trei picioare — de-ai ști cîte sînt plăcerile ce aveam acasă, în locuința mea din marginea Constantinopolei! Grădinile pline de trandafiri, de crini și de iasomie, cu ape curgătoare care-mi adăpau și sufletul, panorama ce lăsa ochii să zboare peste împărăteasa cetăților și peste marea vecină, peste albele corăbii, peste salba de orășele de pe țărm și peste rîurile ce le udă! Cu cît drag mi-aduc aminte de zilele petrecute în cîntecul păsărilor, în susurul izvoarelor, în șopotul zefirului, în sfaturi cu prietenii și dulcele citit al cărților! Binecuvîntate fie în veci tinerețea, muzele, dumnezeiasca filozofie, iubita odihnă, convorbirile prietenești, mai plăcute decît ambrozia, binecuvîntată fie viața slobodă, ușoară și fără grijă, mai scumpă decît multe domnii![51]

„N-aveai decît să fi rămas pe veci acolo, că doar nu te-au adus nimeni cu sila domn la noi", îi replică în gînd Antim și, curmînd efuziunile lirice ale domnului, zise:

— Să mă ierte măria ta, dar eu mai departe nu mai merg.

— Ce vrei să spui?

— Vreau să spun că fac cale întoarsă chiar într-acest ceas.

— Glumeşti ?

— Nu glumesc de loc. Bucureştii au rămas de izbelişte. Domnul nu-i, vlădica nu-i...

— Şi ?

— Şi... Dacă izbucneşte, ştiu eu, vreo răscoală ?...

— Da' ducă-se, Doamne iartă-mă... de răscoală. Ne-om întoarce cu oaste şi le-om pune pe toate la locul lor. Mare pagubă că s-or tăia între ei cîţiva proşti.

— Ba să mă ierte măria ta, eu, ca un vlădică ce mă aflu, nu pot lăsa turma fără păstor.

De afară se auzea ţîrîitul molcom al unei ploi subţiri, de toamnă. Lipăind cu tălpile goale pe podeauna de lut, muierea ţăranului de gazdă aduse o cofă de apă proaspătă şi se retrase de-a-ndăratelea, cu ochii pironiţi pe chipurile unor oaspeţi atît de înalţi şi atît de neaşteptaţi.

— Şi-apoi — urmă Antim după cîteva clipe apăsătoare de tăcere — cunoşti măria ta că abia m-am ridicat după boală. La îngroparea răposatei Pulheria doamna, vechea mea podagră...

— Cunosc. N-ai putut lua parte la alai. De-atunci sînt mai bine de patru luni [52].

— Şi mai e ceva... În graba plecării, am venit doar aşa, cu rădvanul cu doi cai, nu mi-am luat nici bani de cheltuială...

— Şi ce, te temi sfinţia ta că nu s-or găsi cai de schimb ? Sau că n-o să ai cu ce-ţi cumpăra pîine ?

— Nu... dar nici aşternut n-am, nici primenele...

Aşa cum ni le păstrează izvoarele narative, argumentele furnizate de Antim în discuţia lui contra-

dictorie cu Nicolae Mavrocordat, domnul „vestit de învăţat, minune de erudiţie şi isteţime" [53], ni se par de-a dreptul puerile.

În realitate, Ivireanului îi surîdea biruinţa austriecilor, în care vedea o nouă nădejde de a scutura jugul otoman; prezenţa lui în capitala ţării o simţea, politic, necesară, spre a stimula şi conduce norodul şi pe boierii patrioţi. Pe de altă parte, potrivit datinii, în lipsa domnului răspunderea politică îi revenea — aşa cum arată Iorga [54] — mitropolitului ţării, care, cu un sfat de boieri, avea chiar dreptul să guverneze.

Suflată de vînt, lampa de seu pîlpîi, făcînd să tremure umbrele pe pereţi.

— A venit un călăreţ de la Bucureşti care vrea să vorbească cu preasfinţia sa mitropolitul, vesti unul din ostaşii de strajă.

Pînă să apuce domnul a-l pofti pe sol înăuntru, mitropolitul sări în picioare şi din doi paşi trecu pragul încăperii. Încă buimăcit de această necuvenită călcare a protocolului, Nicolae vodă auzi următoarele cuvinte de la Antim, care nu lipsise mai mult de cîteva clipe:

— Măria ta, pădurea de lîngă Bucureşti e plină de duşmani. Gheorghe beizadea, feciorul lui Şerban Cantacuzino, vine din Ardeal şi se îndreaptă spre Ţara Romînească însoţit de douăsprezece mii de nemţi. Iată scrisoarea. Ne-o trimite Ioan Abramios, predicatorul de la mitropolie.

— Nu mai e vreme de pierdut. Pregătiţi caii, strigă domnul bătînd din palme. Plecăm numaidecît mai departe către Giurgiu.

— Eu mă întorc la Bucureşti, măria ta.

— Ascultă, părintele — își ieși din fire domnul — ascultă și ia seama bine la ce faci. O asemenea plecare a sfinției tale nu poate avea alt scop decît înscăunarea altuia în locul meu. Păzește-te, păzească-se toată țara de urgia noastră cînd ne-om învîrteji iarăși la București!

— Urmează-ți măria ta drumul pînă la Giurgiu și chiar pînă la Țarigrad, îi întoarse Antim, sigur că Nicolae vodă n-avea să mai vadă niciodată Bucureștii. Urmează-ți drumul: de-acum înainte între măria ta și Țara Romînească orice legătură s-a spulberat!

7

De la ușa bordeiului din Odăile, cei doi bărbați se despărțiră. Fiecare apuca drumul pe care-l mînau, pe unul ambiția și setea de avuție, pe celălalt dragostea de țară: Mavrocordat spre Giurgiu, spre turci; Antim Ivireanul spre București, spre cei pe care din toată inima îi dorea sloboziți din robia turcească.

În capitală, zvonul despre venirea nemților se vădi un foc de paie, după cum falsă fusese și știrea privitoare la sosirea lui Gheorghe Cantacuzino. Totuși, Antim adună la mitropolie un sfat de boieri, care, alegînd, cum se spune, domn în locul lui Mavorcordat pe vornicul Pătrașcu Brezoianu, discutară modalitățile de a „se alcătui" cu austriacii.

Ajuns la Giurgiu în dimineața zilei de sîmbătă, Mavrocordat n-avea să uite prea repede rușinea pe care o păți acolo. Cînd văzură mulțimea de călăreți care gonea în zorii zilei spre porțile cetății, turcii

giurgiuveni fură cuprinşi de spaimă, gîndind că dau nemţii peste dînşii. Unii se retraseră în cetate, iar alţii se îmbulziră să treacă Dunărea la Rusciuc; iscîndu-se panică, vreo cîteva bărci, împreună cu vreo 25—30 de oameni se înecară în fluviu. E lesne de imaginat mînia cu care, după ce se află prin curieri sosiţi de la Bucureşti că nu numai la Giurgiu, dar nici în capitală nu călcase picior de neamţ, se întoarseră împotriva domnului, ocărîndu-l şi învinuindu-l de laşitate şi de trădare a sultanului. N-a lipsit mult ca Mavrocordat să fie trimis legat la Adrianopol sau chiar sugrumat. Pînă la sfîrşit, arătîndu-le că şi el a fost amăgit de ştiri mincinoase, domnul izbuti să-i împace şi, recrutînd, în baza titlului de serascher * pe care-l poseda, cîteva sute de tătari şi turci, porni în cea mai mare grabă îndărăt. Dimineaţa de marţi 28 august/joi 10 septembrie îl găsi în Bucureşti.

Chiar în marginea oraşului, la locul numit Fîntîna lui Radu vodă, o delegaţie de boieri îl întîmpină să i se închine, după datină. În fruntea lor se afla vornicul Pătraşcu Brezoianu. Cînd îl zări, lui Nicolae Mavrocordat, informat desigur de cele petrecute, i se făcu roşu înaintea ochilor. Chemă pe aga de beşlii şi, cu toate că vornicul, căzut în genunchi, se jura pe toţi sfinţii că nici de faţă n-a fost la „alegerea" lui ca domn şi nici cu spatele n-a ştiut nimic de ea, porunci ca acolo pe loc să-i taie capul. Acela şovăind să împlinească o atît de crîncenă poruncă, Mavrocordat, mereu mai mînios, strigă la un turc să-şi pună el în lucrare iataganul.

---

* *serascher* — comandant de armată, în vechiul Imperiu otoman.

Turcul iese din rînduri, face un pas înainte, oţelul scapără în irizarea dimineţii de toamnă, dar întîrzie să se abată. Pentru execuţii se foloseau îndeobşte călăi anume, şi nu oricine primea o asemenea slujbă: ofiţerul credea că domnul vrea numai să-l înspăimînte. Dar, hotărît lucru, Mavrocordat era un domn care ţinea să se facă ascultat şi care nu se încurca în porunci ; stăpînit de grumaji de alţi cîţiva ostaşi, Brezoianu fu descăpăţînat acolo, în faţa alaiului, de mîna nedibace a turcului, nevoit să lovească de patru şi de cinci ori pînă cînd capul nefericitului boier se rostogoli, în sfîrşit, în ţărînă.

După această sîngeroasă pildă de autoritate, care nu vestea nimic bun, Mavrocordat o porni întins la curte. Aduşi legaţi în faţa măriei sale, boierii şi negustorii mai bogaţi care refuzase să-l urmeze sînt siliţi să plătească, cu titlu de „amendă", importante sume de bani spre a-şi redobîndi libertatea [55].

Pe lîngă o delegaţie pe care o trimite să trateze cu generalul austriac Steinville şi să-l asigure de cele mai bune intenţii ale sale, Nicolae Mavrocordat îşi ia straşnice măsuri de pază, temîndu-se fie de o năvălire a nemţilor, fie de o răscoală populară : cele 14 tunuri aduse de Şerban Cantacuzino de la asediul Vienei sînt scoase şi aşezate cîte 7 la fiecare din porţile palatului, iar curtea e înţesată cu ostaşii turci şi tătari veniţi de la Giurgiu.

Predicatorul Ioan Abramios, cel care adusese la Odăile ştirea despre venirea lui Gheorghe Cantacuzino cu nemţii, fu aruncat într-o temniţă la Snagov, de unde n-avea să mai iasă decît după mazilirea lui Mavrocordat.

În sfîrşit, cîţiva ceauşi sînt repeziţi după Antim, la mitropolie. Voinic, monahul încearcă să li se

împotrivească; mulțimea de turci care mișuna însă în jurul trimișilor domnești îl cumințește și-l silește să pornească spre curte.

Intrat pe poartă, alți cîțiva turci tabără asupra rădvanului și opresc caii. Antim cere cu energie să fie dus înaintea domnului, care-l chemase. Tîrît de barbă și de păr, el vede însă, în loc de obrazul domnului, mucedul întuneric al unei temnițe subterane, unde, peste cîteva zile, i se citește și gramata patriarhală de caterisire, care, cerută desigur de Mavrocordat încă de cînd se afla la Giurgiu, nu întîrziase să sosească de la Constantinopol. „Vina revoluțiunii și a răscoalei este foarte rea, se spune acolo. Pentru care ei (vinovații) trebuie să se depună din cinstea și vrednicia arhierească și să primească dupre cuviință mare rușine, ca și cel de acum răul Antim, fostul mitropolit al Ungrovlahiei, fiindcă a întreprins meșteșuguri dezaprobate și satanicești, urgisitul de Dumnezeu. Și între alte neorînduieli și fapte rele ale lui se inculpă adică, ca mag și participator la multe alte crime. Și pentru prezent sîntem de părere să fie depărtat de treapta arhierească. Iar culpa lui cea impie a revoluțiunii și a răscoalei o punem înainte, ca ceea ce este arătată și evidentă. S-a făcut deci sceleratul revoltant și conspirator în contra puternicei împărății, conspirînd și în contra prealuminatului și preaînălțatului domnitor d. d. Ioan Alexandru voevod... Acest urgisit de Dumnezeu Antim nu numai că n-a păzit credința și supunerea datorată, dar a meditat cu precugetare revoluțiune și răscoală în contra puternicei împărății... Pentru aceste scriind, am arătat sinodicește... că răul Antim, numit al Ungrovlahiei, cel ce a fost recunoscut de revoluționar, răsculător și

culpabil... să fie deci depărtat de toată lucrarea și ordinea arhierească și dezbrăcat de harul divin și scos din catalogul arhieresc și lipsit de tot venitul bisericesc și să fie scos, pierdut și depărtat de mitropolia Ungrovlahiei... ca cel ce este caterisit și desființat; rămînînd și zicîndu-se monahul Antim... și să nu îndrăznească nimeni a intra în relațiuni cu dînsul... sub greutatea opririi și a afurisenie neschimbăcioase. Așa să fie, conform hotărîrii" [56].

Actul e datat august (după stil vechi) 1716 și semnat de 11 înalți arhierei în frunte cu Ieremia, patriarhul ecumenic.

Pe lîngă ridiculele acuzații de magie și vrăjitorie, în care Emile Picot vede „o neîndoielnică aluzie la talentul de care dăduse dovadă Antim ca tipograf și ca artist" [57], celelalte învinuiri ce i se aduc în acest document ne apar astăzi în toată reala și pilduitoarea lor semnificație: ele nu fac decît să scoată și mai bine în lumină năzuințele și lupta unei vieți puse, cu stăruință și în întregimea ei, în slujba eliberării poporului de sub jugul otoman.

Răspopit, fostul arhiereu își vede mitra dată de-a rostogolul și capul împodobit cu o tichie roșie și aude pe ceaușii domnești strigîndu-i „strigoi" și „înșelător" și batjocorindu-l cu numele de Andrei pe care, de un sfert de veac, de cînd nu mai era mirean, aproape îl uitase.

Așa cum ne spune Del Chiaro, contemporan al evenimentelor, cele ce urmară cutremurară de groază întreg norodul; cît privește pe bucureșteni aceștia le păstrară îndelung în amintirea lor: în secolul trecut, Ulysse de Marsillac, călător francez în țările noastre, pomenește de „blestemul" ce-ar

fi căzut pe casa boierului Colfescu, „mehmendarul" (comandantul escortei) care-l petrecuse pe Antim pe ultimul lui drum[58].

O dată cu căderea nopții, bietul om este suit într-o căruță și pornit pe drumul mănăstirii Sinai, unde i se hotărîse surghiunul pe viață. Ajunsă la malul rîului Tundja — un afluent al Mariței — căruța se oprește. Garda slujitorilor turci, urmînd de bună seamă adevăratei porunci domnești, tabără asupra prizonierului. Împotrivindu-se din răsputeri, acesta încearcă să se apere. Lupta este însă inegală. Lăsînd în pumnii încleștați ai gealaților smocuri din maiestuoasa sa barbă albă, „hainul" este azvîrlit în rîu. Cîteva sforțări disperate împotriva vîrtejurilor care îl trag la fund, cîteva bolboroseli, și oglinda placidă a rîului — o clipă tulburată de cîteva cerculețe ce cuprind într-însele ultimele răsuflări ale muribundului — se liniștește, învăluind pentru întotdeauna în undele ei pe acela care a fost Antim Ivireanul, mitropolit al Țării Romînești.

Ca și Brîncoveanu după 26 de ani de domnie, Antim piere după un sfert de veac de rodnică activitate pe pămîntul țării noastre. Ca și Brîcoveanu de ziua lui și a doamnei Maria, Antim piere poate și el în ziua onomasticii sale[59], zi care ani de-a rîndul le-a fost prilej de veselie și de petrecere. Ca și Brîncoveanu, voievodul care nu s-a priceput să urmeze sfaturile înțeleptului său mitropolit, Antim piere ucis de aceeași sălbatică mînă a asupritorului turc.

Ca și Miron Costin, ca și Costandin stolnicul Cantacuzino, cărturarul Antim Ivireanul piere în arena politică, răpus de forțele întunericului, împotriva cărora, singur el, și-a îndreptat cu consecvență lupta întregii sale vieți.

Dintre monumentele bucureştene ale zbuciumatei noastre istorii, mormîntul viteazului ivirean — cărturar, luptător, patriot, adevărată figură de Renaştere — lipseşte. Cărţile şi zidirile lui, ca şi întreaga sa activitate culturală şi politică, stăruie însă, ca un admirabil cenotaf, în amintirea şi pilda tuturor.

august 1961

NOTE

I

1. Vezi V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova* (sec. XIV-XVII) Ed. Științifică, București, 1957 (De aci înainte se va cita V.F.Ț.R.), p. 498.

2. Cf. *Doc.* din 2 iul. 1723, *ibid*, pp. 147—148.

3. Cf. *Documente privitoare la istoria Romîniei*, XVII, B II, p. 167.

4. Vezi V.F.Ț.R., pp. 115, 133.

5. Ion Neculce, *Letopisețul Țărîi Moldovei și O samă de cuvinte*. Ediție îngrijită, cu glosar, indice și o introducere de Iorgu Iordan. ESPLA 1955 (De aci înainte: Neculce), p. 187.

6. G. Ionescu Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, Socec, 1899 (De aci înainte: Gion), p. 115.

7. Vezi Const. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor* (în ms.).

7 bis. Vezi *București — Rezultatele săpăturilor arheologice și ale cercetărilor istorice din anul 1953*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., 1954, pp. 184—261.

8. Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, în romînește de S. Cris-Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Iași, Viața romînească, 1929 (De aci înainte: Del Chiaro), pp. 8—9.

9. Gion, pp. 116—118.

10. Toată scena alaiului și a înfățișării lui Staicu și a tovarășilor săi înaintea domnului în *Istoria Țării Romînești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717 (Anonimul brîncovenesc)*, Ediție întocmită de Constantin Grecescu, Ed. Științifică, București, 1959 (De aci înainte: An. Br.), pp. 41—43.

11. Pentru îmbrăcămintea domnului, a boierilor și a boieroaicelor, pentru înfățișarea palatului și ceremonialul nunții și al ospețelor, *Del Chiaro*, pp. 21—23, 33—35 și Iorga, *Docu-*

mente privitoare la Constantin Brîncoveanu, la domnia și la sfîrșitul lui, Buc., Minerva, 1901, pp. X-XVIII.

12. Pentru anul nașterii stolnicului, vezi I. Ionașcu *Despre logofătul Stoica Ludescu* în „Analele Univ. Parhon", seria Șt. Sociale (Istorie), 1956, nr. 71, p. 271.

13. An. Br. 121.

13 bis. An. Br. 6.

14. *Mărturisirea ortodoxă*, Buc., 1691, prefață.

14 bis. Hurmuzaki XIV [1], pp. 329—330.

15. V.F.Ț.R., pp. 511—515.

16. Const. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, Buc., Fundații, vol. III, 1946, p. 862.

17. Au apărut amîndouă în respectiv, 1694 și 1697.

18. Mihnea Gheorghiu, *Mitropolitul Antim Ivireanul* în *Balade*, Ed. Tineretului, 1956, pp. 44—52.

19. În 1694 apare ultima carte tipărită de Antim la București. Prima tipăritură de la Snagov poartă data 1696. Dar reparația cățuii (p. 40) se face în 1694.

20. A. I. Odobescu, *Opere*. Ediție îngrijită, cu glosar, bibl. scriitorului și studiu introductiv de Tudor Vianu, E.S.P.L.A. [1955], vol. II (De aci înainte : Odobescu), pp. 29—30.

21. *Dreaptă alcătuire a gramaticii slavonești.*

22. Nic. I. Șerbănescu, *Istoria mănăstirii Snagov*, Buc., 1944 (De aci înainte : Șerbănescu), p. 65.

23. *Ibid*, pp. 123—169.

23 bis. Exact : 25,26%. Vezi C. C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863*, în „Studii" XII (1959) nr. 2, pp. 150—157 și extras.

24. Vezi V.F.Ț.R., pp. 450—461.

25. Odobescu, p. 33 și urm.

26. Șerbănescu, pp. 29—31.

27. *Ibid.*; Odobescu, p. 39.

28. Odobescu, pp. 39—40.

29. *Ibid*, p. 41.

30. Odobescu, p. 73.

31. *Ibid*, p. 74.

32. Ath. Mironescu, *Sfînta episcopie a eparhiei Rîmnicului Noul Severin în trecut și acum*, Buc., 1906, p. 90.

33. *Ibid.*, p. 89.

34. Șerbănescu, p. 23, n. 2.

35. Radu vel-logofăt Grecianu, *Viața lui Costandin vodă Brîncoveanu*, cu note și anexe de Ștefan D. Grecianu, Buc. Göbl, 1906 (De aci înainte : Greceanu), pp. 90—91 ; Radu Popescu, *Istoriile domnilor...* în *Cronicarii munteni*, ed. M. Gregorian E. L., 1961 (De aci înainte : Radu Popescu), p. 477.

36. Greceanu, p. 46.

37. *Ibid.*, p. 84.

38. *Ibid.*, p. 82.

39. Radu Popescu, p. 476.

40. Neculce, p. 191.

41. *Ibid.*, p. 202.

42. *Ibid.*

43. pp. 89—90.

44. p. 477.

45. Greceanu, p. 90.

46. V. Dan Simonescu și Emil Murcade, *Tipar romînesc pentru arabi în secolul al XVIII-lea*, în *Cercetări literare* publicate de N. Cartojan, vol. III, p. 1—32.

47. Paul din Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, trad. Emilia Cioran, Buc., 1900, p. 197.

48. An. Br., pp. 70—73.

49. *Ibid.*, pp. 73—74.

50. Greceanu, pp. 105—106.

51. Florica C. Moisil, *Monetele din Țara Romînească*, Buc. 1934, p. 5.

52. C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, Buc., 1908, p. XLII.

53. C. Giurescu și N. Dobrescu, *ibid.*, p. XLIII.

54. H. Chircă, *Veniturile vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, în „Studii și materiale de istorie medie", I, (1956), p. 214.

55. M. Berza, *Variațiile exploatării Țării Romînești de către Poarta otomană în secolele* XVI-XVIII, în „Studii", XI, (1958), nr. 2, p. 69.

56. H. Chircă, *loc. cit.*, p. 230.

57. Toate datele la M. Berza, *loc. cit.*

58. Antim Ivireanu, *Predici*, ed. P. V. Haneș, Buc. 1915, p. 241.

58 bis. *Ibid.*, p. 155.

59. *Ibid.*, p. 238.

59 bis. Hurmuzaki, XIV 1, p. 295.

60. „Biserica ortodoxă romînă" (De aci înainte: B.O.R.), VIII, (1884), pp. 729—731.

61. *Ibid.*, pp. 809—811.

62. Şerbănescu, p. 112.

63. Ath. Mironescu, *loc. cit.*, p. 94.

64. Greceanu, p. 206.

64 bis. Amănunte despre Cozia la Gamaliil Vaida, *Mănăstirea Cozia*. Teză de licenţă în teologie, Bucureşti, 1959, (exemplar dactilografiat în biblioteca Inst. Teologic din Bucureşti).

65. B.O.R., LXXIV, (1956), pp. 767, 823—824.

66. Greceanu, p. 113.

67. Toate acestea la Arh. M. Melicson, *Note asupra arhitecturii epocii brîncoveneşti*, în „Arhitectura R.P.R.", 1955, nr. 8, pp. 22—23 şi *Note asupra decoraţiei brîncoveneşti, ibid.*, nr. 9, pp. 21—31.

68. Greceanu, p. 175. De menţionat că mitropolitul Teodosie (foarte bolnav) lipseşte din lista şi din povestirea respectivă.

69. Acad. R.P.R., ms. rom. 671 ; I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor romîneşti*, vol. II, Buc., 1913, p. 426.

70. Acad. R.P.R., ms. rom. 180 ; Bianu, *Catalogul manuscriptelor romîneşti*, vol. I, Buc., 1907, p. 414.

71. *Cronicile muntene. Întîiul memoriu : Cronicele din sec. al XVII-lea*, Buc., 1899 (extras din „Analele Academiei Romîne"), pp. 5, 6, 17, 18.

72. *Legăturile ţărilor romîne cu Georgia (Antim Ivireanul)*, în „Studii" IV (1951), nr. 4, p. 142.

73. B.O.R. LXXIV (1956), p. 240.

74. *Istoria Ţării Romîneşti 1290—1690 (Letopiseţul Cantacuzinesc)*. Ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Ed. Acad. R.P.R. Buc., 1960, p. XLVII.

75. *Ist. lit. rom.*, Buc., 1926, vol. II, pp. 141—143.

76. *Ist. lit. rom.*, vol. III, 1945, p. 243.

77. *Istoria romînilor*, vol. III, 2, Buc., 1946, pp. 817, 819.

78. În volumul *Cronicarii munteni* ed. cit., vol. I, pp. LXII, LXV, LXXXVI et pass.

II

1. Iorga, *Ist. bis. rom.*, vol. II, p. 17, n. 7.

2. Greceanu, p. 182.

3. Hurmuzaki, XIV 1, pp. 401—403.

4. *Predici*, pp. 230—235.
5. Hurmuzaki, XIV 1, p. 413.
6. *Ibid.*, pp. 392—394.
7. *Ibid.*, pp. 394—395.
8. Actul la Al. G. Gălăşescu, *Eforia spitalelor civile*, Buc., 1899, pp. 576—578.
9. *Ibid.*, pp. 581—582.
10. Actul la I. Ionaşcu, *Şcoala de la Colţea în veacul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1938, p. 7.
11. *Ibid.*, p. 8.
11 bis. *Învăţătura bisericească*, Tîrgovişte, 1710.
12. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, vol. I, Buc. 1905, p. 251.
13. Sevastos Kimenytos, *Învăţătură dogmatică...*, Buc., 1703.
14. Hurmuzaki XIV 1, p. 406.
15. Vezi V.F.Ţ.R., p. 536 şi urm.
16. Amănunte despre Mitrofan Grigoràs la D. Russo *Studii istorice greco-romîne*, Buc., 1939, pp. 411—461, care publică (text şi traducere) şi cronica.
17. Xenopol la V.F.Ţ R., p. 538 şi n. 4.
18. *Ibid.*
19. Victor Kernbach, *Ţara dintre zăpezi şi portocali*, Buc., Cartea rusă, 1958, p. 49.
20. *Ibid.*, p. 30 ; 43.
21. *Ibid.*, pp. 73—74.
22. Vezi Dan Dumitrescu, *Activitatea tipografică a lui Mihai Ştefan în Gruzia*, în „Studii" XI (1958), nr. 4, p. 137.
23. B.O.R. LXXIV (1956), p. 845.
24. Kernbach, *op. cit.*, p. 130.
25. B.O.R., *ibid* ; Vezi şi Cristiné Saraşidze, *Prima tipografie în Georgia 1709—1722* (în lb. georgiană), Ed. Acad. de Ştiinţe a R.S.S. Georgiene, Tbilisi 1955, 215 p.
26. Hurmuzaki, XIV 3, p. 107.
27. *Ibid.*, p. 112.
28. În 1717 : Şt. Metes, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a romînilor din Transilvania şi Ungaria*, ed. II, vol. I, Sibii 1935, p. 405.
29. B.O.R., *ibid.*, p. 846.
30. Neculce, p. 279.
31. Vezi V.F.Ţ.R., p. 458.

32. Publicată și tradusă integral în Hurmuzaki XIV 3, pp. 79—82, precum și, fragmentar, dar într-o traducere îmbunătățită, în B.O.R., nr. cit., pp. 848—850, după care cităm.

33. O copie grecească la Acad. R.P.R. ms. rom. 603, ff. 370 r.—371 r. Documentul a fost semnalat pentru întîia oară de prof. Al. Elian în B.O.R. LXXVII, (1959), pp. 930—931.

34. N. Iorga, *Mitropolitul Antim Ivireanul în luptă cu Ierusalimul*... în B.O.R. LII, (1934), pp. 3—6 și extras.

35. E.S.P.L.A. [1956], p. 277.

36. Hurmuzaki XIV 3, p. 100.

37. 15 noiembrie 1712, *ibid.*, p. 105.

38. *Ibid.*, p. 112.

39. *Ibid.*, p. 115.

40. *Ibid.*, p. 122.

40 bis. *Ibid.*, p. 794.

41. Manuscrisul este conservat în Biblioteca din Kiev. Toate datele în legătură cu acest monument sînt din studiul lui Victor Brătulescu, *Antim Ivireanu miniaturist și sculptor*, în B.O.R., LXXIV (1956), pp. 766—775.

41 bis. Ed. Haneș, p. 227.

42. Hurmuzaki, XIV 1, pp. 3, 8, 9, 101, 108.

43. *Capete de poruncă*, 1714, p. 17—18.

44. Acad. R.P.R., ms. rom., 3342.

45. Nu credem că trebuie cuprinsă în cercetarea manuscriselor autografe ale lui Antim lucrarea din 1710 „Slujba... lui Antim episcopul Nicomidiei..." (Acad. R.P.R., ms. rom. 406; Bianu și Caracaș, *op. cit.*, p. 84), de vreme ce chiar în titlul ei se arată : „...chir Antim de la Iviria, *cu a căruia poruncă* s-a scris...".

46. Al. A. C. Stourdza, *Constantin Brancovan, prince de Valachie 1688—1714*, tom. III, Paris, Plon, 1915, 302 + 287 pp. Publică 332 documente inedite (1701—1714) din arhivele rusești, împreună cu traducerea lor în franceză. Exemplar rarisim în biblioteca Institutului de Istorie din București, cota II 755 L. Documentul citat la p. 24.

47. M. Sadoveanu, *Baltagul*, în *Opere*, vol. X, Buc., E.S.P.L.A., 1957, p. 513.

48. *Antim Ivireanul predicator și orator* în B.O.R., LXXIV (1956), pp. 797—801 ; vezi și Al. Piru, *Literatură romînă veche,* Ed. pentru literatură, 1961, pp. 298—299.

49. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea,* vol. I, București, 1901, p. 429.

50. *Ist. lit. rom. Epoca veche,* p. 151.

51. *Ist. lit. rom.,* vol. III, p. 226.

52. Ilie Miniatis *[Opere].* Traducere și studiu de Pr. D. Iliescu Palanca, vol. I-II, Buc, 1936—1944. Citatul în vol. I, p. 15. Vezi aspra și întemeiata critică a lucrării lui Palanca la D. Fecioru, *Ilie Miniat tradus de Iliescu Palanca,* Buc., 1944.

53. D. Russo, *op. cit.,* vol. II, p. 451.

54 C. E.[rbiceanu], *Viața și scrierile lui Ilie Miniat,* în B.O.R., 1892, p. 713.

55. George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București,* Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1961, pp. 244—245, 252—254.

56. Radu Popescu, pp. 374—375.

57. An. Br., p. 32.

58. *Loc. cit.,* p. CXIII.

59. p. 150. Cităm în permanență după ed. Haneș. Nu credem că e cazul să reluăm în această lucrare discuția problemei autenticității așa-zisului volum II de „Didahii" publicat de Melhisedec în 1889. Discuția s-a făcut ultima oară și în mod convingător de A. I. Ciurea, *loc. cit.,* p. 781 și urm.

60. pp. 21—22.

61. p. 20.

62. p. 98.

63. p. 20

64. p. 75.

65. p. 27.

66. *Ibid.*

67. pp. 19—20.

68. p. 98.

69. pp. 32—33.

70. p. 92.

71. p. 47.

72. p. 92.

73. p. 98.
74. p. 91.
75. pp. 91—92.
76. p. 27.
77. p. 20.
78. p. 15.
78 bis. p. 182.
79. p. 84.
80. *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, vol. I, Buc., 1901, p. 430.
81. *ed. cit.*, p. 23 et pass.
82. p. 87.
83. p. 227.
84. *Închinare lui Antim Ivireanul* în „Viața romînească", nr. 4/1954, p. 5 și în *Odă limbei romîne*, E.S.P.L.A., 1957, p. 385.
85. *Limba povestirilor istorice*, comunicare făcută la Academia R.P.R., în „Contemporanul", 1955, febr. 11, nr. 6/346, p. 3.
86. *ed. cit.*, p. 33.
87. *Ibid.*
88. p. 33—34.
89. p. 48.
90. p. 49.
91. p. 56.
92. p. 68.
93. Del Chiaro, p. 27
94. *Ed. cit.* p. 181.
95. p. 209.
96. p. 69.
97. p. LII.
98. p. 12.

III

1. Pentru sfatul de la Albești și cei care au luat parte la el : Greceanu, pp. 198—201 ; Radu Popescu, p. 480 ; An. Br., p. 111.

2. Del Chiaro, pp. 104—105.

3. În febr. 1704 se afla „încă" la Constantinopol : „Pour contrecarrer ses affaires (ale lui Cantemir și Duculeț) notre neveu habite là-bas". Sturza, p. 74.

4. Neculce, p. 263.

5. 10 iulie 1707, Sturza, p. 188.

6. Iunie 1707, *ibid.*, p. 187.

7. August 1707, *ibid.*, pp. 172—173.

8. 11 oct. 1707, *ibid.*, p. 191.

9. P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale romîno-ruse în trecut,* Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1954, pp. 162—163 ; vezi și Gh. Georgescu-Buzău, *Un diplomat romîn la Moscova... David Corbea Ceaușul,* Buc., 1957.

10. Analiza acestora la Eugen Stănescu, *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du moyen-âge* în „Nouvelles études d'histoire. Publiées à l'occasion du XI-e Congrès des Sciences historiques, Stockholm 1960", vol. II, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1960, pp. 296—297 ; vezi același, în *Cronicarii munteni,* studiul citat, p. XLIII-XLIV, LXXVIII-LXXXI et pass.

11. Constantinescu-Iași, *loc. cit.*, p. 161.

12. *Ibid.*, p. 172.

13. L. E. Semenova, *Relațiile romîno-ruse din secolele XVII-XVIII,* în „Analele romîno-sovietice", XIII, (1959), seria istorie, apr.-iun., nr. 2 (26), p. 118.

14. *Ibid.*, p. 119.

15. *Ibid.*, p. 120.

16. *Ibid.*, pp. 120—121 ; Sturza, p. 18.

17. Sturza, pp. 263—265 ; vezi și pp. 276—278 etc.

18. *Ibid.*, p. 279.

19. p. 124—125 ; Constantinescu-Iași, *loc. cit.*, p. 163.

20. Sturza, pp. 289—290.

21. Semenova, p. 126.

22. P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera,* Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 112.

23. Semenova, p. 128.

24. Sturza, p. 288.

25. Semenova, p. 128.

26. Greceanu, p. 198.

27. L. E. Semionova, *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Țara Romînească și Rusia la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Romanoslavica" V 1962, p 49 și nota. Acest articol a apărut cînd lucrarea noastră se afla sub tipar.

28. Panaitescu, p. 111.

29. Manifestul lui Dimitrie Cantemir la N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre* în „Analele Academiei Romîne", secția istorie, seria a II-a, tom. 33, 1910—1911, p. 126—127.

30. Neculce, p. 273.

31. Pseudo-Muste, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Kogălniceanu, vol. III, Buc. 1874, p. 45.

28. Panaitescu, p. 111.

33. *Ibid.*

34. *Ibid.*, pp. 110—111.

35. Semenova, *Relațiile romîno-ruse...*, p. 127.

36. *Ibid.*, p. 126.

37. Scrisoare de la Constantinopol din 12 iun. 1708 în: Sturza, p. 228.

38. *Ibid.*

39. *Journal de Pierre le Grand depuis l'année 1698 jusqu'à l'année 1714 inclussivement.* Traduit de l'original russe... Stockholm, 1774, p. 354.

40. *Prognostic al rușilor... pînă la cel de acum împărat... Petru Alexievici cel prea puternic... scris de către Stanislav Reinhart Axtelmeier și tipărit în Augsburg în anul 1638 și tradus în limba de obște a grecilor din porunca preacuviosului... Io Constantin Basarab voevod a toată Ungrovlahia, în Tîrgoviște, la anul 1698, luna nov. 1,* la N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine,* în „Analele Academiei Romîne", secția istorie, seria II, tom. 20, 1897—1898, pp. 221—222; vezi și Hurmuzaki XIV 1, p. 756.

41. *Legături între Petru cel Mare și Constantin Brîncoveanu* în „Studii", III, (1950), nr. 3, p. 175.

42. Aceste argumente la C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste priv. la Constantin Brîncoveanu,* ed. cit., p. XVIII.

43. Vezi și Stănescu, în *Cronicarii munteni,* p. XLI.

44. Semenova, *ibid.*, p. 129.

45. Iorga, *Carol al XII-lea*... pp. 105—106 ; celelalte argumente ale ezitărilor lui Brîncoveanu tot la C. Giurescu, *loc. cit.*, p. XLII—L.

45 bis. Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei* în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1958, pp. 67, 91.

46. *Predici*, p. 100.

47. Scrisoare a lui Grigore Băleanu, din 8 iulie 1700, la Eug. Stănescu, *loc. cit.*, p. XXVIII, nota 1.

48. Raport austriac din 29 iunie 1711, în Hurmuzaki, VI, p. 79.

49. Greceanu, p. 206.

50. În afară de mențiunile speciale, „povestirea" lui Vlasie urmează pe Neculce, pp. 279—280.

51. Nicolae Costin, în *Letopisețele*... ed. Kogălniceanu, vol. II, 1872, p. 105.

52. Semenova, *ibid.*, p. 130.

53. Scrisoare a lui Brîncoveanu către Castriotul, din 7 iulie 1711, Sturza, pp. 288—289 ; vezi și Acad. R.P.R., ms. rom. 326, f. 2 r-v.

54. Nicolae Costin, *loc. cit.*

55. Greceanu, pp. 205—206.

56. P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 103.

57. Greceanu, p. 213.

58. *Ibid.*

59. Nicolae Costin, p. 108.

60. Neculce, p. 284.

61. P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 115.

61 bis. *Ibid.*

62. Semenova, *ibid.*, p. 132

63. *Ibid.*

64. *Journal de Pierre le Grand*, p. 369, nota 1.

65. Semenova, *ibid.*, p. 132.

66. Dimitrie Cantemir, *Istoria imperiului otoman*, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 116.

67. Semenova, *ibid.*, p. 132.

68. Neculce, p. 297.

69. Iorga, *Ist. romînilor*, vol. VI, p. 478.

70. Nic. Costin, p. 116; Neculce, p. 321; D. Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor*, în *Opere*, ed. Acad. Rom., vol. V, p. 18.

71. Toate citatele din „Apologie" după ed. Haneș, pp. 236—243.

IV

1. Del Chiaro, p. 112. Ștefan Grecianu dă însă ca dată a nașterii lui Constantin Brîncoveanu „pe la 1653" (Anexe la Cronica lui Greceanu, ed. citată, p. 256).

2. An. Br., pp. 105—106.

3. Dimitrie Cantemir, *Evenimentele...*, p. 19.

4. Vezi C. Giurescu și N. Dobrescu, *op. cit.*, pp. XXXI—XXXVII.

5. Radu Popescu, pp. 481—482.

6. *Loc. cit.*

7. În afară de mențiunile speciale, vezi, pentru acest subcapitol și pentru cele două următoare: Del Chiaro, pp. 106—126; Radu Popescu, pp. 481—486; An. Br., pp. 113—120; Pseudo-Muste, pp. 53—56.

8. Vezi Sturza, pp. 289—290; alte două scrisori la Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Buc., Minerva, 1902, pp. 264—268.

9. Întîmplarea cu scrisoarea de la Constantinopol, pe care „principele o citise în prezența cîtorva miniștri și le ceru părerea... Unii dintre acești miniștri, între cari unul care muri decapitat sub ochii voievodului..." la Del Chiaro, pp. 113—114. Vezi și Cantemir, *Evenimentele...*, pp. 23—24.

10. Del Chiaro, p. 114.

11. *Ibid.*

12. *Ibid.*, pp. 106—107.

12 bis. Greceanu, p. 124 și urm.

13. Hurmuzaki, XIV 1, pp. 580—581.

14. Greceanu, p. 193.

15. Hurmuzaki, XIV 1, p. 582.

16. An. Br., p. 116.

17. Hurmuzaki, XIV 1, p. 615.

18. *Ibid.*, pp. 595—597.

18 bis. „En moins d'un demi-quart d'heure" ; La Motraye *Voyages... en Europe, Asie, Afrique,* Haga, 1727, vol. II, p. 212.

19. Ionescu Gion, *Ludovic XIV și Constantin Brîncoveanu*, Buc., 1884, p. 385. Vezi și mai departe tot acolo ecourile europene.

20. Hurmuzaki, XIV 1, p. 625.

21. *Poezii populare ale romînilor,* Buc., 1866, pp. 210—213.

22. Vezi Cartojan, *Ist. lit. rom.*, vol. III, 1945, pp. 262—263; și capitolul „Cîntecul lui Constantin Brîncoveanu" la Dan Simonescu, *Povestiri versificate referitoare la evenimentele dintre anii 102—1806.* Ediție critică precedată de un studiu introductiv, Buc., Editura Acad. R.P.R. (în manuscris).

23. Vezi : *Ceva despre Antim Ivireanul,* în B.O.R., XXX, (1906—1907), pp. 1201—1214, 1346—1354.

24. *Ibid.*, p. 1209.

25. *Ibid.*, p. 1207.

26. Vezi Eugen Stănescu, *op. cit.*, pp. XXIV—XXV.

27. Documentul, citat de Ionescu Gion în *Istoria Bucureștilor*, ed. cit., p. 171, n. 2, a fost publicat pentru prima oară de G. Potra, *op. cit.*, pp. 254—255.

28. Și nu Ștefan Cantacuzino fiindcă, restaurînd-o în 1797, Iosif a zugrăvit acolo pe Neagoe, ctitor la Argeș unde era el episcop (vezi : Victor Brătulescu în B.O.R., LXXIV (1956), p. 827).

29. Cităm hrisovul după ed. Haneș, pp. XVIII—XIX ; „Învățăturile pentru așezămîntul..." au fost publicate, după o copie din sec. XIX de Ghenadie Craioveanu (Enăceanu) în B.O.R., IX, (1885), pp. 161—168, 211—226.

30. Documentul la G. Potra, *op. cit.*, pp. 264—266.

31. *Ibid.*, pp. 267—269.

32. I. Heliade Rădulescu, *Opere,* Ed. Popovici, Fundații, vol. II, 1943, p. 225.

33. Hurmuzaki, XIV 1, pp. 629—634.

34. *Ibid.*, pp. 660—662.

35. *Ibid.*, pp. 818—822.

36. Vezi studiul amănunțit al bisericii Antim la Victor Brătulescu, *loc. cit.*, pp. 817—831.

37. Centralizarea a fost făcută de N. Șerbănescu în B.O.R., LXXIV, (1956), pp. 750—752.

38. Pînă aici, pentru acest subcapitol : Del Chiaro, pp. 131—133 ; Radu Popescu, pp. 489—496 ; An. Br., pp. 126—127.

39. Hurmuzaki, XIV 3, p. 122.

40. Pseudo-Muste, *ed. cit.*, p. 40.

41. *Ibid.*, p. 51.

42. Ed. cit., p. 134.

43. Hurmuzaki, XIV 2, p. 786.

44. Del Chiaro, p. 134.

45. *Ibid.*

46. În afară de mențiunile speciale, povestirea urmează, de aci și pînă la sfîrșit, pe : Radu Popescu, pp. 496—501 ; Del Chiaro, pp. 137—143 ; Mitrofan Grigoràs, *Cronica Țării Romînești*, ed. și traducerea citată, pp. 441—443.

47. Radu Popescu, p. 497. Cronicarul confundă însă (vezi și p. 498) lupta de la Petrovaradin, cu cea de la „Beligradul turcesc" care a avut loc, în realitate, cu un an mai tîrziu, la 18 august.

48. *Ibid.*, p. 498.

49. După Del Chiaro ; după Radu Popescu „a treia zi de Sîntamaria Mare", adică 18/31 august.

50. După Del Chiaro ; la Călugăreni, după Mitrofan Grigoràs ; la Copăceni sau Călugăreni, după Radu Popescu.

51. Scrisoare a lui Nicolae Mavrocordat din 1712 în Hurmuzaki, XIV 1, p. 155.

52. La 18 mai 1716, la înmormîntarea doamnei Pulheria, „mitropolitul Valahiei... din cauza podagrei nu putuse urma procesiunea" (Del Chiaro, p. 47).

53. Iorga, *Carol al XII-lea...*, p. 76.

54. *Ist. bis. rom.*, ed. II, 1930, p. 55.

55. Raport german în Hurmuzaki, VI, pp. 160—161.

56. *Condica sîntă publicată dupre original* de arhiereul Ghenadie Craioveanu (Enăceanu), vol. I, Buc., 1886, pp. 111—114.

57. Emile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir métropolitain de la Valachie,* în „Nouveaux mélanges orientaux", Paris, 1886, p. 526.

58. La N. Iorga, *Istoria romînilor prin călători,* ed. II, vol. III, Buc. 1929, p. 347.

59. Data întemniţării o aflăm la Del Chiaro (p. 139) : 10 septembrie, adică, după stil vechi, 30 august. Data de 3 septembrie (cînd se prăznuieşte mucenicul Antim episcopul Nicomidiei) ar corespunde, deci, întocmai, cu cele „cîteva, puţine zile" cîte ne spune Mitofan Grigoràs (p. 443) că s-au trecut pînă cînd „Luîndu-l în primire oamenii... etc.".

CUPRINS

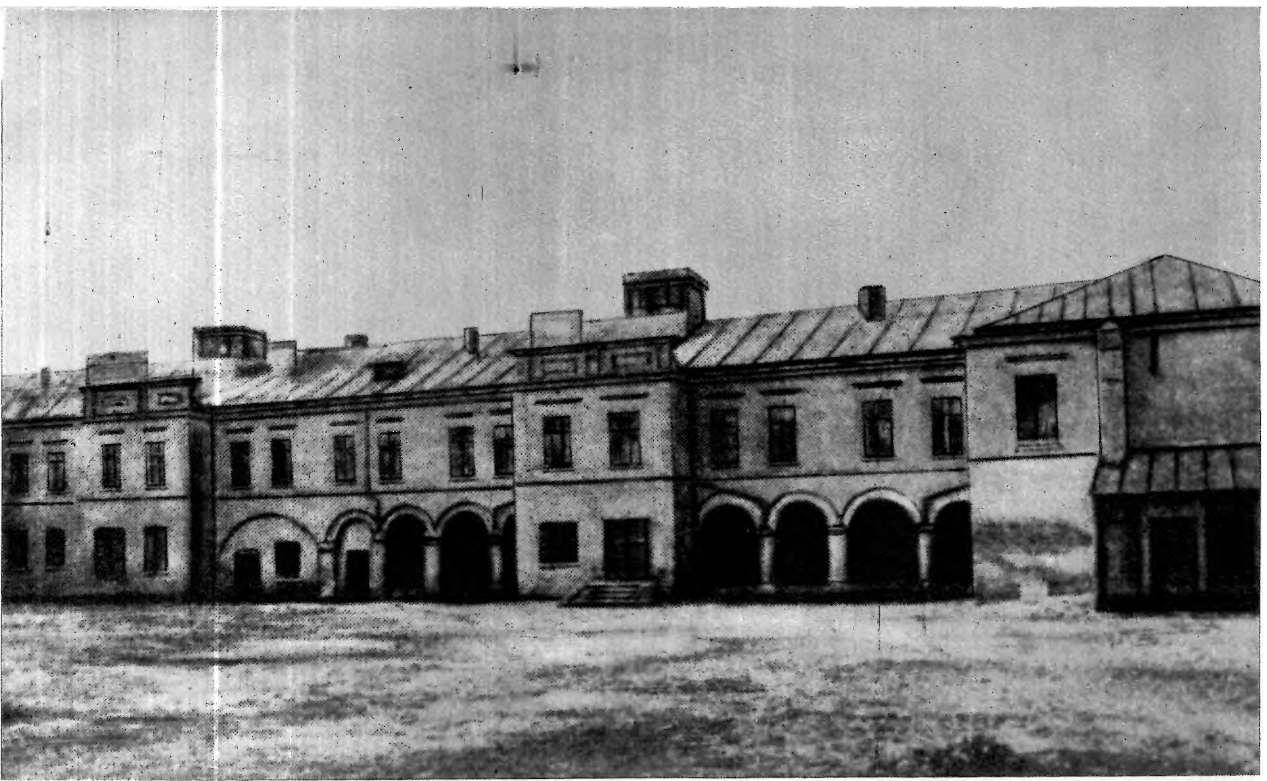
Redactor responsabil : GH. BUZATU
Tehnoredactor : V. POSTELNICU

Dat la cules 20.10.1962. Bun de tipar 12.12.1962. Apărut 1962. Comanda nr. 5002. Tiraj 12.100. Broşate + legate 3060. Hîrtie semivelină de 65 g/m² 540×840/16. Coli editoriale 9. Coli de tipar 13. Planşe 10. A. 528/83. C.Z. pentru bibliotecile mici 8(R)

Tiparul executat sub comanda nr. 21.090 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — R.P.R.

Bucureştii în sec. al XVII-lea

Hanul lui Şerban Vodă, înainte de dărîmarea lui

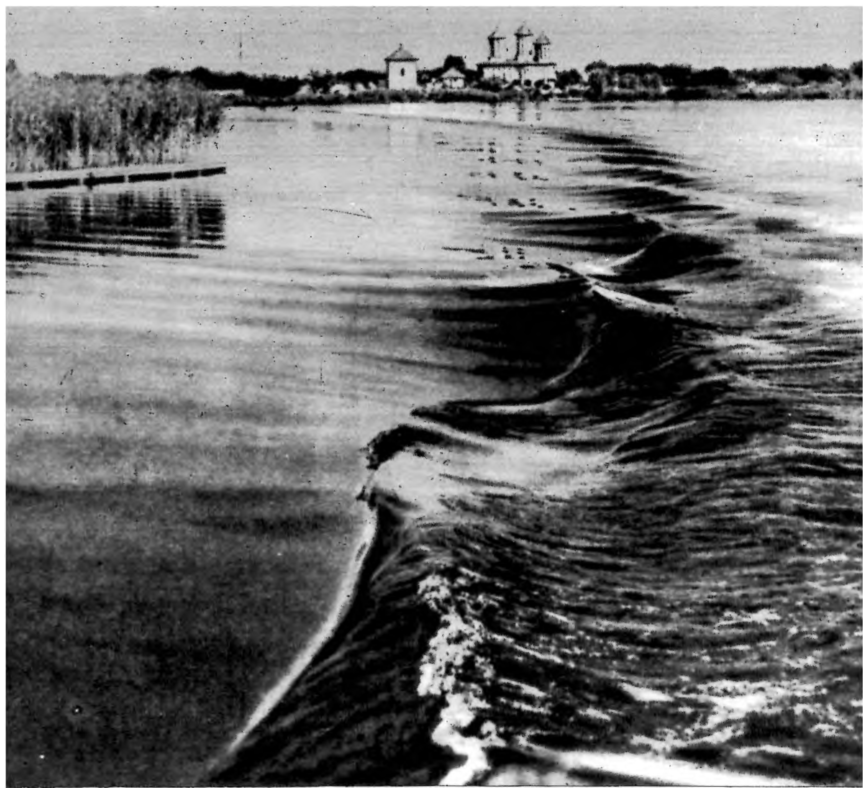

Constantin Stolnicul Cantacuzino

Mihai Spătarul Cantacuzino

Mihai Spătarul Cantacuzino

Snagovul, azi

Ἀπολυτίκια Ἀναστάσιμα τῶν ὀκτὼ Ἤχων, σὺν τοῖς Θεοτοκίοις καὶ ταῖς Ὑπακοαῖς αὐτῶν.

Τροπάριον, ἦχος α.

Τοῦ λίθου σφραγισθέντος ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ στρατιωτῶν φυλασσόντων τὸ ἄχραντόν σου σῶμα, ἀνέστης τριήμερος Σωτὴρ, δωρούμενος τῷ Κόσμῳ τὴν ζωήν. Διὰ τοῦτο αἱ Δυνάμεις τῶν Οὐρανῶν, ἐβόων σοι Ζωοδότα. Δόξα τῇ Ἀναστάσει σου Χριστέ· δόξα τῇ Βασιλείᾳ σου· δόξα τῇ Οἰκονομίᾳ σου, μόνε Φιλάνθρωπε.

Θεοτοκίον.

ابتدا طروباريات القيامة
مع التاوطوكيات
والايباكويي على الثمانية
الحان اللحن الاول •

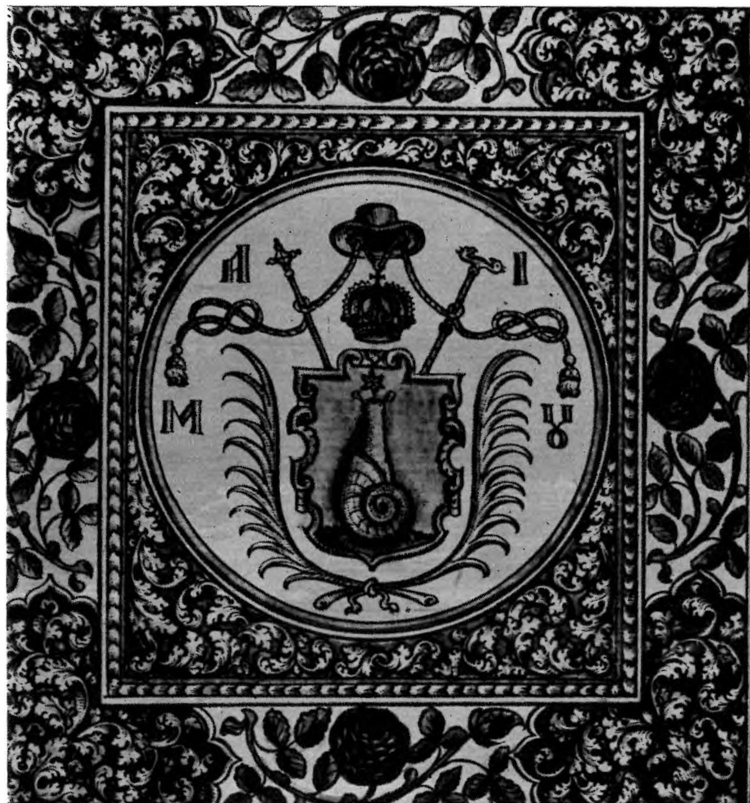
ان الحجر ختم من اليهود •
وجسدك الطاهر حفظ
من الجند • قمت في
اليوم الثالث ايها المخلص
مانحا العالم الحياة • لاجل
هذا قوات السموات
هتفن اليك يا واهب الحياة •
المجد لقيامتك ايها المسيح •
المجد لملكك • المجد
لتدبيرك يا محب البشر
وحدك •

تاوطوكيون مثله •

Τὸ ان

Ceaslov greco-arab, București, 1702

Stema lui Antim Ivireanu
(desen original în peniţă — ms. 33)

Statuia lui Constantin Brîncoveanu
(sculptor: O. Han)

ИСТОРІА

Цѣрьи Рꙋмънещи · декѫ адекълекѫ
Православничей Крещинй·

Istoria Ţării Romîneşti, (ms 180)

Episcopia din Rîmnicul Vîlcii, în 1866

ΤΩ͂Ν ΠΛΟΥΤΑ΄ΡΧΟΥ ΧΑΙΡΟΝΕ΄ΩΣ.

Ἑλληνικῶν, καὶ Ρωμαϊκῶν Παραλλήλων Μετάφρασις ἀκριβεστάτη εἰς ἁπλῆν διάλεκτον.

Τοῦ Ἐκλαμπροτάτου Λογίου, καὶ ἐν Λογίοις Ἐλλογιμωτάτου Κυρίου Κυρίου Κωνσταντίνου, Υἱοῦ τοῦ Γαληνοτάτου καὶ Φιλοχρίστου Ἡγεμόνος Πάσης Οὐγγροβλαχίας, Κυρίου Κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βασαράβα Βραγκοβάνου.

ἐν Βουκουρεστίῳ, Παρὰ Ἀνθίμῳ Ἱερομονάχῳ, τῷ ἐξ Ἰβηρίας. ͵αψδʹ.

A

Constandina Friescki

Plutarh. Bucureşti, 1704, foaie de titlu

Evanghelia georgiană, Tbilisi, 1709, foaie de titlu

Petru cel Mare
(portret în *Stourdza*, „Brancovan...“)

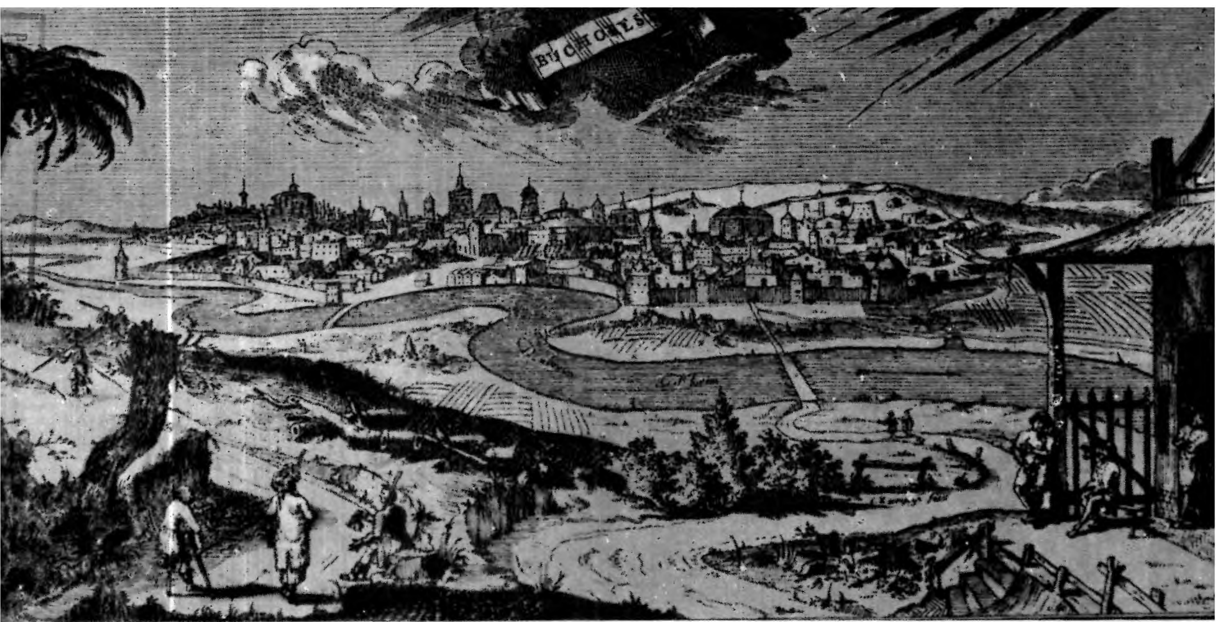
Dimitrie Cantemir

Biserica Antim,
(desen în peniță al mitropolitului — ms. 3342)

Nicolae Mavrocordat

Bucureştii în sec. al XVIII-lea

Biserica Antim, azi

sa. Hărnicia şi iscusinţa tipografului, traducătorului şi editorului îl consacră ca pe unul dintre vrednicii înaintaşi ai culturii romîneşti. Felul în care a ştiut să vadă suferinţele poporului romîn, să înţeleagă aspiraţiile înaintate ale timpului său, dîrzenia cu care aprigul mitropolit a cutezat să dea în vileag corupţia clasei stăpînitoare şi vicisitudinile jugului otoman, toate acestea se înscriu în viziunea clară a omului de stat, orientat spre o politică de apropiere cu Rusia, într-un moment nodal al istoriei Europei. Cunoscînd şi înţelegînd furtunoasa personalitate a Ivireanului, nu poţi să nu deplîngi moartea tragică a cărturarului, căzut victimă forţelor întunericului împotriva cărora, cu fapta şi cu pana, a luptat toată viaţa.

Îmbinate cu o temeinică documentare, vioiciunea şi dramatismul acestei emoţionante evocări a luminoasei personalităţi a lui Antim Ivireanul fac lectura volumului pe cît de instructivă, pe atît de atrăgătoare.

EDITURA TINERETULUI

Lei 7